T.C

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

SOSYOLOJİ BİLİM DALI

AFGANİSTAN'DA MODERNLEŞME VE ENTELKTÜEL HAREKETLER

DOKTORA TEZİ

Sid Abdul Samad MOSHTAQ

BURSA -2021

T.C

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

SOSYOLOJİ BİLİM DALI

AFGANİSTAN'DA MODERNLEŞME VE ENTELKTÜEL HAREKETLER

DOKTORA TEZİ

Said Abdul Samad **MOSHTAQ**

DANIŞMAN:

Doç. Dr. İbrahim **KESKİN**

BURSA -2021

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum ‘’Afganistan’da Modernleşme ve Entelektüel Hareketler’’ Başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usülüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

5 / 7 / 2021

Adı Soyadı: SAID ABDUL SAMAD MOSHTAQ

Öğrenci No: 711644003

Anabilim Dalı: Sosyal Bilimler Enstitüsü

Programı: Doktora

Statüsü: YüksekLisan ☐ Dokto ☒

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Said Abdul Samad MOSHTAQ

Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi

Anabilim Dalı : Sosyoloji

Bilim Dalı : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tezin Niteliği : Doktora Tezi

Sayfa Sayısı : V+166

Mezuniyet Tarihi:

Tez Danışmanı :Doç. Dr. İbrahim KESKİN

Afganistan'da Modernleşme ve Entelektüel Hareketler

Bu tezde Afganistan'ın modernleşmesi ve entelektüel haraketlerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Öncellikle modernite, modernleşme ve entelektüel kavramların anlamı ve tarihsel gelişimi genel olarak ele alınarak bu kavramlara yöneltilen eleştirileri tartışılmıştır. Daha sonra Afganistan'ın modernleştirilmesi yönünde yapılan girişimler ve bu sürece yönelik entelektüellerin yaklaşımları üzerinde odaklanılmıştır. Nihayetinde, Afganistan modernleşme süreci ve buna paralel olarak entelektüel haraketler, tezin literatür çerçevesinde incelenmiştir.

Tez çalışmasında, Farsça, İngilizce ve Türkçe kaynaklarından nitel veri toplama tekniğinden yararlanılmış ve tarihsel karşılaştırmalı bir yaklaşımı ile elde edilen veriler üzerine tartışılmıştır. Tartışmalar sonucunda Afganiştan'ın modernleşmesi başarısız bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Bu başarısızlıkların temelinde yatan en önemli faktörlerin, ülkedeki modernleşme şekili doğal ve yerel bir süreç olarak olmaması, modernleşme planlarının aceleci ve tepeden inmeci bir yaklaşım ile uygulanması, modernleşme planların dengesizliği, gelenege karşı modernleştirme girişimlerinin özü ve modernleşme sürecine yönelik entelektüellerin oryantalist bakışı ve batıcılık yaklaşımlarının olması tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Afganistan, Modernleşme, Entelektüel, Reform, Gelenek

ABSTRACT

Name and Surname : Sid Abdul Samad MOSHTAQ

Univesity : Uludag University

Institution : Social Science İnstitution

Field :Sociology

Branch:

Degree Awarded :PhD

Page Number : V+166

Degree Date : ...../...../

Supervisor : Asociated Prof. Dr. İbrahim KESKİN

Modernization and İntllectual Movements in Afghanistan

In this thesis, it is aimed to discuss the modernization and intellectual movements of Afghanistan. Firstly, the meaning and historical development of modernity, modernization and intellectual concepts were viewed and the criticisms towards these concepts were generally discussed. Then, the steps forward to the Afghanistan's modernization and the intellectuals' approaches leading the process were focused on. Finally, the modernization process of Afghanistan parallelly with the intellectual movements was discussed within the framework of the literature of the thesis.

Based on the works in this thesis, qualitative data were technically collected from Persian, English, and Turkish sources. The obtained data were discussed with a historical-comparative approach. As a result of the discussions, the modernization process of Afghanistan was considered as unsuccessful. It was determined that the non-natural-local modernization process form in the country, the implementation of modernization plans with a quick and top-down approach, the imbalanced modernization plans, the essence of modernization attempts against tradition, and intellectuals orientalist view and occidentalist approaches towards the modernization process are the most important factors underlying these failures.

Keywords: Afghanistan, Modernization, İntellectual, Reform, Tradition

ÖNSÖZ

Batılı olmayan ülkelerde Batı toplumlarının deneyimlerini model alarak gerçekleştirilen değişim sürecini ifade eden modernleşme, Afganistan'da Emir Şir Ali Han'ın döneminde başlamış, günümüze dek sürmektedir. Afganistan'ın modernleştirme sürecinde yöneticiler ve entelektüeller trafından farklı girişimler ve yaklaşımlar benimsendiğine rağmen, bu süreç istenen yönde yönlendirmemiştir. Bu sürecin başarısızlığının nedenlerini açığa çıkarmak için modernleşme sürecinde uygulanan programların niteliklerini ve ülkedeki entelektüelliğin doğasını paralel ve birbirleriyle bağlantılı bir şekilde incelememiz gerekir. Bu tezde böyle bir yaklaşımla Afganistan'ın modernleşme sürecinin incelenmesini hedeflencektir.

Afganistan'da modernleşme ve entelektüel haraketlerle ilgili kapsamlı akademik çalışmalar yapılmamıştır. Öte yandan, yıllardır süren iç savaş nedeniyle pek çok arşivler ve kütüphaneler de mehv olmuştur. Bu nedenle, tezin ikinci bölümünün çalışmasında kullanılacak birinci kaynaklara ve özgün belgelere ulaşılamamıştır. Son zamanlarda Afganistan'ın modernleşmesinin üzerinde birkaç başarılı çalışmalar özellikle Vartan Gerigorian, Oliver Roa ve Ali Amiri'nin çalışmaları, bu tezin ilham kaynagı olmuşlardır.

Bu tez çalışmasının her aşamasında bilgi ve tecrübesinden yararlandığım, her konuda yardım ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Sayın Doç. Dr. İbrahim KESKİN'e kalbimin derinliklerinden teşekkür ederim. Ayrıca, Doktora eğitimin süresinde beni destekleyen tüm bölüm hocalarımıza teşekkürlerimi sunarım.

Said Abdul Samad MOSHTAQ

5 / 7 / 2021

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAY SAYFASI .....
YEMİN METNİ .....
ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖNSÖZ iii
İÇİNDEKİLER iv
GİRİŞ 1

BİRİCİ BÖLÜM

MODERNİTE, MODERNLEŞME VE ENTELEKTÜEL

1.1 MODERNİTE 8
1.1.1 Modernite'nin Dönemselleştirilmesi 10
1.1.2 Modernite'nin Boyutları ve Dinamizmleri 12
1.1.3 Modernite'nin Bileşenleri 14
1.1.3.1 Akılcılık 15
1.1.3.2 İlerlemecilik 22
1.1.3.3 Bireycilik 28
1.1.3.4 Bilimcilik 33
1.1.4 Modernite'ye Yönelik Eleştiriler 35
1.2 MODERNLEŞME 41
1.2.1 Modernleşme Teorisi 42
1.2.2 Modernleşme Teorisi'ne Yöneltilen Eleştiriler 50
1.2 ENTELEKTÜEL 54

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN MODERNLEŞME SÜRECİNDE YAPILAN GİRİŞİMLER VE ENTELEKTÜELLERİN SERÜVENİ

2.1 BAŞLANGIÇ /DOĞUŞ DÖNEMİ 71
2.2 UYANIŞ DÖNEMİ 79
2.3 İSTİKLAL DÖNEMİ 94
2.4 DEMOKRASİ VE CUMHURİYET DÖNEMİ 104
2.5 KOMÜNİST DÖNEMİ 118
2.6 YENİ DÖNEMİ 124

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN MODERNLEŞME SÜRECİNDE YAPILAN GİRİŞİMLER VE BU SÜRECE YÖNELİK ENTELEKTÜELLERİN YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

3.1 YAPILAN GİRİŞİMLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRME 127

3.1.1 Amirane ve Tepeden İnme Yönetim 131

3.1.2 Modernleşme Programlarının Dengesizliği ve Tek Boyutluluğu 134

3.1.3 Geleneğe Karşı Çıkmak 136

3.1.4 Etnik'e Dayalı Modernleşme Planları 137

3.2 ENTELEKTÜEL ÜZERİNE DEĞERLENDİRME 139

3.2.1 Afganistan'ın Modernleşme Sürecine Yönelik Entelektüellerin Yaklaşımları 139

3.2.1 Kanun Yönelimli Milliyetçi Yaklaşım 139

3.2.2 Adalet Yönelimli Solcu Yaklaşım 141

3.2.3 Geleneksel Yönelimli İslamcı Yaklaşım 142

3.2.4 Özgürlük ve Demokrasi Yönelimli Liberalist Yaklaşım 144

3.2.2 Afganistan'daki Entelektüellik Doğası 145

3.2.3 Önerilen Model 152

SONUÇ 155

KAYNAKÇA 158

ÖZGEÇMİŞ 166

GİRİŞ

Modernite, 17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan (Giddens, 1994: 9). Tarihsel bir dönem olarak belirtilmiştir. Modernite'nin düşünsel ana unsurları, Aydınlanma Haraketi'nin ortaya çıkışıyla gündeme gelir. Rönesans Hümanizmin, Reformasyonun ve Rasyonelist felsefesinin etkilerini taşıyan Aydınlanma Haraketi, Avrupa'da sosyo-kültürel ve entelektüel anlamda derin ve köklü dönüşümlerin kapısını açmıştır (West, 2016:23). Aydınlanma filozofları, eski çağlarda hüküm süren dünya görüşüne karşı nesnel bilimler ve insan aklında temellenen yeni bir dünya görüşünü inşa etmeyi hedeflemişlerdir. Ve bu dünya gürüşü çerçevesinde insanın potansiyel olarak bilimsel ve rasyonel yetkilerinin karmaşık ve içsel kalıplarından çıkacağını ve gündelik yaşamı daha rasyonel bir biçimde şekillendirmek ve düzenlemek için bu bilimsel ve rasyonel kabiliyetlerini kullanacağını düşünüyorlardı (Nozeri, 2013: 106). Dolayısıyla, Aydınlanma'nın ideali, aklın aydınlatıcı gücüne ve bilimin ilerlemesine dayanan entelektüel bir kültürün egemen kılınması ve bu kültürün evrensel bir şekilde ilerletilmesidir.

Modern dünya görüşü, Felsefi olarak özne ve nesne arasındaki ayrımında temellenir. Özne ve nesne arasındaki ayrım Descartes ile başlar ve modern düşünce tarihi boyunca devam eder. Bu ayrımda, evren insan zihninden bağımsız ve insan tarafından tanınabilir bir varlık olarak sayılır. Bu ayrımın iki önemli sonucu vardır: biri "ötekileştirme" ve diğeri "entelektüellerin ve bilginlerin toplumdaki müdahaleci rolünün artışı"dır. Ötekileştirme, evrendeki bütün gerçekleri birbirine indirgenemeyecek iki zıt tarafa koyan modern felsefenin görüşüne dayanır. Örneğin, geleneğe karşı akıl, inanca karşı bilim, sezgiye karşı deneyim, özneye karşı nesne ve nihayetinde Batı'ya karşı Doğu. Bu iki zıt sütun, biri "kendi/ben" diğeri ise "öteki" olarak kabul edilir. "Kendi/ben" ile ilgili her şey iyi, olumlu, elverişli ve "öteki" ile ilgili her şey kötü, olumsuz ve elverişsiz olarak kabul edilir. Bu ötekileştirmenin en belirgin örneği, modernleşme fikrinin kurucusu Talcott Parsons'un teorisinde açıkça görülebilir[1].

[1] Parsons, modern toplum ile geleneksel toplum arasında ayrım yaparken, model/kalıp değişkenler kavramını ortaya koyar. Ve bu model değişkenleri temel ikilemler olarak tanımlar. Örneğin; evrenselciliğe karşı

Entelektüellerin ve bilim adamlarının rolünün artışı, insan ve nesneler arasında bir tür epistemolojik ilişki ortaya koyan modern felsefeden kaynaklanır. Modern felsefeye göre, insan ve nesneler arasındaki epistemolojik bir ilişkide, bilme yetisine sahip olan insan, bilincini doğru kullanmasıyla nesnelerin anlaşılmasını mümkün kılır. Böylece insan nesneler üzerine hâkim yasalar ile tanışarak dış dünyayı kendi lehine değiştirebilir. Bu tür bir görüş, Max Weber'e göre, insan davranışının enstrümantalizm mantığına dayanan rasyonel hesaplamalar ve bilimsel tahminlerle ilişkilendirilmesine neden olur (2003: 65). İşte bu noktada entelektüeller ve bilim adamları toplum mühendisliği görevini üstlenirler. Klasik pozitivislerin belirttiği gibi, modern toplum liderliğine sosyologlar liderlik etmelidirler (Gönç Şavaran ve diğerleri, 2011: 35).

Modern akıl ve bilime dayanan dünya görüşü, sadece entelektüellerin topluma müdahalesine ve rehberliğine katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda kendisini zamanın kusursuz zekâsı olarak sunan bir devletin veya politik sistemin oluşumuna da yol açar. Yani uzmanlık ve bilimsel hesaplamalar temelinde ekonominin ve toplumun rasyonelleşmesini planlayan bir sistem. Söz konusu sistemler, büyük projeleri geniş alanlarda uygulamaya çalışırlar. James Scott'a göre, böyle büyük projelerin sonucu, insan durumunu iyileştirmek yerine, insan toplumlarında büyük sosyo-politik facialara ve sefaletlere yol açıyor (2008: 17). Dolayısıyla, kalkınma literatüründe, ötekilere yönelik modernleşme projesini bu büyük projelerden biri olarak düşünebilir. Aynı zamanda modern çağda, modernleşme projesi teorik açıdan entelektüeller tarafından formüle edildiği ve uygulama görevini modern hükümetler tarafından üstlenildiği görülür.

Modernleşme projesi, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, Batılı sosyolojik düşüncesinin çerçevesinde sistematik bir biçimde teorize edilmiştir. Batılı modern toplumbilimciler, ilerleme anlayışına temellenen modern tarih felsefesinden etkilenerek toplumların tarihsel değişimlerini aşamalı, çizgisel ve ilerleyen bir

---

yerelcilik/özellikçilik, perfomansa karşı nitelik, etkileyici yansızlığa karşı etkileyicilik, uzmanlaşmaya karşı dağınıklık (Altun, 2000: 158).

Parsons, dağınık, yerelcilik, nitelik ve etkileyicilik gibi değişkenlerin rasyonel olmayan içgüdüden kaynaklanmasına ve geleneksel toplumlarda çoğu insanların davranışları bu değişkenlere tabi olmasına inanır. Aksi halde, evrenselcilik, performans, etkileyici yansızlık ve uzmanlaşma gibi değişkenlerinin rasyonel içgüdüden kayanaklanmasına ve modern toplumlarda insanların davranışları bu tür değişkenlere tabi olmasını savunur.

süreç olarak ele almışlardır. Bu nedenle Batılı olmayan bütün toplumların gelecekteki değişimlerini Batı toplumlarına benzer aşamalardan geçeceğini iddia etmişlerdir. Modernleşme düşüncesi çerçevesinde, Batılı toplumların geçmişteki durumu, Batı dışı toplumların şimdiki durumu olarak ve Batılı toplumların şimdiki durumu, Batı dışı toplumların gelecekteki durumu olarak varsayılmakta; bu yüzden gelişmekte olan ülkelerin deneyimleri, gelişmemiş olan ülkeler için yol gösterici bir model olarak ileri sürülmektedir. Dolayısıyla bu anlamıyla modernleşme, Batılılaşmadan başka bir anlama gelmemektedir. Batılılaşma, Batı dışındaki toplumların Batı'nın gelişmişliğini kabul ederek kendi köklerinden ayrılmak süretiyle Batı'yı örnek alması anlamına gelir (Beyazyüz, 2017: 133).

19. yüzyılın başlarında, Batılı olmayan toplumlar Batı'nın modernleştirme projesinin hedefi olmuşlardır. Batı dışı toplumların modernleşme istenci yerel dokunun dönüşümünün özgül bir yansıması olarak değil, entelektüel ve politik elitlerin politik bir çabası olarak açığa çıkmaktadır (Keskin, 2012: 183). Batı dışı toplumlarda, politik seçkinler zümresi veya Batılı modern kültürün düşünsel araçlarıyla donanmış yerli bir entelektüel grubu yahut da her iki grubu Oryantalizm'in[2] Doğu algısından etkilenerek modernleşme sürecinde öncü ve yol gösterici olmuşlardır. Batılı olmayan toplumlarında, özellikle Müslüman ülkelerinde modernleşme sürecinin bir taraftan düşünsel olarak Oryantalizm bir yaklaşımdan etkilendiği ve öbür yandan toplumun gerçekliğine bakılmaksızın modern devletin mekanizmalarıyla tepeden inme uygulanmış olduğu için başarılı bir süreç değil, bir tür yabancılaşma ve geçmişten uzaklaşmasına da sebep olmuştur. Müslüman toplumlarında, Oryantalist algısının modernleşme sürecinde galip olmasına rağmen, modernleşme deneyimi ülkeden ülkeye görece farklı sonuçlanmaktadır. Afganistan, özelinde değerlendirldiğinde modernleşme sürecinin oldukça sancılı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Afgan modernleşmesi büyük acı deneyimlere sahne olmuştur. Afganistan'da modernleşme çabaları, Emir Şir Ali Han döneminde (1868-1878) modern Afgan devletinin doğuşu ve ilk entelektüellik düşüncelerinin ortaya çıkışıyla başlamış ve günümüze kadar devam bir süreçtir.

[2] Oryantalizm, kuramsal, siyasal, ekonomik, kültürel, söylemsel ve tarihsel olarak Batı epistemolojisinin Doğuyu algılama, onu söylemsel olarak kendi zıttı olarak kurma, böylece de kendi benliğini hegemonik benlik olarak evrenselleştirme süreci, farklı olanın söylemsel olarak ötekileştirilmesi eyleymidir (Keyman, 2002: 22). Kekin'e göre, Oryantelist söylemde, Batı-Dağu dikotomosi uygar olan-Batı-ve uygar olmayan [Dağu] ayrımına tekabül etmektedir. Batı'yı olumlu, toplumu ilerleten bir üstünlükle, Doüu'yu ise daha alt düzeyde konumlandıran bu yaklaşım tarzı Oryantalizm'in özünü açığa çıkarır (Keskin, 2012: 180).

Bu tezde Afganistan'nın modernleşmesi ve entelektüel hareketlerinin incelenmesi hedeflenmektedir. Bu tezin yazarına göre, Afganistan modernleşme süreci ve bu süreçte entelektüel hareketlerin etkisinin incelenmesi iki açıdan öneme sahiptir. Birincisi: Modernleşme süreci afganistan'da geçmişte başarısız bir süreç ile sonuçlanmıştır, söz konusu sürecin olumsuz olarak sonuçlanmasında iç ve dış olmak üzere birçok faktörden bahsetmek mümkündür. Bu sorunların açığa çıkarılması, Afganistan'ın geleceğe yönelik modernleşme girişimlerine dair bir yol gösterici olabilir. İkincisi, Afganistanın modernleşme süreci ile ilgili çok değerli bu bilgiler, Afganistan üzerine araştırma yapacak Türk araştırmacılar ve öğrencilere kaynak sağlamak açısından literatüre de önemli bir katkı oluşturacaktır.

Bu tezde aşağıda belirtilen soruların cevaplanması amaçlanmaktadır.

Modernite, modernleşme ve entelektüelin anlamı nedir?

Afganistan'da yöneticiler tarafından modernleşmeye yönelik ne tür planlar ve icraatlar yapılmıştır? Bu süreçteki entelektüel hareketlerin yaklaşımları nasıl olmuştur?

Afganistan'ın modernleşme süreci neden başarılı olamamıştır? Afganistan'daki modernleşme sürecinin başarısız olmasını nasıl değerlendirmek gerekir?

Afganistan'da modernleşme ve entelektüel haraketler hakkında hem afgan araştırmacılar hem de yabancı araştırmacılar tarafından bazı araştırmalar yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar kapsamlı ve yeterli değildir. Çünkü söz konusu çalışmalar, genellikle tek taraflı ve tek boyutludur. Yani bu çalışmalar ya siyasi yöneticiler tarafından uygulanan planlarla ilgili ya da entelektüel hareketler üzerine odaklanmışlardır. Ve Afganistan'ın modernleşme sürecinde bu iki konu birbiriyle ilişkili ve son derece etkili unsurlar olarak incelenmemişlerdir. Öte yandan, çoğu çalışmalar kronolojik bir yaklaşımla yapılmışlardır. Aşağıda Afganistan'ın modernleşmesi ve Afganistan'daki entelektüel hareketler üzerine yapılan en önemli araştırmalar özetlenmiştir:

Gregorian, Modern Afganistan'nın Doğuşu kitabında Afganistan'ın modernleşmesi hakkında kapsamlı bilgiler ve tartışmaları öne sürmüştür. Gregorian, Afganistan'ın kurucusu Ahmet Şah Abdali döneminden komünist hükümetlerin sonuna kadar Afganistan'ın modernleşmesi sürecinde siyasi yöneticiler tarafından uygulanan tüm planlar ve uygulamalar üzerinde detaylı bir şekilde durmuştur. Ancak uygulanan planlar sadece kronolojik bir yaklaşımla

incelenmiş ve bu planların doğasını eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmemiştir. Gregoryen, Afganistan'ın modernleşme sürecinin neden başarısız olduğu sorusuna yanıt olarak, Dışsal faktörlere özellikle sömürgeci ülkelerin müdahalelerine önem verir ve içsel faktörlerini göz ardı eder. Ayrıca Grigorian, Afganistan'ın modernleşme sürecinde entelektüel hareketlerin rolünü dikkate almamakta ve bu sürece hâkim olan zihinsel ve epistemolojik boyutların analizini göz ardı etmektedir. Fransız araştırmacı Oliver Roa (1990), Afganistan, İslam ve Siyasi Modernleşme adlı kitabında Afganistan'ın modernleşme sürecini tartışmıştır. Roa, Gregorian'ın aksine modernleşme sürecinde uygulanan planlarını tartışmak yerine daha çok düşünsel ve ideolojik boyutlarına odaklanmıştır. Roa, Afganistan'ın modernleşmeyi daha çok siyasi alanda tartışıyor ve bu sürecin başarısızlığını, dışarıdan giren ve ithal edilen siyasi ideolojilerin çokluğuna bağlar. Aynı zamanda siyasallaştırılmış İslam'ı Afganistan'ın modernleşmesinin önündeki en büyük engel olarak görüyor. Roa, modernleşme sürecine dahil olan kültürel, sosyal ve ekonomik unsurları ihmal etmesinin yanısıra, Afganistan'ın modernleşme sürecinde entelektüel hareketlerin rolü ve konumu hakkında da herhangi bir analiz sunmamaktadır. İranlı araştırmacı Mohammad Tavakol da Afganistan'daki entelektüel hareketler hakkında kapsamlı bir araştırma yapmıştır. Bu araştırmada Afgan entelektüeller düşünsel eğilimler açısından tiplendirilmiş, ve entelektüellerin güçlü ve zayıf yönleri iyice tespit edilmiştir. Bu araştırmada Afganistan'ın modernleşme sürecine yönelik entelektüel hareketlerin yaklaşımları da incelenmiştir. Ancak bu çalışmanın temel sorunu, güvenilir kaynaklara değil, Afgan yazarlar ve vatandaşlarla yapılan birtakım görüşmelerden elde edilen verilere dayanmasıdır. Dolayısıyla bu çalışma da Afganistan'ın modernleşme sürecini ve başarısızlığının nedenlerini açığa çıkaramamıştır.

Afgan araştırmacılar da Afganistan'ın modernleşme ve entelektüel hareketler hakkında bazı çalışmalar yapmışlardır. Ancak Afganlar tarafından yapılan çalışmalar da yüzeysel ve bazı eksiklikleri içerdiğinden dolayı, bu tezde ortaya atılan temel sorulara tatmin edici cevaplar verememektedir. Afganistan'ın modernleşmesi ve Afganistan'ın entelektüel hareketler konusunda en kapsamlı çalışma Abdulhey Habibi tarafından yapılmıştır. Habibi, ''Son Beş Yüzyılda Afganistan'' adlı kitabında, siyasi yöneticiler tarafından uygulanan modernleşme planlarını detaylı bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. Benzer şekilde, Meşrutiyetçi Hareketler adlı kitabında Afganistan'daki entelektüel maceraları tartışmıştır. Ama

Habibi'nin çalışmasının sorunu, entelektüeller ile yöneticiler arasında hiçbir bağın olmamasıdır. Başka bir deyişle, modernleşmenin teorik ve pratik boyutları, birbiriyle ilişkili ve oldukça etkili iki unsur olarak analiz edilmemektedir. Dolayısıyla, bu tür bir çalışma, Afganistan modernleşmesinin bütünlüğünü açıkça ortaya koyamaz. Afgan yazar Mir Mohammad Mashouf, Afganistan'daki entelektüel hareketler hakkında iyi bir araştırma yapmıştır. Bu yazar, entelektüel hareketlerin liderlerinin siyasi hedeflerini ve kültürel faaliyetlerini ayrıntılı olarak tartışımış, ancak modernleşme sürecinde siyasi yöneticiler tarafından gerçekleştirilmiş eylemler ve planlar hakkında hiçbir şey yazmamıştır. Dolayısıyla, Afganistan'ın modernleşmesi nasıl bir süreç? Bu süreç niye başarıya kavuşmamıştır? Sorularına uygun cevap bulmak bu yazarın çalışmalarından mümkün değildir. Afgan araştırmacılar arasında Afganistan'ın modernleşme süreci hakkında temel sorular ortaya koyan ve bu sürecin başarısızlığının nedenlerini hem teorik hem de pratik açıdan incelemeye çalışan, Ekrem Arefi ve Ali Amiri'dir. Ancak bu iki araştırmacının çalışmaları oldukça kısa ve bir özet gibidir. Bu çalışmalar okuyucular için bilgi sağlaması açısından yeterli değildir. Bu iki araştırmacı, kitaplarının yalnızca bir bölümünü Afganistan'daki modernleşmeye ve entelektüel hareketlere adamıştır. Afganistan'ın modernleşme sürecinin başarısızlığının nedenlerini de genel bir biçimde incelemiş ve ayrıntıya girmekten kaçınmışlardır.

Yukarıda zikredilenler ışığında, Afganistan'ın modernleşme sürecine ilişkin önceki yapılmış çalışmalar, Afganistan'ın modernleşme sürecinin bütününü kapsayacak ve tatmin edici bir şekilde olmayıp aksine belirli konulara odaklandığını söylemek mükündür. Ayrıca yapılmış çalışmalar Afganistan'ın modernleşme sürecinin başarısızlığa uğramsında etkili olan nedenleri de hem teorik hem de pratik olarak ortaya koyamamışlardır. Dolayısıyla, bu tezde söz konusu boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır. Yani Afganistan'ın modernleşme süreci hem teorik hem de pratik açısından incelenecek ve bu sürecin başarısızlığa uğramasına etki eden faktörler bu iki alanda incelenecektir.

Afganistan Modernleşmesi ve Entelektüel Hareketler başlıklı bu tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde modernite, modernleşme ve entelektüel kavramları üzerine ve bu kavramlara yönelik yapılan eleştiriler üzerine odaklanılacaktır. Bu bölüm büyük oran tezin kavramsal çerçevesini oluşturmak ve daha sonraki analizlere temel teşkil etmesi amacıyla teze dahil edilmiştir. İkinci

bölümde Afganistan'ın modernleştirilmesi yönünde yapılan girişimler üzerinde odaklanılacaktır. Emir Şir Ali Han iktidarından başlayarak (1863) günümüze kadar devam eden altı dönemi kapsayan ve modernleşmeye yönelik yapılan planlar ve icraatları analizi hedeflenmiştir. Aynı zamanda, söz konusu dönemdeki entellektüel hareketlerin ortaya çıkışı ve bunların modernleşme sürecine yönelik yaklaşımları incelenecektir. Üçüncü bölümde, Afganistan'ın modernleşme sürecinde yapılan girişimlerinin modernleşme düşüncelerin çerçevesinde incelenerek, bir değerlendirme yapılacaktır. Sonunda, tezin sonucu ele alınacak ve önerilerde bulunulacaktır.

BİRİCİ BÖLÜM

MODERNİTE, MODERNLEŞME VE ENTELEKTÜEL

1.1 MODERNİTE

Modernite kavramı, çağdaş düşünce tarihindeki en tartışmalı kavramlardan biri olmuştur. Modernite'yi daha doğru bir şekilde açıklayabilmek için öncelikle kelime anlamı ve tanımıyla başlamamız gerekir. Modernite kelimesinin kökeni , İngilizceye Fransızca yakınkök moderne'den geçmiştir, o da geç Latinca modernus'tan, Latın kök sözcük modo'dan (hemen, şimdi) gelmektedir. (Williams, 2012: 251). Türkçedeki karşılığı, Şimşek'e göre yaşanmakta olan dönemi belirtmek için çağdaş, asri, çağcıl anlamlarına gelen modern kavramı, içinde her çağ için bir "şimdilik" ya da "zamanelik" durumu taşımaktadır (2016: 15). Günümüzde, modern mevcut ve en yakın zamana dair ya da son zamanı nitelendiren veya eski ve geleneksel olmayan şeyleri ifade eden bir sıfat olark kullanılmaktadır. Cevizci, felsefe sözlüğünde de modern kelimesini düşüncedeki özgürlük, açıklık, geleneksel otoritelerden bağımsızlık ve en yeni ve son dile getirilmiş düşünceler üzerine bilgi anlamına gelen bir sıfat olarak yazmıştır (2005: 1178).

Neyin modern olup neyin olmadığı, ya da modern çağın ne zaman başladığı, sosyal bilimciler arasında tartışmalıdır. Jürgen Habermas'a göre modernus sözcüğü ilk kez, beşinci yüzyılda Hrıstiyan olan dönemi, yani günün dönemini, geçmişteki pagan Roma'dan ayırt etmek için kullanılmıştır.[3] (1990: 31-33). Ancak modern kelimesi 17. yüzyıldan beri yaygın olarak kullanılmakta, Batı'nın gündelik yaşamında ve ondan ziyade akademik literatüründe önemli bir kavram olarak kabul edilmektedir. Rönesans'tan sonra kendilerini modern olarak gören Batı Avrupalılar, Modern olmaktan geçmişteki inançları, gelenekleri ve

[3] Beşinci yüzyılda, modern kelimesi hususı bir anlam kazanmıştır. Bu da Roma İmparatorluğu'nun iki ayrı dönemini birbirinden ayırdetmek için kelimenin kazandığı yeni kullanım tarzıdır; bu dönemlerden ilki, pagan oaln Roma'dır; ikincisi ise resmen Hristiyanlığı benimsemiş Roma dönemidir. Artık resmi dini Hristiyanlık olan Roma, geçmişle arasında bir set çekmek için, Hristiyanı karakterine, dönemine modernus adını vermiştir. (Demirhan, 2004: 17).

yaşam tarzıyla farklı ya da zıt bir duruma atıfta bulundular. Dolayısıyla, modern sözcüğü, geniş bir zaman dizisini tanımlarken, modernite, "modern" olma durumunu tanımlamaktadır. Modern olmak nedir sorusuna Jeaniere, şöyle cevap vermiştir:

> "Modern olmak, artık düna ait olmayan ve başka yöntemlerle ele alınması gereken bir dünyada yaşamaktır. Modern bakış açısı düne ait olanı tanımlarken modernin karşıtı olarak "geleneksel" kavramına müracaat eder. Geleneksel kategorisi de din, eski toplum, ekonomi, yönetim organizasyonu gibi hususları içerir. Modern olmanın göstergeleri toplumsal, dinsel, ekonomik, siyasi otoritelerden bağımsızlık ve otoritenin yerine ferdin geçmesidir. Kavramın gündelik yaşamla ilgisi kurulduğunda modaya uygun, her an değişen bir anlamı içerdiği de görülmektedir" (1993: 15-16).

Alain Touraine'e göre, modern olmayı en iyi tarif eden şey, özgürlük isteği ve insanın herşeye karşı kendi kendini savunmasıdır. Touraine, modernite salt değişim ya da olaylar silsilesi değildir; akılcı, bilimsel, ekonomik ve idari etkinliğin ürünlerinin yaygınlaştırılmasıdır, diye ifade etmiştir (2002: 23). Touraine'e göre, Batı'daki modernite fikri, tamamen içsel bir modernleşme yaklaşımıyla birbirine karışır. Bu fikir, aydınlanmış bir despotun, bir halk devriminin ya da yönetici bir grubun eseri değil; bizzat aklın, dolayısıyla da özellikle bilim, teknoloji ve eğitimin eseridir (2002: 25).

Genel bir bakışta, modernite, tarihsel olarak Rönesans ile başlayan ve Aydınlanma hareketi, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi ve Alman İdealizmi ile geliştirilen Batı Avrupa'ya özgü bir olgudur. Bu olgu, yaşamın çeşitli yönlerinde derin değişikliklere yol açmıştır. Söz konusu değişikliklerin içerik açısından hem olumlu hem de olumsuz yönlerde ele alınabileceği unutulmamalıdır. Modernite tanımında Charles Taylor, bu noktayı açıkça vurguluyor. Taylor'a göre, modernite; yani yeni uygulamaların ve kurumsal biçimlerin (bilim, teknoloji, sanayi üretim, şehirleşme), yeni yaşam tarzlarının (bireycilik, sekülerleşme, araçsal akılcılık) ve yeni sıkıntıların (yabancılaşma, anlamsızlık, toplumsal çözümlemenin yaklaştığı hissi) tarihte eşi benzeri görülmedik bir karışımıdır (2006: 11)

Modernite bazı yazarlar tarafından bir proje olarak ele alınmaktadır. Örneğin, Habermas, modernite'yi tamamlanmamış bir proje olarak ifade eder. Habermas, modernite'yi yeni bir dönemin bilincinin kendisini geçmişe yönelik olarak tanımladığı bir ana götürerek tanımlar ve bu her zaman geçmişten bir kopuş anlamına gelmez, ancak geleceğe yönelmiş bir perspektifle geçmişten farklılaşma istemini belirtir (Çiğdem, 2004: 174). Benzer bir şekilde, modern dönemi projeler

zamanı olarak adlandıran Zygmunt Bauman da modernite'yi geleceğe yönelik bir proje olarak düşünüp bu projelerin bütün öteki anlatıları yasalaştırmak ve anlamlı kılmak için oluşturulmasınını savunur. Bauman'a göre modernite, Batı Avrupa'da, 17. yüzyıldaki bir dizi derin toplumsal, yapısal ve entelektüel dönüşümle başlayan ve Aydınlanma'nın gelişmesiyle kültürel bir proje olarak; kapitalist ve daha sonra da komünist endüstri toplumunun gelişmesiyle de toplumsal olarak kurulan bir yaşam biçimi olarak olgunluğa erişen tarihsel bir dönemdir (2003: 13).

Yukarıda açıklandığı gibi, modernite farklı şekillerde anlaşılmaktadır. Ancak en genel anlamıyla modernite'yi 15. ve 20. yüzyıllar arasında yer alan entelektüel, kültürel, toplumsal ve estetik dönüşümün bir sonucu olarak tanımlayabiliriz (Çiğdem, 2004: 72). Modernite, Orta çağın sonundan beri ve özellikle gerçekleşen Rönesans ve Reform hareketleri dalgasında bilimsel, ekonomik, politik ve kültürel alanlardaki kapsamlı gelişmeler sonucunda tarihsel bir dönemi olarak ortaya çıkmıştır. Giddens'ın ifade ettiği gibi, modernite sadece Avrupa'da kalmayıp, neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eden tarihsel bir süreçtir (1994: 9).

1.1.1 Modernite'nin Dönemselleştirilmesi

Batı tarihinde önemli bir süreç olarak modernite, çeşitli şekillerde dönemleştirilmiştir. Marshall Berman, modernite'nin tarihini üç ana evreye ayırmıştır. Birinci evre, 16. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın başına kadar uzanır. Bu evrede, modernite bireyler tarafından henüztam olarak algılanmamış bir dönemdir. Berman, bu dönemi şöyle açıklamıştır:

> "İnsanlar, modern hayatı algılamaya yeni başlamışlardır; onlara neyin çarpmış olduğunu anlayamazlar henüz. Umutsuzca, el yordamıyla uygun sözcükleri bulmak için çarpınırlar; deneyim ve umutlarını paylaşabilecekleri modern bir kamu ya da camianın ne olabileceği konusunda pek fikirleri yoktur" (2013: 29).

İkinci evre, 1790'ların büyük devrimci dalgasıyla yani Frasız Devrimi ve onun etkileriyle ortaya çıkar. Bu evrede, modern bir dünya oluşmaya başlar. Berman, bu evreyle ilgili şunları yazmıştır:

> "Modern bir kamu, bir anda ve dramatik bir biçimde doğuverir. Bu kamu, devrimci bir çağda; kişisel, toplumsal ve siyasal yaşamın her boyutunda altüst oluşar ve patlamalar doğuran bir çağda yaşıyor olma duygusunu paylaşmaktadır. 19. yüzyılın modern kamu alanı, bir yandan da hiç de modern olmayan dünyalarda yaşamanın madden ve manen neye benzediğini

hatırlamaktadır hala. Bu içsel ikilik aynı anda iki ayrı dünyada yaşıyor olma hissini, modernleşme ve modernizm düşüncelerini doğurur ve kökleştirir" (2013: 29).

Üçüncü ve son evre, 20. yüzyılda doğar. Bu evrede, "Modernleşme süreci neredeyse tüm dünyaya nüfuz eder ve yaşamın farklı boyutlarını kaplayacak kadar yayılmıştır. Gelişmekte olan modernite; dünya kültürü, sanatta ve düşünce alanında göz alıcı başarılar sağlamıştır" (2013: 29).

Alian Touraine de modernite'nin aşamalarını açıklamaya çalışmıştır. Touraine, modernite'nin dönemlerini tarihsel olarak üç evreye ayırmıştır. "Rönesans'tan sanayileşmenin yaşandığı sürece erken ya da klasik modernite olarak adlandırmıştır. Touraine'e göre, 17. ve 18. yüzyılların kentsoylu toplumunu ifade eden klasik modernite'nin döneminde, akılcılaşma, ahlaki bireycilik ve kurumların işlevselliği çerçevesinde biçimlenir ve bu dönem akıl ile öznenin uyumlu birliği ile şekillenmiştir. Sanayi devriminden 1970'lere kadar olan dönemi orta modernite olarak belirtmiştir. Touraine'e göre, 19. yüzyıldan itibaren sanayi devriminin ve kapitalizmin Büyük Britanya'dan başlayarak yavaş yavaş bütün dünyaya yayılmasıyla, zenginlik ve yoksulluğun, yeniliğin ve toplumsal sömürünün yaratıcısı merkezkaç güçler klasik modernite'ye egemen oldular (2011: 172). Orta modernite döneminde, Ekonomik güçlerin devletin düzenlenmelerinden özerkleşmesinin artışıyla biçimlenmiştir. 1970'lerden sonraki dönemi geç modernite'nin dönemi olarak adlandırmıştır. Bu dönemde, akıl ile özne arasındaki uyum ortadan kalkmıştır (2011: 177-179).

Modern pratiklerin özelliklerine ve kullanılan teknolojilere göre de modernite'nin dönemselleştirilmesi mümkündür. Peter Wagner, modernite tarihi içindeki kurumsallaşan üç pratiğin, modernite'nin dönemselleştirilmesi ve dönemler arasındaki farkı somutlaştırmayı kolaylaştırdığını savunmuştur (2003: 59-60). Bu pratikler: Buyurgan iktidar (tahakküm pratikleri), maddi tahsisat pratikleri ve anlamlandırma (simgesel temsil) pratikleridir. Buyurgan iktidar pratikleri bürokrasiler ve modern devlete, Maddi tasisat pratikleri üretim ve alışveriş biçimlerine (Pazar ve piyasa), anlamlandırma pratikleri ise toplumun söylemsel temsiline tekabül eder. Paratikler alışkanlık, kurallar toplum çapında yerleşik hale geldikçe kurumlara dönüşürler. Modern pratiklerin niteliklerine bakarak modernite'yi üç evrede ele alabiliriz. Bu çerçevede, 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın sonları "kısıtlı liberal modernite", 19. yüyılın sonları ve 20. yüzyılın ikinci yarısı "örgütlü modernite" ve 20. yüzyılın ikinci yarısında günümüze kadar

olan aralık da "genişletilmiş liberal modernite" olarak tanımlanabilir (Öztaş, 2003: 14).

Son zamanlarda, Jürgen Habermas da "Modernite Tamamlanmamış Bir Proje" başlıklı makalesinde, modernite'yi tarihsel olarak incelerken, modernite'nin dönemselleştirmesine çalışır. Habermas'a göre, bazı yazarlar modern kelimenin kullanımının başlangıcını Rönesans ile sınırlarlar, halbuki tarihsel açısından 12. yüyılda Büyük Charles döneminde yaşayanlar kendilerini antik çağlılara nazaran modern olarak değerlendirip bu terimi kullanmışlardır. Yani modern terimi hep yeni bir dönemin bilincinin eski çağlılar ile kendileri arasında yeniden gözden geçirmiş bir ilişki kurduğu dönemlerde ortaya çıkmıştır. Daha sonra 17. yüzyılda (örneğin Aydınlanma döneminde) büyük ölçüde kullanılmış oluyor. Habermas'a göre, Aydınlanma döneminde, modern kelimesi farklı bir anlam kazanmıştır; bu görüşün geçmişten alındığı anlamına geliyordu ve bu sözcük, bilimin ilerlemesi ve sosyal reform inancı ve sonuçlarıyla bağlantılıydı. Ancak 19. yüzyılda, Romantik modernistler dikkatlerini geçmişe çevirip, Ortaçağ'ın altın dönemini canlandırmaya çalıştılar. 19. yüzyılın diğer dönemlerinde, kendini tarihsel bağlardan koparan radikal bir modernite bilinci ortaya çıktı. Habermas'a göre, günümüz dalını gördüğümüz gibi son modernizm, gelenek ve modernite arasındaki zıtlığı soyut bir düzeye yükselti. Bu yaklaşım ilk olarak 19. yüzyılın ortalarında Charles Baudelaire ile başladı (1997: 39).

1.1.2 Modernite'nin Boyutları ve Dinamikleri

Modernite genel olarak siyasal, kültürel ekonomik ve toplumsal olmak üzere dört temel boyuta sahiptir. Siyasi boyutta, kitlelerin siyasi taleplerine dayanan sivil toplum ve siyasi güçler, devlete karşı daha büyük bir güç ve örgütlenme ile ortaya çıkmaktadır. Halkın güçlendirilmesi, ulus-devlet olma ve demokratikleşme sürecine dayanma ile kendini gösterir ve yönetimin meşruiyeti demokratik süreçlerle temellendirilir (İnce, 2012: 747). Modern dönemde artık iktidarın kaynağı Tanrı değil, halktır. Yani demokratik bir devlette egemen olan halktır ve hiçbir yönetici halkın üstünde veya dışında olamaz (Gentile, 2017: 7-8). Modernite'nin ekonomik yönü, kapitalist ilişkiler içinde toplumun sanayileşmesi ve söz konusu toplumda ürünün metalaşması, emeğin ücretli hale gelmesi, liberalist mülkiyet anlayışı ile nitelik kazanmıştır. Teknolojinin gelişmesi, iş

bölümünün büyümesi ve yönetim tekniklerinin kullanımı da bu kategoriye dahildir. Modernite'nin kültürel boyutu, sekülerleşme ve ulusalcı anlayışıyla betimlenmektedir. Moderndeki sekülerleşmiş düşünceye göre, artık din ve gelenek toplumu düzenleyen bir temel olamaz, modern toplumda insan evrenin kuruluşuna dair kafasına göre konuşamaz. Toplumsal yaşamın temeli rasyonel olmalıdır (Jeanniere, 1993: 20). Modernite özünün kendini, her şeyden önce geleneğe ve dini inaçlara karşı verdiği mücadeleyle tanımladığını belirleyen Alain Touraine, yapılması gerekenin dinin karanlığıyla modernite'nin aydınlanması arasındaki kopma düşüncesinin reddedilmesi olduğunu belirtmektedir (Köktaş, 1997: 33). Çünkü Touraine'e göre, modernite'nin öznesi, dinin öznesinin dünyevileşme torunundan başka bir şey değildir (2002: 111-114).

Modernite'nin boyutları ve özellikleriyle ilgili, Abel Jeanniere ve Anthony Giddens tarafından kapsamlı bahslar ortaya konulmuştur. Jeanniere, modernite'ye geçişi belirleyen dört devrimi tanımlamıştır. Bunlar; bilimsel, siyasal, kültürel son olarak da teknik ve endüstriyel devrimlerdir. Kendi içlerinde belli aşamaları olan bu dört devrimin her biri modernite'nin önemli bir özelliğini barındırır.

Neowton ile başlanan bilimsel devrimin sonucunda, geçmişteki veya geleneksel dünya görüşünün yerini bilimsel dünya görüşü işgal eder. Bilimsel devrimle varlığın yaratıcı (tanrı) tarfından yönetilen bir doğadan, kendini mekanik bir biçimde düzenleyen bir doğa anlayışına gelir. Buna göre evren hareket halinde maddedir ve bu hareketin yasaları her yerde değişmeden matematiksel olarak ifade edilebilen güçleri yönlendirilmektedir (Jeanniere, 1993: 16-20). Politik devrimle birlikte, iktidar ilişkileri derin bir şekilde değişir. Siyasal hayatı yönetebilmek için demokrasi modern devletlerin tek rasyonel biçimi haline gelir. Meşruiyet artık ulustan gelmekte ve modern akla uygun olmaktadır. Jeanniere, düşüncenin sekülerleşmesi, toplumsal yaşam ölçütlerinin büyük ölçüde bilimselleşmesi, laiklik her alanda hayatın temellerinin bilimsel olacağı düşüncenin kök salması gibi dönüşümleri kültürel devrimin sonucu olarak ortaya koyar. Ve bunları modernite'nin zihinsel özellikleri olarak kabul eder. Jeanniere'e göre, endüstriyel devrimde modernite'nin nitelikleri diğer devrimlere nazaran daha iyi farkedilmiştir. Endüstri alanında modern kelimesi yoğun olarak kullanılmıştır. Gündelik hayatta daha çok bu alanda ypılan değişiklikler modern olarak nitelendirilmektedir (Jeanniere, 1993: 16-20).

Giddens'a göre, modernite'nin dört ana boyutu vardır. Giddens modernite'nin boyutlarını dör temel kurum açısından tanımlar. Bunlardan birincisi, ekonomik meta üretimi, özel sermaye sahipliği ve sınıf sisteminin belirlediği kapitalizmdir. Modernite'nin belirginleşen toplum düzeni hem iktisadi sistemi hem de diğer sistemleri açısından kapitalisttir. Ayrıca modernitenin huzursuz ve dinamik karakteri de kapitalist sistemle irtibatlidir. İkici temel kurum ise, mal üretmek için makinelerin kullanımını içeren endüstriciliktir (1994: 55-56). Giddens'e göre, endüstriyalizm'in ana karakteristiği cansız maddi güç kaynaklarının mal üretiminde kullanımıdır; makineler bu üretim sürecinde merkezi rol oynar (1994: 56). Üçüncüsü, toplumsal yaşamın tüm süreçlerini gözetleyen araçların kontrolü ile ilişkilidir ve dördüncü kurumsal boyutu ise şiddet araçlarının kontrolü veya askeri güçtür (Giddens, 1994: 57).

Giddens'ın modernite'nin anlamlandırılması noktasında başvurduğu yapılaşma kuramının modernite'ye dinamizmini veren üç temel özelliği zaman-uzam uzaklaşması, yerinden çıkarma ve düşünümselliktir. Giddens'a göre, modern öncesi dünyada zaman hep uzamla yakından bağlantılıydı ve zamanı tam olarak ölçmek mümkün değildi. Modernleşmeyle birlikte zaman standartlaşmaya başlamıştır, şimdi herkes aynı tarih ölçüsünü kullanıyor (1994: 23). Giddens için yerinden çıkarma kavramı, sosyal ilişkilerinin yerel ortamlardan koparması ve zaman ve uzamdan bağımsız olarak incelemek anlamına gelir. Yerinden çıkarma, toplumsal ilişkilerin etkileşim bağlamlarından kaldırılmasını ve sınırsız zaman ve mekân dilimlerinde yeniden inşasını içerir. Giddens, modern toplumlarda önemli rol oynayan iki tür yerinden çıkarılma mekanizmasını belirtiyor. Birincisi simgesel işaretler'in (symbolic tokens) yaratılması; ikincisi de uzmanlık sistemleri'nin kurulması (1994: 27). Modernite'nin düşünümselliği ya da düşünümsel modernite, modernite'nin ayırt edici üçüncü dinamiğidir. Giddens, düşünümselliğin tüm insan eylemlerinin tanımlayıcı bir karakteristiğini oluşturduğunu savunur. Giddens'a göre, modern bilgi toplumunda yaşamak insan düşünümselliğin artması demektir. Düşünümsellik, yaşadağımız durumlarla ilgili daima düşünmek zorunda olmamızdır (1994: 40-45).

1.1.3 Modernite'nin Bileşenleri

Batı toplumların modernite, tarihsel bir olgu olarak yüzyıların kendisine kazandırdığı birkaç önemli bileşene sahiptir. Genel olarak modernite, dört temel

öğeden oluşmaktadır. Birincisi, modernite'yi yapan devrimlerin her birinin temelini oluşturan bireydir. Birey, modernite'nin fikrinde en yüksek konuma ulaşıp reddedilemez bir değer olarak kabul edilmiştir. Ama bireyin bu ayrıcalıklı pozisyonunu sağlayan şey; bireyin sahip olduğu aklıdır. Modern dünyada akıl, bireysel karar almak ve seçim yapmak için birincil araca dönüşmektedir. Bireyin aklı ile ortaya koyduğu etkinlik ise bilimdir. Bilim aracılığı ile modern toplumların maddi ilerlemesi sağlanmış olur. Dolayısıyla, Tazegül'ün yazdığı gibi birey, akıl, bilim ve ilerleme birbirlerine bağlı bu dört unsur, modernite düşüncesinin köşe taşlarını oluşturur (Tazegül, 2005: 21). Aşağıda, modernite'nin ana bileşenleri olarak kabul edilen bu dört unsur detaylı olarak incelenecektir.

1.1.3.1 Akılcılık

Akıl, düşünce tarihinde özellikle Batı fesefesinde, en önemli kavramlarından biridir. İnsan kendine özgü bir zihin kapasitesi veya başka canlılardan ayırıcı bir yeti olan akıl ya da düşünme gücü olarak gösterile gelmiştir. İnsan akıllı bir varlık ve düşünme yeteneğe sahip olduğundan dolayı bilgi üretebilmekte, seçim yapabilmekte, özgür olabilmekte ve daha önemlisi yaşam alanında kendini savunabilmekte veya yaşamını sürdürmektedir. Öyle ki akıl; insanın doğaya ve diğer canlılara karşı kullandığı etkili bir silahtır. Bu nedenle akıl, felsefe yapmada birinci derecede önemli olan bir kavram olsa da asıl nokta yaşamsaldır (Şimşek, 2016: 41). Dolayısıyla, aklın yaşamla ilişkisinin, aracın amaçla ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Rönesans döneminde, özellikle 16. yüzyılda, hümanist ve şüpheci düşünürlerin oluşturduğu akıl anlayışı ve 17. yüzyılda Descartes ve takipçilerinin oluşturduğu Kartezyen akıl anlayışı 18. yüzyıl Aydınlanma düşünürlerinin rasyonalite düşüncesinin ve aklın gücüne duydukları güvenin temellerini oluşturmuştur (Duman, 2006: 125).

Rene Descartes, rasyonalizm felsefesini tanıtarak, modern düşüncenin ana kurucularından biri olarak kabul edilmiştir. Descartes'in düşünme yöntemi ve oluşturduğu rasyonalite anlayışı, genel olarak modernite üzerinde ve özel biçimde Aydınlanma hareketine büyük ölçüde katkı sağlamıştır. 17. yüzyıla damgasını vuran akılcı cereyanın en önemli temsilcisi olan Descartes'a göre, akıl "iyi bir yargı verme ve doğruyu yanlıştan ayırt etme gücü, tam olarak söylemek gerekirse sağduyu veya akıl olarak adlandırılan [güç], doğal olarak bütün insanlarda eşittir (

2013:25). Descartes, insan aklının iki temel gücünü belitiyor; entelektüel sezgi gücü ve tümdengelim gücü. Duman, Descartes'in fikrini aklın bu iki gücüyle ilgili şu şekilde aktarmıştır:

> "Kendisi için apaçık ve tartışılmaz olan kesin doğruları, ilkeleri, düşünceleri hiçbir kuşku duymaksızın, dolayımsız olarak bilebilme gücüne sahiptir (entelektüel sezgi); ikinci olarak bu kesin doğrulardan, düşüncenin devamlı ve kesilmeyen hareketi ile, henüz bilmediği diğer doğruları da kesin olarak türetebilir ve şüphe içermeyen bilgisini arttırabilir (tümdengelim)" (2006:127).

Descartes, aklın güçlerinden basederken, aklın kullanım yöntemlerini de vurgular. Descartes'e göre, akıl bu iki gücünü, dört temel yöntemsel kurala uygun olarak kullanmalıdır: Descartes, aklın kullanım yöntemlerini şöyle açıklamıştır:

> "Birincisi, doğru olduğunu açık bir şekilde bilmediğim hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek: yani bir yargıya varırken çok dikkatli davranıp acelecilikten ve önyargıdan kaçınmak ve en ufak bir kuşku bile duymayacağım şekilde açık ve seçik kavradığım bir sonoca ulaşmak. İkincisi, irdeleyeceğim problemleri, raçata çözmeme olanak tanıyacak kadar çok bölümlere ayırmak. Üçüncüsü, doğruyu araştırmak üzere sarf edeceğim bütün düşüncelerimi daima belli bir düzende ilerletmek, yani en basit ve bilinmesi en kolay şeylerden başlayıp yavaş yavaş, adım adım daha zor ve daha karmaşık olanlarının bilgisine yükseltmek; hatta doğası bakımından birbirinin önünden ya da ardından gelmeyen şeyleri bile düşüncemizde belli bir düzene oturmak. Dördüncüsü ise, hem genel bilgiler elde etmeye çalışırken hem de bölüm bölüm ayırdığım zorlukların üzerinden gerçekten, kusursuz bir şekilde tek tek sıralamak ve hiçbir şeyi atlamadığımdan emin olamak için etraflıca tekrar gözden geçirmek" (2013: 63-65).

Bütün insanlara eşit olarak dağılan bir yargılama ve ayrıt etme gücü şeklinde akıl, modern akıl fikrinin başlangıç noktasıdır. Bu düşünce Kant'ın tanımınca örneklenen bir çizgide gelişmişti; "özerk bir biçimde" yani özgür olarak (genelde düşüncenin ilkelerine göre) yargılama gücü akıl olarak adlandırılır (Kant, 1997: 43; Aktaran: Çiğdem,2004:56).

Kant, akıl üzerine bahsederken iki önemli ayrım yapar; verstand (anlak) ve vernunft (us). Kant, verstand kavramını değişik şekillerde tanımlar: spontane biliş, düşünme yetisi, kavramlar ve yargılar yetisi, kurallar yetisi. Verstand, kategorilerin kaynağıdır. Duyarlılıkla (uzay ve zaman formlarıyla) dış dünyadan alınan duyumlar verstand aracılığıyla düşünülür (Aktaran: Onur, 2016: 78). Başka bir değişle, verstand deneyimlerimizin nesnelerini kategoriler halinde düzenler ve onları belirli kavramlarla ilişkilendirerek tanımamızı sağlar. Buna karşılık, vernunft ne deneyimlerle ne de nesnelerle ilgilenmez, ancak kavramları onlardan bağımsız olarak yönlendirir. Verstand, kurallar aracılığıyla görünümlerin birliğini

sağlarken, vernunft ilkeler altında kuralların birliğini sağlar. Verstand, deneyimin sınırları içerisinde kavramları üretirken, vernunft deneyimin ötesine geçmeye çalışır (Onur, 2016:78). Kant'a göre, usun kuramsal kullanımı yalnızca bilgi yetisinin nesneleri ile ilgilidir. (2006: 23).

Kant'ta anlama yetisinin kavramları bilgiyi olanaklı kılarken aklın kavramları düzenleyici bir fonksiyonu vardır. Bu yüzden akıl aynı zamanda öznenin kuruluşunda işlevsel bir göreve sahiptir. Kant'ın aklın sınırlarını çizme çabasında, empirik deneyime önceliği olan ve empirik deneyime olanak sağlayan aşkın unsurlar-uzay, zaman, kategoriler ve idealar-belirlemesi ve bu unsurların hiçbir tarihsel niteliğe sahip olmaması insanın doğal köklerinin ya da doğal-evrimsel sürecinin göz ardı edilmesine neden olmuştur (Türkmen, 2017: 230).

Hegel, rasyonalizmi doruk noktasına ulaştırmış bir filozoftur. Hegel'e göre, insan varlık hakkıda, duyuları hiç kullanmadan, sadece akıl araçılığıyla gerçek ve apaçık bir bilgiye ulaşabilir. Çünkü, aklın kanunları ile varlığın kanunları bir ve aynıdır. Hegel'e göre, us [akıl] dünyayla bağıntısı içinde ele alındığı sürece, usun kendine belirleniminin ne olduğu sorunu, dünyanın sonereğinin ne olduğu sorunuyla özdeştir (2011: 57).

Devid West'in ifade ettiği gibi, "Hegel, Kant'ın 'akıl'la (Vernunft) salt 'anlama yetisi' veya (Verstand) arasındaki ayrımını, daha da ileri götürür. O, anlama yetisinin sıradan tanımlama, sabitleştirme ve düzenleme faaliyetlerine karşı, spekülatif ve pratik aklın, daha farklı bir kullanıma elverişli olan, sentez yapma kapasitelerinin alanını genişletmek ister" (2016: 55). Hegel, iki yeti arasındaki fark, verstandın katı ve değişmez kategorilerine karşılık vernunftun daha akışkan bir yapıda olmasını ileri sürer. Yani Hegel, kavramlarının bağlama göre değişebileceğinin ya da büyüyebileceğinin olması gerektiğini savunur. Vernunft her zaman büyük resmi görmeye çalışır, refleksiftir, yani kavramları a priori bir şemaya uygun olarak kullanmak yerine onların kendisini inceler, onları gerektiğinde değiştirir ve daha büyük bir çerçeveye oturur. Diyalektik ve spekülatif akıl vernunftun fonksiyonlarıdır (Onur, 2016: 78).

Libralizmde, bireyin en önemli niteliği akıldır. Libralizm, bireyin akıl vasıtasiyle kendi kendini yönetebileceğini ve varoluşsal özgürlüğe kavuşabileceğini savunur. Libralizmde akıl iki öne çıkan genel anlama sahiptir. İlk olarak tam anlamıyla, aklı mantıksal düşünme, hesaplama ve rasyonel çözme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. İkinci genel anlamıyla, akıl daha geniş ve

olumlu anlamı ifade eden bir kavramdır. İlk tanımın hedeflerle hiçbir ilişkisi yoktur, sadece araçlarla ilgilenir. İkinci tanıma göre, akıl araçlarla sınırlı kalmayıp, hedeflerle de ilgilenir. Aklın ikinci tanımına göre, bireylerin ve toplumun sadece bazı hedefleri rasyonel olarak kabul edilmeyi hak ediyorlar. Bu tanıma inanan birçok liberaller dinin aktif düşmanlarına dönüşmüşlerdir (Arblaster, 1998: 118-119).

Liberaller, aklın sınırlı fonksiyona sahip olduğunu öne sürmektedirler. Örneğin; Hobbes, Hume ve Bentham gibi liberallere, insanın ihtiyaçlarını ve arzularını tatmin etmenin ve bu arzuları birbiriyle uzlaştırmanın aklın görevi olduğunu düşünürler. Ancak Spinoza ve Kant gibi diğer liberallere, aklın görevi sadece hesaplama ve mantıksal düşünmekle sınırlı olamadığına inanırlar. Zira insan, aklı sadece kendi arzularını yerine getirmek için bir araç olarak kullanmıyor, aynı zamanda aklı kullanarak kendini heves isteklerinden kurtarıp yaşamın genel kanununa göre yaşamaktadır (Arblaster, 1998: 52).

Liberallerin akla olan inancı ile özgür ve eşit varlıklar olarak insana olan inançları arasında anlamlı bir ilişki olduğu söylenebilir. Kamusal politikanın akıl gücüyle yürütülmesi gerektiği inancı, aslında kamu politikasının rasyonel tartışmaya tabi olması gerektiği anlamına gelir. Bu nedenle bireylere bu rasyonel tartışmalara katılmak için eşit bir fırsat verilmesi gerekir (Hamidiye, 2006: 222).

Liberalizmde akıl belirli görevlere sahiptir. Bu görevleri şu şekilde sıralanabilir:

- İnsanı başkaların otoritesinden özgür bırakmaktadır.
- Herkesin gerçeğe ulaşma sürecini kolaylaştırmaktadır. Çünkü gerçek belirli bir kişinin görüşüne bağlı değildir.
- İnsanları toplum tarfından empoze edilen önyargılardan kurtarır (Hamidiye, 2006: 213).

Akıl yaratıcı bir aracı olarak kendisinden dışsal dünyaya yönlendirme-modern akıl iddiasının bu boyutu, Hegel'in felsefesiyle zirveye ulaşmıştır (Çiğdem, 2004:58). Libraller de aklı ön plana çıkararak, aklın tüm insan sorunlarına çözüm getirebileceğini düşünürler. Dolayısıyla, Alain Touraine'in dediği gibi modernite sıkı sıkıya akılcılaştırma fikriyle bağlantılıdır, birinden vazgeçmek, diğerini de reddetmek anlamına gelir (2002: 24).

18. yüzyılın sonunda aklın otoritesine karşı düşünceler ortaya çıkmış; bu düşünceler yalnızca aklı sınırlandırmayı değil, aynı zamanda ortadan kaldırmayı da hedeflemektedir. Rousseau'dan beri şahit olduğumuz bu tepki bilim ve felsefenin, eleştirel akıl yürütme adına ahlak ve dini imha ettikleri iddiasıyla ortaya çıkmıştı. Modern akılcılık birçok düşünür tarafından eleştirilmiştir. Aşağıda yapılan en önemli eleştirilere yer verilmiştir.

Alexis De Tocqueville'e göre, bireysel akıl, zamanla, bizzat aklın kendisinin önemsizleşmesine ve gücünü kaybetmesine yol açar. Tocqueville, bireysel aklın olumsuz yönüne bakarak şunları yazmıştır:

> "Böylelikle, her bir kişi tamamıyla kendi içine kapanır ve dünyaı buradan hareketle yargılamak ister. ... Anlamadıkları şeyi kolaylıkla reddederler. Bu da onların olağanüstü olana çok az inanmalarına ve doğaüstü olandan neredeyse karşı konulmaz bir biçimde hoşlanmamalarına neden olur. Güvendikleri şey bizzat kendi tanıklıkları olduğundan meşgul oldukları konuyu çok açık biçimde görmeyi severler. Böylece yapabildikleri kadarıyla, bu konuyu daha yakından incelemek ve gün yüzüne çıkarabilmek için, onu her türlü örtüden kurtarır, kendilerini ondan ayıran her şeyi bertaraf eder ve onu görüş alanından saklayan her şeyi ortadan kaldırırlar. Zihinlerinin bu eğilimi onları hemen, kendileri ile hakikat arasında yararsız ve kullanışsız örtüler olarak değerlendirdikleri biçimleri küçümsemeye iter" (2016: 444).

Weber'in modernite kuramı rasyonalite düşüncesine dayanmaktadır. Başka bir ifadeyle, Weber dünya-tarihsel modernizasyon sürecini ilerleyici bir akılcılaşma süreci olarak yorumlamaktadır. Weber'e göre, modern toplumun rasyonelleştirmesi, özellikle teknik ve ekonomik alandaki bu rasyonelleştirme süreci çağdaş burjuva toplumunun "yaşam ideali"nin önemli bir bölümünü belirler (1999: 66).

Weber'e göre, rasyonelleşmenin iki boyutu vardır. Bir boyutuyla, insan gittikçe daha mükemmel hale gelen kurumlar yardımıyla gerçekliği daha uygun biçimde kavramaktadır. Bu çercevede Weber, "dünyanın büyüden arındırılması"dan söz eder. Weber'in düşüncesine göre, dünya aşamalı olarak büyüden arınmaktadır. Weber'e göre, çoğumuzun yazgısının özelliği rasyonalizasyon ve entelektüelizasyondur, her şeyden önce de dünyanın büyüsünü kaybetmesidir (2004: 235). Öbür taraftan insan, araçları hedeflere ulaşma yönünde gittikçe daha iyi uyarlayarak gerçekliği pratik olarak denetlemektedir. Bu çerçevede, modern toplumdaki saf akılcılaşma eğilimlerinin bireyi rasyonalitenin zindanlarına (özellikle bürokratik oluşumlar içinde) mahkûm edeceğinden bahseder (Kaya, 2012: 128). Weber "Demir Kafes" metaforu rasyonelleşmiş

modern dünyanın bireyciliğe ve özgürlüğe karşı kesin ve kaçınılmaz bir tehdit olarak düşünmektedir. Başka bir deyişle Weber, demir kafes içinde yaşamak, modern insanların kaderi olacakcağını söylemiştir.

En büyük korkusu ise bürokratik yaşamın bütün özelliklerine egemen olan rasyonelleşmenin bireysel özgürlük için bir tehdit oluşturmasıydı (Ritzer, 1996:128). Bürokratik yapı içinde çalışanlar sürekli çalışan makinenin dişlerine benzetmektedir. Modern bürokrasiler, kendi kurallarına köle gibi bağlı bireyler yaratmakta ve bireylerin özgürlük ve özerkliklerini imha etmektedir. Bu yüzden bürokrasi insanları "demir kafes içerisinde" hapsetmektedir. Bürokrasinin disiplini iş dünyası ile bireylerin özgürleşmesi arasında yaşanan bir gerilim mevcuttur. Weber bürokratikleşmenin ve daha genel olarak rasyonelleşmenin etkileri konusunda dehşete kapılmıştı; ancak bundan kaçmanın da mümkün olmadığını düşünüyor ve bu nedenle çalışmalarında geleceğin bürokratikleşmeye ait olduğunu yazıyordu (Ritzer, 1996:129).

Weber'in modern dünyada bilim ve politikanın durumuna ilişkin gözlemleri, dünyanın entelektüalizasyonunun en rasyonal formlarında bile irrasyonal ve karanlık öğeler bulunacağını hatırlatmaktadır (Çiğdem, 2004:37).

> "Çağımızın yazgısının özelliği rasyonalizasyon ve entelektüalizasyon. Her şeyden önce de 'dünyanın büyüsünü kaybetmesidir. Gerçekten de mutlak ve en yüce değerler, kamu yaşamından çıkmışlar; ya mistik yaşamın aşkın (transendantal) alanına ya da kişisel ve dolaysız ilişkilerinin kardeşlik dünyasına gitmişlerdir. En büyük sanat yapıtlarımızın anıtsal değil, kişisel olması bir rastlantı değildir. Eskiden büyük toplumları bir alev gibi saran ve onları kaynaştıran peygamberce pneuma'ya benzer bir şeylerin bugün yalnız en küçük ve samimi çevrelerde ve kişisel beşerî durumlarda yani pianissimoda, duyuluyor olması da bir raslantı değildir. Sanatta bir anıtsal üslübü zorla 'ica' etmeye kalkışacak olsak, son yirmi yılda yapılan bir sürü anıt gibi berbat şeyler ortaya çıkacaktır. İnsanlar gerçek ve özgün bir peygamberlik öğretisine sahip olmadan, yeni bir dini entellektüelce yaratmaya çalışacak olursa da benzer bir sonuç ortaya çıkacak, üstelik bunun etkileri de daha kötü olacaktır. Son olarak belirleyim ki akademik peygamberlikler de asla gerçek bir insan topluluğa değil, ancak ve ancak fanatik mezhepler yaratabilir" (Weber, 2004: 235).

Weber'in modernite'nin patolojilerinin neticeleri olarak belirlediği, "kendisi için rasyonalite"den kaynaklanan "mana kaybı" ve "hürriyet kaybı"nın bireylerin yaşam-anlamlarda açığa çıkışında belirlenebilir. Sistem ve hayat-alanı arasındaki ayrım, sistemin "özgürlüğün kaybolmasına", hayat anlamın kolonizasyonunun ise "anlamın kaybolmasına" yol açtığı varsayımıyla konulmaktadır (Çiğdem, 2004: 79).

Horkheimer "Akıl Tutulması" kitabında, ABD kültürünün egemen felsefi olan pragmatizmi ve bu felsefenin temelinde yatan pozitivizmi eleştirirken, Batı düşüncesinde akıl teorisinin tarihi, önce hurafeye ve mitosa karşı mücadelesini, ardından kendisinin de bir hurafeye dönüşmesini vurgulamaktadır. Aydınlanmanın mitos içindeki kökenleri ve gittikçe yeni bir mitoloji durumuna gelişi, insanın doğa üzerindeki egemenliğinin tahripkâr yönü, Faşizmin Batı aklının tarihi içindeki yeri, bireyciliğin neticesinda bireyin ölümü, işçi hareketinin imkanları ve direnme gücü: Horkheimer'in bir toptan yıkım döneminin getirdiği perspektif açıdan gözden geçirdiği temel sorunlar.

Horkheimer aklın eleştirisine girerken iki tür akıl görüşünden bahseder; Birincisi, anlak mantığına dayalı, düşüncenin içeriğinden ziyade sınıflayıcı ve çıkarsayıcı formek yönüyle ilgili olan, kişisel çıkar ve kendini koruma ilkesiyle hareket eden, ulaşılmak istenen amacın kendinde istenir ve rasyonel olup olmadığına bakmadan sadece verili amaca nasıl ulaşılacağını hesaplayan öznel akıl (Onur, 2016: 80). Horkheimer'a göre, öznel akıl, düşünme aygıtının soyut işleyişidir, sınıflandırma, çıkarsama ve tümden gelme yeteneğidir. O, kabul edilmiş amaçlara ulaşmak için seçilen araçların yeterli olup olmadığı üzerine durur, amaçların kendilerinin de akla uygun olup olmadığı sorusunu sormaz (2013:55).

İkincisi ise, Plato'da, Aristo'da, skolastiklerde ve Alman idealizminde gördüğümüz, araçları değil, amaçları vurgulayan, nesnel yapısının bireyin düşünceleri ve eylemleri için ölçü olduğu, bir sistem olmaya neden ve insanın amaçlarının rasyonelliğini de sistematik bütün içerisindeki yeri bakımından değerlendiren nesnel akıldır (Onur, 2016: 81). Horkheimer'a göre, nesnel akıl kuramı, insan ve amaçlarını da içine almak üzere bütün varlıkları kapsayan bir sistem ya da hiyerarşi kurmanın peşindedir (2013: 56).

Horkheimer, Batı düşüncesi son yüzyıllarda (aydınlanma çağı) bu tür bir akıl tasavvuruna yöneldiğini ileri sürmüştür. Horkheimer, öznel akıl, biçimselleşmiş akıl ve akıl kavramlarını birbirleriyle aynı ve eş anlamlı olarak kullanır. Horkheimer göre, aklın biçimselleşmesinin neticesinde adalet, eşitlik, özgürlük ve mutluluk gibi genel kavramların entelektüel köklerinden ayrılmasına yol açmıştır. Söz konusu kavramlar her ne kadar modern toplumlarda kullanılır olsa da artık nesnel bir karşılıkları yoktur. Geriye tek otorite olarak olasılıkları hesaplayan ve olguları sınıflandıran bilim temeli düşünceler kalmıştır. Rasyonal muhtevalarından biri olan kişisel menfaat ilkesi tikel bir pozisyondan çıkıp

evrensel bir hal alarak nesnel rasyonal usüllerin yerini alınca, önceleri özgürlük, adalet ve eşitlik gibi nesnel kavramların ifadesi olan siyasal kurumlar sonraları bir baskı aracı şekline dönmüştür. Akıl hakemlik niteliklerini yitirdiğinde ideolojik manipülasyona da açık hale gelmiştir. Horkheimer göre, toplumsal gerçekliği yöneten güç hiçbir zaman gerçek anlamıyla akıl değildi; ama bugün aklın her türlü özgül eğilim ya da tercihten arındırılması, artık onun insan eylemleri ve hayat tarzları hakkında bir yargıda bulunma görevine bile sırt çevirdiği bir noktaya ulaşmıştır (2013: 59).

Netice olarak modernite'nin kavramsal ölçeğine baktığımız zaman, diğer tüm kavramların (özgürlük, bilim, ilerleme, hukuk, yöntem, vs.) nirengi noktası olan akıl, insanı var eden, özgürleştiren ve neredeyse modern çağın kutsal bir kavramı olarak görülür. "Kendi aklını kullanma cesareti göster" modernitenin parolası olarak kabul edilmiştir.

> "Aklını kullanma cesareti gösteren modern insan, dinsel heyulayı dağıtmış, tamamen insan tarafından kurulan bir dünya düzeni yaratmıştır. İnanç alanındaki düşüş, dine yaslanan ahlak kurallarını seküler ahlak olarak görebileceğimiz hukuksal normlara yerini bırakmıştır. İnsan günahkâr bir varlık olmaktan çıkıp, suçla olmuştur (tabii varsa socu). Kant'ı referans aldığımızda ahlak akılsal ve evrensel bir yapıda olmasına karşın, ahlak modernite'nin içinde pek itibar görmemiştir." (Şimşek, 2016:44).

Akıl insan için temel niteliğini kaybetmiş, kullanımda dolaşan bir araç, tekniğe dayalı bir ürün haline dönmüş ve modernite'nin (Aydınlanma'nın aklı) özgürleştirdiği dünya araçsal aklın egemenliğine girmiştir.

1.1.3.2 İlerlemecilik

İlerleme fikri modern düşüncenin üzerine inşa edildiği temel kavramlarından biri ve modernite'nin bileşenlerinden en önemlisidir. İlerleme insanlığın bir bütün olarak içinde bulunduğu durumdan daha yüksek, daha iyi bir duruma geçiş fikrini içerdiğinden ilerleme iddiası, insan hayatının bütünsel olarak kötü bir şekilden daha iyiye gidişini/evrilişini ifade etmektedir. Bu yüzden ilerleme; akıl sorgulamayı, bilimsel araştırmayı, teknolojik ve ekonomik gelişmeyi, politik ve sosyal kurumlar ile özel ve kamusal ahlak arasındaki harmonik bütünleşmeyi, insanın, insani fakültelerinin devam eden sınırsız gelişme, bireysel ve toplumsal mutluluğunu ifade etmektedir (Işık, 2018: 17).

Yaklaşık üç bin yıllık Batı uygarlığında tek başına hiçbir düşüncenin ilerleme düşüncesinden daha önemli olmadığını ileri süren Robert Nisbet, ilerleme düşüncesinin insanlığın geçmişte ilerlediğini, şimdi ilerlemekte olduğunu ve öngörülebilir bir gelecekte de ilerlemeye devam edeceğini ifade ettiğini düşünür. Nisbet ilerleme fikrinin ilk kez Antik Yunan ve Romalılarda ortaya çıktığını ve bunun örneklerini ise Hesiodos, Xenophanes, Protogoras, Platon, Aristoteles, Lucretius ve Seneca gibi filozofların yazılarında görebileceğimizi ileri sürer (1998: 7). Yunandaki "altın çağ" düşüncesi de insanın cennetini tarih başında varsayar ve buna göre tarihin sonraki yürüyüşü ilerlemeden çok bir alçalış ve bozuluş sürecidir (Işık, 2018: 17). Eski Yunan'da, doğa düzenli ve belli bir hedefe doğru ilerleyen bir oluşum olarak algılanıyordu; bu yüzden, insan toplumsal yaşamı da doğal yaşamın bir parçası olarak genel bir düzene sahip olduğunu inanılıyordu. Dolayısıyla, Antik Yunan'da kullanılan "ilerleme" kavramının modern dönemindeki kullanımdan daha farklı olduğunu söyleyebiliriz[4]. Bu idia ile ilgili J.B. Burry (1861-1927), da antik düşünürlerin tarih ve toplum anlayışlarının

[4] Eski Yunan'da ilerleme, Potentia'dan (potansiyel) Actus'a (eylem) geçmek anlamına gelmiştir. Bu harekette, Yunanlıların telos (hedef) ve ethos (ahlak) olarak adlandırdıkları iki önemli ilke dikkate alınmıştır. Dolayısıyla, bir nesnenin ilerlemesi kendi özünün hedefine doğru genişlemesi anlamına gelmiştir. Bu konu Aristoteles'in felsefesinde açıkça belirtilmiştir. Aristoteles'e göre, fenomenlerin ilerlemesi fenomenlerin doğal mükemmelliğine ve özünün hedefine doğru hareket ettikleri anlamına gelir. (Cehanbaklu, 2005: 431). Ayrıca Yunanlılar için ilerleme hedefi, ilerleme ahlaki (telos) çerçevesinde tanımlanmıştır. Eski Yunan'da, ilerleme ahlaki, insan bilincinin ve eyleminin sınırlarını tanımlayan bir değer çerçevesi anlamına gelmiştir. Çünkü eski Yunan'da varlık ve varoluş ölçütleri sonsuz değildi, belirlenen her şey sonluydu ve belirli bir sınırı vardı. Sınırsız olan her şey eksik ve gelişmemiş bir şey olarak düşünüldü.

Dolayısıyla, modern öncesi dünyada, ilerleme anlamının iki önemli unsuru vardı. Birincisi, ilerleme, yalnızca maddi ilerleme ve araçsal rasyonelitenin dünya ve insan üzerindeki egemenliği değil, aynı zamanda bireyin zihinsel gelişimini ve toplumun kültürel gelişimini barındıran bir kavram olarak da düşünüldü. İkincisi, ilerleme insanın dünyayı belirlenmiş sınırlar içinde anlaması ve bu sınırların ötesine geçmemesi anlamına gelirdi. Dolayısıyla, modern öncesi dünyada, toplumları ilerlemiş ve geri kalmış olarak ayırmak anlamsızdı. Bütün toplumlar kendilerini ilerlemiş olarak düşünmekteydi. Çünkü ilerleme onlar için ontolojik bir mahiyete sahipti. Her toplum, kendini kendisinin dünyasında doğal ve özsel hedefinin doğrultusunda mükemmelliğe ulaşmış gibi düşünmüş, varlığını ve toplumsal dünyasını da belirli değer çerçeveleri içinde olduğunu algılamışlardır.

"Denetim" ve "tahakküm" unsurlara barandıran modernite projesinin gerçekleşmesinde, ilerlemenin anlamını da farklı bir anlam kazanmıştır. Modern dönemde, ilerleme kavramı Aristoteles'in verdiği anlamından (bir şeyin özünün hedefine doğru gerçekleşmesi) Kartezyen anlamına (doğanın efendisi olmak) ve Bacon'ın anlamına (doğa üzerine egemen olmak için doğayı bilmek) değişir. Modern dönemde, ilerlemenin ahlaki yerini, ilerlemenin rasyonelliğine vermiştir. Ilerlemenin rasyonelliği, idrak ve eylemde sınır tanımayan, tahakküm ve denetim için her türlü ahlaki göz ardı etmektedir. Modern zamanlarda ilerleme doğada değil, doğaya karşı ilerlemedir.

döngüsel bir şekilde olduğunu ve bunun da geleceğe yönelik iyimser bir düşünceyi engellediğini savunur (1920: 6-13).

Eski Yunanistan'da ilerleme düşüncesi daha çok ahlaki alanlar ile sınırlandırılmştır. Ancak Orta Çağ'da, ilerleme fikri farklı bir anlam kazanmıştır. Orta Çağ entelektüel aktivitelerinin merkezinde din bulunduğu için, bu süreçte her kavram ve fikir din ile ilişkilendirilerek anlamlandırılıp açıklanmaktadır. İlerleme kavramı da teolojik düşünceler çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmiştir. Orta Çağ'da, "ilerleme" sadece teolojik anlamda bir derinleşme ve gelişmeyi ifade eder. Bu nedenle ilerleme anlayışı "profectus" kavramı ile özdeşleştirilmiştir. "profectus" sadece Tanrı'ya yaklaşmayı hedefler (Işık, 2018: 317).

Modern döneme bakıldığında, ilerleme kavramı önceki dönemlerinin (Eski Yunan ve Orta Çağ) anlayışından farklı olarak doğaya ilişkin bilginin elde edilmesi ile kavramsallaştırılmıştır. Bu dönemde ahlaki ve dinsel bağlamda bir ilerlemeye işaret eden 'profectus' kavramı yerine, doğaya ilişkin bilginin ilerlemesi anlamına gelen 'progressus' terimi kullanılmıştır. Doğanın bilgisinin elde edilmesi ve doğaya egemen olma isteğiyle karakterize olan ilerleme kavramı modernite döneminde bir başarı kazanmıştır. Kopernik, kepler, Galileo ve Newton gibi düşünürler tarafından somutlaştırılan bu başarılar Aydınlanmanın düşünürlerinin ilerlemeye olan güven ve bağlılığını pekiştirmiştir. Aydınlanma düşünürleri toplum yasaları ve doğa yasalarının benzer özellikte olduğunu dolayısıyla da hem sosyal bilimlerinde hem de doğa bilimlerinde aynı türden bir ilerlemenin olacağını düşünerek ilerleme kavramını kurgulamışlardır. Bu anlamda insan yaşamını kapsayan bütün alanlarda bir ilerleme söz konusuydu (Salgar, 2015: 319-320). Bu dönemde insanlığın hurafeden, efsaneden, ilkellikten ve teolojik düşüncelerden kurtularak bilim çağına girildiği birçok kişi tarafından büyük bir inanç ile dile getirildi. Örneğin; Robert Nisbet, Fontenelle'nin fikrini şu şekilde aktarmıştır: "İnsanlar hiçbir zaman dejenere olmayacaklar; beşerî bilgeliğin gelişmesinin ve yaygınlaşmasının bir nihayeti olmayacaktır" (2013: 362).

Yaklaşık 18. yüzyıldan bu yana Batı Avrupa'da hâkim tarih felsefesi, ilerlemeci bir tarih felsefesi olagelmiştir (Nisbet, 2013: 362), 17. yüzyılın başlarında Bacon'dan Descartes'a kadar, 18. yüzyılın sonlarında Condorcet'den Bentham'a kadar ve 19. yüzyılında ise Spencer'den Marx'a ve Hegel'e kadar çoğunluğunun görüşleri ilerleme felsefesine dayanmaktadır.

İlerleme düşüncesi modern düşünürlerin nezdinde tek hatlı ve çizgisel bir biçimde görülmektedir. Örneğin, Comte'tun düşüncesinde tarihin pozitivizmle sona ermesi, Kant'ta insanliğin akılcılığa doğru mükemmel ilerlemesi, Hegel'de tarih içinde özgürlük bilincinde ilerleme, Marx'ta devrimci mükemmeliyete ve nihayetinde komünist topluma doğru ilerleme şeklinde etkin hale gelir. İlerleme fikrinin nihayetine erdiği an ise "içkin apokalypse"dir, yani dünyevi kıyameti (zihinsel/politik devrim) müteakip dünyevi cennettir (Güngörmez, 2014: 54). Vattimo'nun söylediği gibi, Yalnızca modernite, seküler terimlerle Judeo-Hıristiyan mirası- yani yaratılış, günah, kurtuluş ve Hesap Gününü beklemek gibi kavramlarla ifade edilen kurtuluş tarihi olarak tarih fikri- tahlil edip geliştirirken tarihe ontolojik ağırlık verir ve ondaki yerimizi belirleyici bir anlam kazandırır (Vattimo, 1999: 60).

Modern dönemde ilerleme evrensel bir düşünce olarak ileri sürülmüştür. Bu genel ilerleme düşüncesi modern düşünürlerinin eserlerine insanlığın veya tarihin ilerlemesi olarak yansımıştır. Örneğin, Condorcet'in (İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı) ve Turgot'un (Evrensel Tarih) yapıtlarında ilerleme dşiüncesi genel anlamda insanlığın ilerlemesi olarak ele alınmıştır. Condorcet, ilerlemeyi insanlığın kaçınılmaz yazgısı olarak düşünerek şu sözleri dile getirmiştir:

> "Bütün zincirlerinden sıyrılmış, ilerlemelerine düşman olanların boyunduruğundan olduğu gibi tesadüfün boyunduruğundan da kurtulmuş olan insan soyunun bu tablosu, hakikat, erdem, saadet yolunda yürüyerek, yeryüzünü bugüne kirleten, sık sık da kendisinin kurbanı olduğu yanılmalardan, cinayetlerden, haksızlıklardan filozofu kurtarıp yüreğine su serpen bir manzara gösteriyor. Filozof, bu tabloyu temaşa etmekle akıl ilerlemeleri ile hüriyeti koruma uğrundaki çabalarının mükâfatını buluyor, artık bu ilerlemeleri insan alınyazısının sonsuz zincirine bağlamaya cesaret ediyor." (1990: 104-105).

Condorcet'ye göre, insan zekâsı ilerledikçe tarihsel ve geleneksel bağımlılıklarından kurtulup özgürlüğe doğru ilerleyecektir. Condorcet kendi kitabının (İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı) birinci cildini şu cümleler ile sona erdirmiştir:

> "İnsan zekâsı henüz hür değildi. Ama hür olamak için hazırlandığını biliyordu. İnsan zekasının zincirlerini muhafaza etmesini direnenler yahut ona yeni yeni zincirler vurmayı deneyenler, bu zincirleri koruması, tutması gerektiğini ispat etmeye zorlandılar; böyle olunca bu zincirlerin hemen paramparça edilebileceğini önceden kestirmek mümkün oluyordu" (1990: 157).

Sosyal Darwinizm Teorisinin kurucusu olarak Herbert Spencer, ilerlemenin güneş sisteminden dünyaya, dünyadan tüm canlıların organizmalarına ve canlıların organizmalarından sosyal yapılarına dek gerçekleşen bir genel kanun olduğunu ileri sürer.

> "Şimdi, ilk olarak, organik evrim yasasının tüm evrim yasası olduğunu göstermeyi öneriyorum. Evrenin gelişiminde, evrenin yüzeyinde yaşamın gelişmesinde, toplumun, hükümetin, üreticilerin, ticaretin, dilin, edebiyatın, bilim'in ve sanatın gelişiminde; bu benzer ilerleme basitlikten komplekse, birbirini takip eden farklılaşmalar sayesinde eşit bir şekilde durur. En erken izlenebilir kozmik değişikliklerden en uygarlığın 149 en son sonuçlarına kadar, homojenin heterojen hale dönüşmesinin İlerleme'nin esasen oluştuğu olduğunu göreceğiz" (Spencer, 1863: 149).

Toplumsal değişme olgusu hakkında sosyal bilimler düşüncesinin sistematik tasarımı, tanımı ve tahlili, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok klasik kuramcı tarafından formülleştirilmiştir. Bu kuramcılar, Tarih felsefesi ve doğa bilimlerinin ortaya koyduğu verilerden hareketle insanlık tarihinin ve toplumsal hayatın evrimi, yani bir nevi haritasını çıkarmaya çalışmışlardır. Klasik sosyoloji çalışmaları, geleneksel toplumdan modern topluma geçişle birlikte karşılaşılan sorunları anlama ve onlara çözüm bulma çabası içerisinde ortaya çıkmış ve bu haliyle sosyoloji modern Batı toplumunun yaşadığı krizlere entelektüel bir cevap olarak gündeme gelmiştir. Durkheim, Weber ya da Simmel modern bir dünyada yaşamanın özgürleştirici ve tahakküm altına alıcı yanlarını sorgulamışlar ve Batı toplumları için geleneksel-modern ayrımının anlamını tartışmışlardır. Klasik sosyoloji bu anlamda moderniteyle Batılı gelişmeyi birbiriyle özdeşleştirmiş ve moderniteyle ilgili çalışmaları yalnızca Batı toplumlarıyla sınırlandırmıştır (Altun, 2000: 145).

Bunu bir tablo üzerinde şu şekilde özetleyebiliriz.

Kuramcılar	İlkel Toplum	Feodal Toplum	Endüstriyel Toplum
L. Henry Moegan	Vahşilik	Barbarlık	Medeniyet
Ferdinand Tönnies	Cemaat	Cemaat	Cemiyet
Herbert Spencer	Basit	Hibrit	Çift Hibrit
Auguste Comte	Teolojik	Metafizi	Pozitif
Emile Durkhiem		Mekanik	Organik
Karal Marx	İlkel	Feodal	Kapitalist
Robert Redfieid	Folk (Gelenek)	Folk (Gelenek)	Şehir
Max Weber	Geleneksel	Geleneksel	Rasyonal

Dolayısıyla, İlerlemecı klasik sosyologlar, tarihi çizgisel gelişimini ve geri döndürülemezliğini sarsılmaz bir inanç olarak ortaya koyarlar. Comte, Marx ve

Spencer gibi düşünürler bu noktada hemfikirlerdi. Bu şahsiyetlerin düşüncelerine göre, tarihsel etiklerinde, geçmiş "kötü"yle, şimdi "iyi"yle ve gelecek ise "en iyi"yle özdeşti.

Çağdaş döneminde, Francis Fukuyama, ilerleme fikrinin taşıyıcılarından birisidir. Tarihinin belirli bir hedefe doğru ilerlediğini, hedefe ulaşıldığında tarihin sonuna geleceğini açıkça iddia edenlerden birisi olan Fukuyama kendi görüşlerini Hegel'e dayandırarak ortaya koymuştur. Fukuyama'ya göre, tarih tıpkı Marx ve Hegel'in düşündüğü gibi, belirli bir hedefe doğru ilerleyen ve hedefe ulaşıldığı zaman, yeni ve en uygun düzeni bulma çabası biteceğinden duracak olan bir süreçtir. Fukuyama'ya göre, tarihsel ilerlemenin bu son noktasında liberal demokrasinin gerçekleşmesidir. Çünkü fukuyama, bu düzenin insan doğasına en uygun olduğunu savunur. Bu düzen içinde insanlar başkalarınca "kabul görmek" için verdikleri mücadeleye bir son verirler, o nedenle liberal demokrasilerden oluşacak bir dünyada, bütün uluslar karşılıklı olarak birbirlerinin meşruiyetini kabul edeceği için savaş eğiliminin daha az olacağı söylenebilir (Fukuyama, 1999: 16).

Modernite döneminde, çizgisel ilerlemeye inanan tüm düşünürler, belirli aşamalar ve nihayetinde belirli bir "son" tasarlamışlardır. Modern düşünürlere göre, ilerleme birikimli bir süreçtir, fakat bu sonsuza kadar gidecek bir süreç değildir. Eksikliklerle kişiler ve gruplar arasındaki çatışmalar giderildiğinde bu süreç sona erecektir (Bayar Bravo, 2005: 129).

İlerleme, 18. yüzyılın egemen eğlimini temsil ediyordu, ancak bunun yanı sıra, modern toplumun gelişmesinin mahiyeti ve muhtemel sonucu hakkında bir başka görüş daha var. Robert Nisbet, bu görüşü şu şekilde belirlemiştir: yığın/kitle demokrasisi, teknoloji, rasyonalizm, sekülerizm vb'nin evrilmesini doğuran öncüllerden şu karşıt sonuçları devşiren bir görüş: politik özgürlük değil, yığınların/kitlenin tiranlığı; bireysel özerklik değil, marazı izolasyon; zihnin rasyonelleşmesi değil, ruhun rasyonelleşmesi; seküler kurtuluş değil, kısırlaştırıcı büyübozumu (2013:364).

Son dönemlerde, "ilerleme" düşüncesi postmodern düşünürler tarafından büyük ölçüde eleştirilmişlerdir. İlerlemeye muhalefet eden postmodernistler, tarihi belirli bir hedefe doğru ilerleyen bir süreç olarak düşünmemişlerdir. Postmodernistler, ilerleme kavramını modern çağın büyük anlatılarından biri

olarak görmüşlerdir (Lyotard, 2013:8). Günümüzde ise bir "mit"ten başka bir şey olmadığına inanmaktadırlar.

Jean Baudrillard, postmodernist bir düşünür olarak ilerleme fikrinin egemen olduğu tarih anlayışına karşı çıkarak, modernitenin önemli kavramlarından biri olan ilerlemenin bir birikim olarak tasarlanan ve bireyler ile gruplar arsındaki çatışmalar bittiğinde sonuna gelinecek olan süreç diye bir şey yoktur olduğunu ileri sürer. Baudrillard'ya göre, modernite şimdiye dek hep bir ilerleme, yenileme ve değişime olarak anlaşıldı. Ayrıca, tarih, devrim, demokrasi ve sosyalizm gibi kavramlarıyla birlikte insanlara refah ve mutluluk getirecek bir süreç olarak düşünüldü. Başka bir ifadeyle, tarih insanların arzularının depolandığı ambar gibi görüldü. Hem ilerleme fikrinin hem de ilerleyen bir tarih fikrinin son bulduğunu düşünen Baudrillard'ya göre, bundan böyle tarihsel yürüngelerinin ya da gelişim çizgilerinin tasvir edilebileceği herhangi bir istikrarlı düzen, nesnellik bağlantısı yoktur (1988: 43). Bu bağlamda Bayar Bravo, Baudrillard'nın fikrini şu şekilde aktarmıştır:

> "Baudrillard, herşeyin bitip tükenmiş, kusursuz ve sonsuz tekrara mahkûm olmasından dolayı ileride hiçbir tayin edici olayın karşımıza çıkmayacağı yeni, "geleceksiz bir gelecek"le yüzyüze olduğumuzu ileri sürer. Baudrillard, enformasyon derleyip dolaşıma sokma ve tarihsel olayları kaydetme yönündeki coşkulu girişimlerin bundan böyle gelecek bir tarih olmadığının, zamanın iptal edildiği buzlu bir şimdiki zamanda donup kaldığımızın umutsuzca farkında oluşumuzun belirtileri olduğunu iddia eder" (Bayar Bravo, 2005: 131).

1.1.3.3 Bireycilik

Modernite'nin bir diğer önemli bileşeni bireycilik kavramıdır. Bireycilik kavramı 19. yüzyılın başında Amerikan toplumunda ortaya çıkan sosyal yalıtılmışlık hissini tanımlamak için Alexis de Tocqueville tarafından kullanıldı (Nisbet, 2013: 375; Elliott ve Charles, 2011: 10). Bireyciliğin temel unsuru, bireylerin bir diğerinden bağımsız olduğu varsayımıdır. De Tocqueville, bireyciliği şöyle tanımlamıştır: "Bireycilik, her bir yurttaşı benzerlerinin oluşturduğu kitleden kendisini ayırmaya, ailesi ve arkadaşlarıyla bir kenare çekilmeye iten ergin ve dingin bir duygudur" (2016:535). Düşünce tarihinin müthiş kavrayışlarından biri olan bu bireysellik kavramının ekseni şurada yatar: İnsan bütünüyle kendisi olmayan her şeyden kurtulduğunda, varlığının fiili cevheri olarak geriye kalan insandır, onda ve başka herkeste yaşayan insanlıktır, sadece ampirik-tarihsel

nedenlerle gizlenmiş, azalmış ve çarpıtılmış olsa da hep özdeş kalan temel üzdür. (Simmel, 2009: 213).

Modern dönemde, birey mükemmel ve akıllı bir varlık olarak varlığın merkezinde yer alıp ve Tanrı varlığın merkezinden marjinalleştirilir. Bireycilik, insanın bütün bilgileri ve eylemleri için başlangıç noktasının birey olduğunu ifade eder. Ayrıca bireyin aklının herhangi bir üst otoriteye bağlı olmaması gerektiği düşüncesini öne sürer. Bireycilik gerek kişisel gerekse toplumsal olarak insanın aklının kapasitesini kullanarak, kendisini ve doğayı anladıkça fiziksel, zihinsel ve ahlaki açılardan mükemmelliğe doğru ilerleyeceğini savunmaktadır. Bireyci anlayışa göre, toplum çok sayıdaki bireyin düşünce ve eylemlerinin toplamıdır (Gönce-Şavran vd, 2011: 9). Bireycilerin çoğunluğu, birey ile toplum arasındaki diyalektik bir ilişkinin valığını göz ardı ederek, bireyler toplum tarafından değil, aksine toplum bireyler tarafından inşa edildiğine inanmaktadırlar. Yani toplumsal yapıların hep bireyler tarafından oluşturulduğunu, değiştirildiğini ve geliştirildiğini ileri sürerler. Halbuki modern öncesi toplumlarda bireyin yaşam tarzı, sosyal statüsü, toplumsal ilişkileri ve kimlikle ilişkili diğer tüm özellikleri nispeten sabit ve kurumsallaşmış süreçler tarafından düzenlenmekteydi ve bireyin bu kurumlar içindeki rolü nispeten pasifti (Giddens, 2010: 103).

Modern çağda, bireyin özgürlük ve özerklik talepleriyle birlikte, eski kolektif normlara, cemaatin kısıtlamalarına ve biz'in zorbalıklarına karşı, bireyin benliği inşa edilmiştir (Corcuff, 2019: 11). Bu benliğe sahip olan birey, biz'in tiranlığından kurtarmaya ve kendi bireysel kapasitelerini göstermeye çalışır. Böylelikle, modern birey kendisini, hayat tarzının tasarımcısı ve toplumsal ilişkilerinin koruyucusu olarak düşünerek, gündelik yaşamını aktif bir biçimde yeniden biçimlendirmeye çaba gösterir. Anlamlı ve özerk bir yaşama nasıl yön vereceği, kendini geliştirmenin nasıl kendini tatmin duygusu sağlayacağı, yakınlık ve erotizmin birey için ne anlama geldiği ve ilişkilerin zenginliğini keşfetmek için kendini diğerlerine nasıl açacağı gibi konular hep modern çağda bireysel isteklerin tezahürlerindendir (Elliott ve Charles, 2011: 33). Dolayısıyla, modern çağda, özgürlükçü bir benliğe sahip olan bireyin değiştirici ve tasarımcı bir aktör haline geldiğine tanılık ediyoruz. Ama bu hususta unutulmaması gereken nokta şudur ki, bireyin geleneksel ve kolektif kasıtlamalarından uzaklaşması, onun özgürlüğünden ziyade anonimliğine ve serbestliğine yol açmaktadır. Talu'nun belirtiği gibi, kendi özgeçmişinin, kimliğinin, toplumsal ilişkiler ağının, taahhütlerinin, inançlarının bir

tasarımcısı olarak birey (özgürlüğün yerine geçen fakat özgürlükten ziyade) bağlamı olmayan asılsız bir serbestlik ile ben-merkezcil bir yaşam şeklinden keyif almaktadır (2010: 148).

Modern çağda, birey kazandığı yeni bir kimlik ve benlikle, kendi dışındaki dünyayı insanın vasıtasıyla tanınabilir ve değiştirilebilir bir nesne olarak düşünerek her şeyi yeniden inşa etmek için bir tür rasyonel yaşam planlanmasını tasarlar. Bu rasyonel hayat planlanmasının neticesinde, bireyin gündelik yaşamının çoğu hesaplanabilir bir hale gelmiştir. Çünkü modernite bir taraftan akıl ve bilimin gelişmesiyle, geleceğe yönelik bireyin ütopik ve ilerleyici tutkusunu geliştirmiş, diğer yandan alternatifler çeşitliğiyle yüz yüze bırakmıştır. Dolayısıyla, birey bir çoğul alternatifler dünyası içinde, kendini geliştirebilmek, özgürce yaşam tarzlarını şekillendirebilmek, gelenek tahakkümün ve kolektif otoritenin ötesinde yeni düzeni yaratabilmek ve geleceğini ilerlemeye doğru dönüştürebilmek için, rasyonel ve hesaplanabilir bir hayat planlanmasına başvurmak zorunda kalır. Giddens'in belirtiği gibi, yaşam planlamasının kaynağında modernite'nin iç gönderimli sistemlerinin genişlemesinin çelişkili doğasının yanı sıra, bireysel benlik tasarımının merkezi konumunun yattığını görmekteyiz (2010: 287).

Modern çağda, bireyin yaşam planlamasının büyük kısmı, bireyin özgürlüğü ve geçmişteki kısıtlamalarından kurtulmasına odaklanır. Bunun için, özgürlük ve kurtulma tutkusu gittikçe bireysel ortamların ötesine geçerek toplumsal tüm alanlara nüfuz eder. Bireyin kurtulma ve özgürlüğüne odaklanan hayat planlanması, kapitalizm sisteminin çerçevesinde kendini geliştirerek, özgürleşmeci politikası adı altında harekete geçmiştir. Özgürleşmeci politika modern dönemdeki farklı yaklaşımlardan beslenir, ama librazim düşüncesinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Liberal siyasal düşünürler, bireyleri ve daha genelde toplumsal hayat koşullarını önceki mevcut pratikler ve önyargı kısıtlamalarından özgürleşmeye çalışmışlardır (Giddens, 2010: 262). Liberalizm insan eyleminin insanın içsel enerjisinden ve niteliğinden kaynaklandığını vurgular. Liberallere göre, insanın eylemi, insanların içinde olan iradelere ve isteklere tabidir ve bu eylemler insanların içinde var olan akıl gücüyle yönlendirilir. Diğer bir deyişle insanların eylemi ve davranışları doğal biçimde insanların içindeki bencil duygulardan, isteklerden, arzulardan ilham alır. Zira bireyler doğal biçimde mutluluğu ve özgürlüğü ararlar. Bunun için, eylemin devingenliği burada mevcuttur. Liberalizme göre "her tür istek nitelik itibarıyla meşrudur" fakat

liberaller aynı zamanda, "eğilim", eylemin kaynağı olarak görmenin çelişkili olduğunu belirtir. Bunun için, bireysel isteklerine kavuşmaya çalışan bireylerin çatışmaları bir türlü çözülmeye ve düzenin sonlanması gerektiğini vurgular. Zira herkesin istekleri eşit derecede meşrudur. Ama bu kural ve düzen bir insanın isteğinin kavuşması diğer insanın isteklerine kavuşmaya engel olmamalı. Engel olduğu takdirde ceza uygulamaları öngörülmelidir (Arblaster, 2004: 40).

Birey liberalizmin evveli ve ahiri argümanıdır. İlk kanıt olan birey hukuku bireyin doğal durumunda temellidir ve bireyin bu durumdan kaçma şansı yoktur. Birey doğal durumu itibariyle gereksinimlerini gidermek ve hayatta kalmak için tabiatı değiştirmek zorundadır. Bireyin etmen ve öğretici olduğu karakteri son kanıttır. Bireyin toplumsal ilerlemenin etmeni ve faili olduğu noktası liberaller tarafından sevilen, hep ön plana çıkartılan bir husustur. Bunun için insanlar sadece toplumsal düzenin uzak ve yakın amacı değildir. Bunun yanı sıra insanlar kendilerini özgürleştiren ve ileriye doğru geliştiren aracıdır (Hamidiye, 2006: 207). Bireysel özgürlük, libralizm düşüncesinin çekirdeğini oluşturur. Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler veya kendi yasanı kendin yap gibi sloganlar, libralist düşünürlerin ortak inancını oluşturur (Cehaniyan, 1999: 41). Libralislere göre, toplumun mutluluğu ve yararları yalnızca bireysel özgürlüğünün yoluyla gerçekleşecektir. Stuart Mill, libralizmin babası olarak bu bağlamda şunları yazmıştır:

> "Beşerî toplumlar, insanların yaşamlarını başkalarının uygun düşündükleri uygunluğa tabi tutmak yerine, eğer bireyleri serbest bırakırlarsa ve bireyler kendi uygun gördükleri gibi yaşamaya devam ederlerse, kesinlikle büyük menfaatta kavuşacaktır" (2009: 51).

Yukarıda görüldüğü gibi, özgürleşmeci politika, libralist siyasal düşünürler tarafından derin bir biçimde teorileştirilmiştir. Bu arada, libraller bireysel özgürlüğünün tasarlanmış devrimci bir ayaklanma süreci yoluyla değil, libral devlet çerçevesinde sağlanacağını vurgulamışlardır. Dolayısıyla, modern çağda, liberal devletlerin ve kapitalist düşüncesinin gelişmeleriyle, bireysel benliğe temellenen özgürleşmeci politika, devlet gücüyle iç içe girerek daha siyasallaştırılmıştır. Theodore Rozsak'ın dediği gibi "keşfedeceği bir kişisel kimliğe gerçekleştirebileceği bir kişisel yazgıya sahip olma deneyiminin büyük çapta yıkıcı bir siyasal güç haline geldiği bir dönemde yaşıyoruz" (Aktaran: Giddens, 2010: 261).

Giddens'e göre, modern çağda bireyin özgürlüğüne ve kurtuluşuna yönelik inşa edilmiş özgürleşmeci politika, iki temel unsurdan oluşmaktadır. Birincisi, geçmişin zencirlerinden kurtulmak ve böylece geleceği dönüştürecek bir tutumun yolunu açmak. İkincisi ise, bazı bireyler veya grupları diğerlerinin haksız tahakkümünden kurtarmaktır (2010: 263). Dolayısıyla, bu noktadan modernitenin büyük ürünü olarak modernleşme projesine bakacak olursak, söyleyebiliriz ki özgürleşmeci politika unsurlarının ilki, modernleşme düşüncesini büyük ölçüde besler. Çünkü, geçmişteki durağan eylemlerden kurtulmak, geleneksel kısıtlamalardan özgürleşmek ve toplumsal eski normlarını ve düzenlerini yeniden inşa etmek gibi amaçlar, insanların kendi yaşam koşulları üzerindeki toplumsal kontrollarını ve toplumsal mühendisliğini artırmalarını büyük ölçüde mümkün kılar. Buna göre, modernleşmeyi Bedri Gencer'in tanımladığı gibi, yeni bir dünya kurma süreci (2012: 127) olarak tanımlanırsa toplumsal mühendisliğini modernleşmenin gerçek özü olarak düşünülebilir. Zira modernleşme projesi, yeni bir dünyayı kurmak ve geleneksel otoritenin ötesinde yeni toplumsal düzeni inşa etmek için her şeyden önce toplumu bir nesne olarak insanın kontrolüne tabi tutar.

Yukarıda gördügümüz gibi, modern dönemde bireycilik düşüncesinin ortaya çıkmasıyla, bireyin figürü ve konumu büyük ölçüde önem kazanmıştır. Bireycilik düşüncesi, modern yaşamın farklı boyutlarını derin bir şekilde etkilemiştir. Ancak, bu dönemde aşırı bireycileşme sürecinin sonucunda, birey geleneksel ve kolektif bağlarından özerkleşerek yersiz yurtsuz, anlamsız, yabancılaşmış, tüketici ve parçalanmış bir hale gelmiştir. Bu yüzden, günümüzde bireycilik yıkıcı bir ideoloji olarak önemini kaybetmiş ve geniş bir şekilde eleştirilmiştir. Nisbet'in dediği gibi, günümüzün düşüncesinin en ayrıcalıklı ve entelektüel olarak en verimli ürünü bireycilik değil, aksine bireyciliğe karşı gösterilen reaksiyondur (2013: 10).

Günümüzde, bireycilik postmodern düşünürler tarafından büyük ölçüde eleştirilmiştir. Jean Baudrillard postmodern bir filozof olarak "Tüketim Toplumu" adlı kitabında bireycilikle ilgili çok tartışmalar yapmıştır. Baudrillard'a göre, birey aydınlanma tarafından inşa edilmiş bir kavramdır, ama günümüzde eski anlamını kaybetmiştir. Birey kavramı artık ütopik bir kavrama dönmüştür, bireyin artık kişisel belirlenmesi, bir adı, otodeterminasyon isteği yoktur. Baudrillard'a göre, birey tüketim toplumunun koşullarına tabi kılarak, sadece tüktetici bir aktöre düşmüştür. Baudrillard'a göre, birey tüketim toplumun yarattığı sisteme

tasarruflarını yatırarak ve sistemi sermayesiyle besleyerek değil, ama tüketim toplumunun sunduğu ürünlerini tüketerek hizmet eder. Ayrıca bireyin böylesine eksiksiz, ustaca ve pahalı şekilde hazırlandığı başka hiçbir dinsel, politik ya da ahlaki bir etkinlik yoktur. Baudrillard'a göre, tüketim toplumu bireye tüketici olarak gereksinim duymaktadır (2013: 89). Baudrillard, tüketim toplumunda bireyin durumu hakkında şunları yazmıştır:

> "Paradoks şudur: Birey hem "tüketim düzeyinin toplumsal saygılığın doğru ölçütü olduğunu" söylenip hem de ondan başka tip bir toplumsal sorumluğu üstlenmesi istenmez, çünkü bireysel tüketim gayretinde bu toplumsal sorumluğu zaten fazlasıyla üstlenmiştir." (2013 :91).

1.1.3.4 Bilimcilik

17. yüzyılda Batı'da gerçekleşen bilimsel devrimler ile, bilim alanında önemli gelişmeler başlamıştır. Böylece Batı toplumunun farklı alanlarını derin bir şekilde etkilemiştir. 17. yüzyıla kadar bilim, Aristoteles paradigmasının altındaydı. Modern öncesi bilimin iddiası çoğunlukla hakikati keşfetmek ve evrenin sırını bilmekti. Eski Yunan'da, bu hakikat doğaya ve nesnelerin kozmik düzenine odaklanmıştı; Orta Çağ'da ise bu hakikat, ilahi lütufla açıklanabilirdi. Ancak 17. yüzyılda, doğa kavramında meydana gelen değişiklikleri ve egemen olan Aristoteles modeline Bacon ve Descartes tarafından yapılan eleştirileri takiben yeni bir bilgi türü ortaya çıktı. Bu yeni bilimin özellikleri aşağıdaki gibi belirlenebilir:

Modern bilim gerçekçidir. Yani, modern bilimin felsefi temeli, evrenin sınırlı olduğuna ve gerçekliğine dayanır. Modern bilim açısından dünya, bilimsel ilke ve yasalarla açıklanabilecek somut bir şeydir. Somut olmayan her şey modern bilimin alanı dışındadır. Bu nedenle, bilimsel bilgi alanında modern öncesi bilimde yer alan soyut ve gerçek olmayan olgular, hayali ve bilimsel bilgi alanı dışında kabul edilir.

Modern bilim rasyonel ve ampiriktir. Modern bilimin epistemolojik kaynağı vahiy ve sezgi gibi kaynaklar değil, deneyim ve rasyonel akıl yürütmedir. Modern bilim açısından anlam, zihin ve mantık, bilimsel ve güvenilir bilginin elde edilebileceği önemli kaynaklardır. Bu nedenle din ve metafizikle ilgili konular modern bilimin çemberi dışındadır.

Modern bilim araçsaldır. Yani, modern bilim dünya üzerinde insan refahı ve egemenliği için bir araçtır. Bacon'un dediği gibi "bilim güçtür" (Aydın, 1993:

4). Bu nedenle modern bilim, politika ve otorite ile her zamankinden daha yakından bağlantılıdır.

Modern bilim işlevselдir. Diğer bir ifadeyle, modern bilim insanı bilge erdemli ve farzaneh yapan saf teorik bir bilgi değil, ana amacı insan yaşamının problemlerini ve karmaşıklıklarını çözmektir. Bu nedenle modern bilim ana işlevini teknoloji üretimiyle yerine getirmektedir.

Son olarak, modern bilim metodoloji açısından tümevarım yöntemine dayanmaktadır. Bu nedenle, modern bilim, bütünsel değil, ayrıntısaldır. Diğer bir ifadeyle evreni parçalayarak inceler ve evrenin bütünlüğünün incelemesinden acizdir. Bu özelliği, modern bilimi her zamankinden daha uzmanlaşmış bir hale getirmiştir.

Yukarıda belirtilmiş özelliklere sahip olan modern bilim, 17. yüzyıldan beri Batı toplumunun farklı alanında artan gelişmeye zemin sağlamıştır. Bu bilimsel gelişmeler, bilimcilik fikrini doğurmaktadır. Tüm insan sorunlarının bilim ile çözülebileceği ve bilimin başarıyla uygulanmadığı insan yaşamında hiçbir alan olmayacağının tasavvurunu yaratmaktadır (Stan Mark, 1998: 92). Modern dönemde bilim ve ilerlemeye duyulan güven, doğa bilimlerinde kullanılan bilimsel yöntemin toplumsal dünyanın incelenmesi için de kullanılmasına ilişkin bir istek doğurmuş, doğa bilimlerinde kullanılan aynı yöntemleri kullanarak etik, siyasi ve ekonomik sorunların da çözülebileceğine ilişkin bir kanı oluşmasını sağlamıştır (Gönç Şavran ve arkadaşları, 2011:6). 19. yüzyılında, doğa bilimin metodolojisini sosyal bilimlere uygulayarak, sosyal bilimlerden elde edilen bilgiler doğrultusunda toplumu yeniden düzenlemeyi hedefleyen sosyal pozitivizm düşüncesi ortaya çıkmıştır. Sosyal pozitivistler, bilim ile toplum arasında sıkı bir ilişki kurmaya çalışmışlardır. Sosyal pozitivistler, toplumsal görünümlerin doğal görünümleri gibi sabit ve degişmez yasalarına sahip olduğunu düşünerek, sosyal bilimciler görevlerinin toplumsal yasaları bulmak ve bu yasalar arasında mevcut ilişkilere göre toplumu örgütlemek ve düzeni yeniden inşa etmek olduğunu öne sürmüşlerdir. Sosyal pozitivistlere göre, sosyal bilimciler, sosyal görüngülere egemen olan yasalarına aşina olmasıyla toplumun gelecekteki durumunu öngürüp kontrol edebileceklerdir. O zaman, bilimsel öngürü, teolojik kehanetlerin yerini alacaktır (Narski, 2012: 65).

Pozitivizm düşüncesinin çerçevesinde geliştirilen modern bilim, bilim adamlarını en yüsek konuma yükseltecek bir entelektüel kültürün güçlendirmesine

vesile olmuştur. Bu entelektüel kültürün çerçevesinde, bilim adamlar toplumu değişmez yasalara tabi tutarak, toplumsal alanda yasa koyucu bir rol oynamaktadırlar. Toplumu bilimsel görüşlerle manipüle etmek, sonuçta Jakobinizm yaklaşımlara yol açacaktır. Buna göre, Batılı olmayan toplumlarda, modernleşme yaklaşımının özünde, modernite'nin toplumsal alanla aynı bilimsel bakış açısına dayanan bir toplumsal manipülasyonu biçimi oldupu söylenebilir.

Bilimin 20. yüzyılda gelişimeye devam etmesiyle beraber, bilime yönelik eleştirel bakan görüşler de ortaya çıkmıştır. Bu görüşler, bilimselliğin insanı ve toplumu nesne haline getirdiği, değerden yoksun dolayısıyla anlamdan da yoksun kıldığına dair görüşlerdir. Modern bilime özellikle pozitivizm yaklaşımına ilişkin en geniş analiz ve eleştiriler Frankfurt Okulu tarafından yapılmıştır. Bottomore, pozitivizme yönelik Frankfurt Okulun eleştirilerini üç eksende özetlemiştir:

> "İlkin pozitivizm toplumsal hayatın doğru bir şekilde kavramsallaştırılması ve anlaşılmasını sağlamayan ve sağlayamayan, yetersiz ve yanlış yönlenderici bir yaklaşımdır. İkincisi, pozitivizm yalnızca var olana katılmakla var olan siyasal düzeni kutsallaştırır, radikal herhangi bir değişikliği engeller ve siyasal dinginciliğe sürükler. Üçüncüsü, pozitivizm içsel olarak yeni bir egemenlik biçimini, yani 'teknokratik egemenliği' destekleme ve üretmeye bağımlıdır ve süreçlerde temel bir etmen olmaktadır" (1997: 28-29).

1.1.4 Modernite'ye Yönelik Eleştiriler

Modernite dönemi, Batı medeniyeti tarihinin en tartışmalı dönemlerinden biridir. Tarihsel bir deneyim olarak modernite, paradoksal bir doğaya sahip olduğundan dolayı, büyük olçüde eleştirilmiştir. Modernite, doğuşundan beri farklı düşünsel akımların tepkileri ve eleştirileriyle karşı karşıya kalagelmiştir. Muhafazakârlar, anti-modernistler (Dadaizm, Fütürizm, Romantizm) ve postmodernistler gibi akımlar modernitenin ana eleştirmenleri arasında sayılabilir. Modernite'ye tepki veren eleştirmenler, modernite'nin farklı boyutlarına soruşturmaya çalışmıştılar. Robert Hollinger, modernite karşısındaki tepkileri birkaç büyük katagoride şu şekilde gruplandırmıştır:

- "Modernite, hep aynı tarzda veya eşbiçimli olarak iyidir ve geleneksel toplumlar, hep aynı şekilde kötüdür (Örneğin, Saint Simon, Comte, pozitivistler, Parsons.).
- Modernite, hep aynı tarzda kötüdür ve geleneksel toplumlar iyidir (Örneğin, Heidegger, romantikler, Tonies, Simmel, "tepkisel modernistler").

- Modernite'nin kendisi ikiriciklidir; eleştirmenler, modernite ve modernite öncesiyle ilgili kesin olmayan sonuçlar çıkartırlar (Örneğin, Weber, Marx, Freud, Hegel, Nietzsche, Habermas ve bu arada Bauman ve Levine'in yakın zamanlardaki çalışmalar).
- Modernite farklıdır, ama potensiyel olarak hayırlıdır ve moderniteden yeni bie Gemeinschaft şekli çıkacaktır (Örneğin, Durkhiem, Giddens).
- Modernite ve geleneksel toplumla ilgili çatışmaların aşılması gerekir ve bizler, yöre ya da bölgeye uygun düşen iyimserlik ve kötümserlikten, ideoloji ve ütopyadan uzaklaşmalıyız (Örneğin, postmodernistler)" (2005: 50).

Günümüzde modernite'ye yönelik yapılan eleştiriler ele alınamayacak kadar geniş bir literatür oluşturmaktadır. Burada modernitenin en önemli eleştirmenlerinin eleştirileri kısaca gözden geçirilecektir.

Varoluşçuluğun en ünlü filozoflarından biri Martin Heidegger (1977) modernite'nin özüne teknoloji açısından görüp derin eleştiriler yapmıştır. Heidegger, modern toplum üzerine teknoloji ve akılcılaşmanın aşındırıcı etkilerinin analizlerini geliştirerek hümanizmin ve doğa ile insan varlıkların rasyonel bir tahakküm altına alınması projesinin zaferini, Sokrates ve Platon'la başlamış olan 'varlığın unutulması' (forgetting of Being) sürecinin zirvesini savunmuştur. (Heidegger, 1998: 61), (Best ve Kellner, 2011:39). Bu varlık sorusunun unutulmasının en ikna edici kanıtı ise açığa çıkma üzerine bir hükmedici anlayış olarak modern dönemin teknolojisidir. Zira Heidegger'e göre, modern teknoloji, tekniğin özüyle değil, bir açığa çıkartmadır.

> "Teknik, tekniğin özüyle aynı şey değildir, tekniğin özü de asla ve hiçbir şekilde teknik bir şey değildir. Bu nedenle yalnızca teknik olanı tasarladığımız ve öne çıkardığımız ve bununla yetindiğimiz veya ondan kaçındığımız sürece tekniğin özüyle bağımızı asla kuramayız" (1998: 44).

Heidegger, modern düşüncesi varlık sorusunun unutulmasına neden olduğundan dolayı, modern dünyada insan yersiz-yurtsuz bir hale gelmiş olduğunu düşünür. Heidegger'e göre modern teknik bir özgürlük alanın yaratmaktan âcizdir. Bu nedenle modern dünya özgürlükler dünyası değildir. Aksine teknik ve modern bilim, dünyayı bir inceleme nesnesine, insanı da bu nesneyi inceleyen ve yalnızca bu incelemenin sağladığı gücü kullanan bir özneye dönüştürmüştür. Buna göre insanın düzenleyici tutum ve davranışı, kendisini ilk kez sağın doğa biliminin ortaya çıkışında sergiler (1998: 64). Heidegger'in düşüncesinde, insan tüm güçlerini varolanların planlanmasına, şekillendirilmesine ve hesaplanmasına harcamaktadır. Bu nedenle modern dünya kişisel bir özgürlük olarak algılansa da

gerçekte kişinin kendi kişiliğinden ayrılıp modern toplumun kişiliğine uyum sağlamış olmasından dolayı büyük bir yanılsamadır. Dolayısıyla, Heidegger, modern toplumda özgürlükten yoksun ve tekniğe bağlanmış halde olduğumuzu düşünür (1998: 44).

Modern dünya hiçbir şeyin kalıcı olmadığı, yeni olanın arzulandığı, eski olanın reddedildiği bir düzeni temsil ettiğine inanan Marhsal Berman da modernite'ye yönelik derin eleştiriler bırakmıştır. Berman, moderniteyi tahrip edici bir dönem olarak düşünür. Berman (1940) "Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor" kitabında, modernite'nin bireyin anlamsızlığı ve tüm insani duygu ve algıları yok edilmesine yol açtığını ileri sürer.

> "Modern olmak, bizlere serüven, güç, coşku, gelişme, kendimizi ve dünyayı dönüştürme olanakları vaat eden; ama bir yandan da sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi, olduğumuz her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortamda bulmaktır. Kendimizi, modern ortamlar ve deneyimler coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine geçer; modernite'nin bu anlamda insanlığı birleştirdiği söylenebilir. Ama paradoksal bir birliktir bu, bölünmüşlüğün birliğidir: Bizleri sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabına sürükler. Modern olmak Marx'ın deyişiyle 'katı gittiği' bir evrenin parçası olmaktır" (Berman, 2013: 27).

David Harvey, modernite'yi bir kopuş dönemi olarak tanımlamıştır. Harvey, moderniteyi eleştirirken şu cümleleri dile gitirmiştir:

> "Moderniteye dair mitlerden biri de onun geçmişle kökten bir kopuş oluşturduğudur. Bu kopuşun dünyayı bir tabula rasa, geçmişe referans vermeden -ya da engel oluşturduğunda geçmişi yok sayarak- yeninin üzerine yazılabileceği boş bir sayfa olarak görmemize olanak sağlayan bir durum olduğu varsayılır. Bu nedenle modernite her zaman, ister nazik ve demokratik ister devrimci, travmatik ve otoriter olsun 'yaratıcı yıkım"la ilgili olmuştur." (2012: 7).

Harvey'e benzer şekilde Anthony Giddens de modernite'yi kopuş bir dönem olarak ifade etmiştir. Giddens'e göre, modernite'nin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları bizi bütün geleneksel toplumsal düzen türlerinden eşi görülmedik bir biçimde söküp çıkarmıştır (1994: 12). Giddens, yerinden çıkarma ve sürekli düşünümselliği modernitenin olumsuz sonuçları olarak ele alınmıştır.

Modernite'ye yönelik kapsamlı eleştirilere sahip olan Zygmunt Bauman'dır. Bauman'a göre, modernite bir akılcılık, kesinlik, düzen ve tek biçimcilik arayışıdır. Modernite gelenekler ve duygulara karşı aklın, belirsizliğe karşı kesinliğin çeşitliliğe karşı tek biçimliliğin, kaosa karşı düzenin savaşıdır. Bauman'ın moderniteye eleştirisi "Modernite ve Holocaust" adlı eserinde çok şiddetlidir. Bauman'a göre Holocaust modern toplumda bir olay veya sapma değil

tam da modernite'nin oluşturduğu iklimin doğal bir sonucu olarak meydana gelmişti.

> "Holocaust salt bir Yahudi sorunu ve yalnızca Yahudi tarihinin bir olay değildi. Holocaust bizim modern akılcı toplumumuzda, uygarlığımızın yüksek sahnesinde ve insanoğlunun kültürel zaferinin zirvesinde doğmuş ve uygulanmıştır. Bu nedenle toplumun, uygarlığın ve kültürün bir sorunudur. Çağdaş toplumun vicdanında görünen kendi kendine iyileşme, bu nedenle soykırım kurbanlarına karşı suç oluşturan bir aldırmazlık değildir. Yalnızca; intihara götürebilecek potansiyel bir körlük tehlikesinin de belirtisidir" (Bauman, 1997: 11).

Bauman'a göre, modern toplumda tüm yaşam tarzıları sıkı tek yönlü denetim ve gözetim altındadır. Tek yönlü gözetimin eğilimi, nesneler arasındaki bireysel farklılıkları silmek ve niteliksel çeşitlilik yerine nicel olarak ölçülebilen bir tekbiçimliliği koymaktır (1996: 61). Bauman "Yasa Koyucular ile Yorumcular" eserinde, modern dönemin entelektüellerinin yasa koyucular olarak rol oynadığını ortaya koyar. Bauman'a göre, bu rol, görüş ayrılıklarını hükme bağlayan amirane ifadeler kullanmayı ve bir kez seçildiklerinde doğru ve bağlayıcı hale gelen görüşleri seçmeyi içerir (1996: 11).

Berger ve Luckmann'a göre, modernite insanların anlamsızlaşmasına neden olmuştur. Onlara göre, modern dönemde gündelik hayat içerisinde anlamın üretilmesi ve iletilmesi bir kriz içerisine girmiştir.

> "Modernitenin saldırıları ile zayıflayan hatta çöküntüye uğrayan kuşatıcı anlam düzeni, artık neredeyse bir roman konusu haline geldi. Aydınlanma ve onun halefleri, özgürlük ve akıl üzerine temellenen yeni bir düzenin oluşumuna sebebiyet veren bu süreci içtenlikle karşıladı. Devrim sorası Fransız gelenekselcileri ve diğer muhafazakâr düşünürler ise aynı sürece bir gerileme ve çöküş gözüyle bakarak hayıflandılar. Modernite ve onun sonuçları ister hoşnutlukla kabul edilisin ister reddedilsin, meselenin gerçekleri üzerinde geniş bir uzlaşı var. Tam olarak tesis edilmemiş olsa da biz bu uzlaşının karmaşık bir durumu aşırı derecede basitleştirdiğini sezinliyoruz. Bu geniş çaplı uzlaşı uzmanların yanı sıra kapsayıcı anlam parçalanışını gerçekleştiren ana etkenlerle ilgili sağduyulu yaklaşımı paylaşanlarda da var. Bu dinin derilediği düşüncesinde de bulunabilir" (Berger ve Luckmann, 2015: 52).

Berger ve Luckmann'a göre, toplumdaki ve bireylerin hayatlarındaki anlam krizlerini oluşturan en önemli faktör, modern sekülerizm değil, modern çoğulculuktur. Zira modern çoğulculuk, aklıselim "bilgi"ye zarar vermiştir. Dünya, toplum, yaşam ve bireysel kimlik sorulara tabi tutulmuştur. Bunların hepsi çoklu yorumlara maruz bırakılmış ve her yorum kendi muhtemel eylem perpektifilerini tanımlamıştır (2015: 10).

Son olarak, Alain Touraine tarafından moderniteye yönelik yapılan eleştirilere işaret edebiliriz. Touraine'e göre, kendisinden öncekilerin tanrısal yaradılışa ya da topluluğun kurucu Mitos'una inanmış olduğu gibi, modern insan da tarihe ve bireysel aklına inanmıştır. Touraine'e göre, Tanrı adına söz alan papazlardan sonra, modern toplumda yaşayan entelektüeller de akıl ve tarih adına konuştular (2002: 180). Touraine'e göre, modernite insan düşüncesinin Tanrı ve doğaüstü ile olan ilişkisini kopardı, sadece tarih ve toplum yasalarıyla sınırladı. Modernite'de ahlaki kavramların temelleri sarsılır, modrenitede yaşayan insanlar, iyi ve kötünün temellerini, bir tutumun topluma yararlılığı ya da zararlılığında aramışlardır (2002: 402). Sonuçta, Touraine, moderniteyle ilgili şu şekilde yargılamıştır:

> "Sınırlı modernite döneminde, insan kendisini tanrı sandı; kendi gücüyle sarhoş oldu ve kendisini, teknikten çok mutlak iktidarın, modernleştirici olduğunu iddia eden ama gerçekte totaliter bir nitelik edinen bir despotluğun demir kafesine kapattı." (2002: 402).

Modernite'ye yönelik yapılan eleştiriler göz önüne alındığında, modernite'nin iki temel niteliğini söyleyebiliriz. Birincisi, modernite yıkıcı bir durumdur. Diğeri ise, modernite'nin özü tahakkümdür. Modernite'ye yıkıcı bir durum olarak bakıldığında, modernite'nin ontolojk bir kopuşuyla kendi önceki dünyanın (geleneksel dünya) sahip olduğu her şeyi yok ettiği anlamına gelir. Modernite'ye yönelik yapılan eleştirilerin birçoğu, modernite'nin bu özelliğine odaklanmıştır. Örneğin; David Harvey, modernite'yi geçmişle kökten büyük bir kopuş olarak açığa çıkarmıştır. Benzer şekilde, Charles Taylor, modernite'yi insanların özgürlüklerini kaybettikleri bir dönem olarak tanımlar. Taylor'a göre, araçsal akıl etrafında yapılanmış modern toplum hem bireyin hem de bütün grubun özgürlüklerinde büyük daralmalara yol açmıştır (2006: 15-16). Berman, modernite'yi eleştirirken de onun tehrip edici boyutunu açığa çıkarmaya çalışır. Berman, modern dünyada sahip olduğumuz her şeyi, bildiğimiz her şeyi ve olduğumuz her şeyi kaybettiğimize ve tehditlerle dolu bir ortamda bulunduğumuza inanır (2013: 11).

Muhafazakarların fikirlerine bakacak olursak, modernitenin yıkıcı bir dönem olduğunu daha net bir biçimde farkına vararız. Muhafazakârlar, modernite'nin eski düzenin çöküşüne yol açtığını ortaya koyarlar. Muhafazakarların öne sürdüğü argümanlarına göre, modern çağda cemaat arayışının tarihsel araka planında, Endüstri ve Fransız Devrimlerinin geçmişteki

toplumsal düzeninde yarattığı toplumsal erozyon bulunur. Toplumsal düzende meydana gelen bu erozyon geleneksel cemaat yapılarının ve toplumsal kurumların çöküşüyle gerçekleşir (Güngörmez, 2003: 148). Bu geleneksel kurumlar ve cemaatların çözülmesinin neticesinde, bireyler tecrit edilmiş ve atomize bir hale gelmişlerdir. Bu bağlamda, muhafazakâr bir düşünür olarak Robert Nisbet, toplumu birleştirici akrabalık, sosyal sınıf, dinsel cemaat, mahalli cemaat, lonca ve aile gibi geleneksel unsurlar; soyut akılcılığa temellenen modern toplum tarafından merhametsizce ortadan kaldırıldığını öne sürer. Nisbet'e göre, bu birleştirici unsurlar olmadan, insanlar birbirleriyle temaslarını sürdürüyor olabilirler ama birbirlerinden örtük şekillerde de olsa tecrit edilmiş bir şekilde devam ettirmeye çalışırlar hayatlarını (2013: 72).

Modernite'nin ikinci özelliği, tahakkümdür. Modern düşüncesi, kendisini kapitalizm çerçevesinde tam olarak gelişen bir maddi ve entelektüel kültür sisteminde gerçekleşmiştir. Bu entelektüel kültürü modern dönemin kaderi olan özgül bir tahakküme yol açmıştır. Weber, Heidegger ve Frankfurt Okulu'nun takipçileri tarafından modernite'ye yönelik yapılan eleştirilerin çoğu, modernite'nin hegemonik boyutu ile ilgilidir. Weber modernite'nin tahakkümünü "modern bürokrasi"nin çerçevesinde inceleyerek modernite'nin araçsal rasyonalitenin bürokratik süreçler çerçevesinde kaçınılmaz bir tahakküme yol açtığını ileri sürer. Bu tahakkümün devam etmesinin sonucunda, modern çağda yaşayan insanların demir kafes içinde sokmuş olduğuna inanır. Yukarıda görüldüğü gibi Heidegger, modernitenin tahakkümünü teknoloji açıdan ele alarak, modern rasyonalitenin insana teknik şeklinde dayattığına inanmaktadır. Benzer şekilde, Frankfurt Okulu'nun düşünürleri de modernite'yi bir tahakküm çağı olarak düşünerek, bu tahakkümü enstrümantal rasyonelliğin çerçevesinde ele almışlardır. Frankfurt Okulu'ndaki düşünürler, insanın kurtuluşunu iddia eden modern rasyonelliğin, şimdi kendi orijinal iddiasına karşı dönüşmesine ve kapitalizmin tahakkümüne yol açtığını öne sürmüşlerdir.

Dolayısıyla modernite, yıkım ve tahakküm gibi özellikleri ile bir yandan toplumun geçmişle ilgili her şeyi tahrip ederek insanın tarihle bağlantısını koparmış, öte yandan mevcut durumunu tahakküm altında alarak insanın geleceğe dair kurtuluş umudunu neredeyse ortadan kaldırmıştır.

1.2. MODERNLEŞME

Modernleşme ABD'deki bir grup gelişme uzmanının, marksist toplumsal gelişme değerlendirmesine bir alternatif ortaya koyma gayretlerinin sonucu olarak, 1960'ların başında yaygın biçimde kullanmaya başlanan bir terim ve yaklaşımtır (Marshall, 1999: 508). Modernleşme kavramı genellikle endüstrileşme temelinde toplumsal ilerleme ya da gelişim aşamalarını ifade etmektedir. Modernleşme, kapitalist uluslararası piyasanın yol açtığı bilimsel ve teknolojik keşifler, yenilikler, ulus devletin ve nüfus hareketlerinin oluşmasıyla ortaya cıkan toplumsal ve ekonomik değişimleri kapsamaktadır. Modernleşme, modernite projesinin gerçekleşmesini amaçlayan bir süreç olarak tarif edildiğinde, batılı olmayan geleneksel toplumların, modern toplumlara değiştirildikleri süreç manasında kullanılmaktadır. Modernleşme pek çok farklı yolla başlatılabilen bir süreçtir. Marshall'a göre, bu sürecin sonucunda kurumlar çoğalır, geleneksel toplumların basit yapıları modern tolumların karmaşık yapılarına dönüşür ve değerler 1960'lar ABD'sindeki değerlere çarpıcı bir benzerlik göstermeye başlar (1999: 509). Modernleşme süreci, geleneksel toplumları büyük ölçüde hızlı değişimlere maruz kalır. Hollinger'in belirtiği gibi, modernleşme eskiden farklı, yeni bir dünya yaratmıştır. Bu yeni dünyada toplumlar, eski geleneklerin insanın yaşamına yol gösterdiği, küçük, homojen, akrabalık bağlarına dayalı ve genellikle kırsal cemaatler olmaktan çıkmaktadır. (2005: 45).

Modernleşme, farklı alanlarda derin ve köklü dönüşüme işaret eder.

> "Siyasi partiler, parlementolar, oy hakkı gibi katılımcı karar vermeyi destekleyen anahtar kurumları içeren siyasi modernleşmedir. Genellikle sekülerleşme ve ulusalcı ideolojiye bağlılığın üretildiği kültürel modernleşmeye işaret eder. Endüstrileşmeden farklı olmakla birlikte artan bir ekonomik döşünümsel özdeşleşen ve giderek büyüyen iş bölümü, yönetim tekniklerinin kullanımı, teknolojinin ilerlemesi ve ticari yeteneklerin artması gibi bileşenleri olan ekonomik modernleşmedir. Artan okuma yazma oranı, kentleşme süreci ve giderek geleneksel otoriterliğin zayıflaması vb. öğeleri bünyesinde barındıran toplumsal modernleşme anlamına gelir" (Altun, 2000: 136).

Modernleşme, ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel açıdan bir model oluşturan modernleşmiş ülkelere yönelik olarak diğer ülkelerin değişme göstermelerini ifade etmektedir. Modernleşme, sosyolojik bir yaklaşım olarak karşalaştırmalı incelemeleri yapan Amerikalı sosyologlar tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşım, bütün az gelişmiş olan toplumların, batı toplumlarına benzer

aşamalardan geçecekleri anlayışını öne sürer. Günümüzde bu yaklaşım Modernleşme Teorisi adını taşımaktadır.

1.2.1 Modernleşme Teorisi

Modernleşme teorisi, İkinci Dünya Savaşı ardından toplumların üç ayrı kategori (birinci kategorisi; Endüstrileşmiş ve gelişmiş ülkeler, ikinci kategorisi eski Sovyet ülkeleri, üçüncü kategorisi sömürgeden kurtarılmış olan ülkeler) bölünmeye karşı geliştirip Amerika'nın sosyolojisi çerçevesinde yayılmıştır. Bu teori birinci dünya ülkeleri ve üçüncü dünya ülkelerin arasında olan uçuruma gönderme yapar. (Su, 2009: 25).

Modernleşme teorisi toplumları iki gruba ayırır (ideal tip). İlk sınıfta geleneksel toplum ya da köylü toplumlar, gelişmemiş toplumlar bulunur. İkinci sınıfta modern toplum, şehirli, gelişmiş ve endüstrileşmiş toplumlar yer alır (Nozeri, 2009: 249). Modernleşme teorisine mensup olan kuramcılara göre, işaret edilen toplumsal yapılar (şehirli, gelişmiş, endüstrileşmiş toplumlar ve gelişmemiş, köylü, toplumlar) tarih açısından genel bir kurala tabii olan, sürekli olgunlaşma içeren bir süreç aracılığı ile birbirlerine bağlanır.

Modernleşme teorisinin ortaya çıkışı bağlamında genel olarak iki önemli faktörden söz edilebilir.

- Toplumsal-Siyasal faktörler.
- Kuramsal faktörler.

Toplumsal-Siyasal açıdan, modernleşme kuramının İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan üç önemli tarihi olaya karşı geliştirildiği ifade edilir.

İlk olarak ABD'nin yeni bir süper güç olarak ortaya çıkması ve küresel hegemonya konumuna ulaşmasıdır. İkinci olay ise komünizm hareketinin dünya çapında hızlı şekilde yayılmasıdır. Sovyet Birliği, Çin, Kore Yarımdası da dâhil olmak üzere bütün doğu Asya ülkelerine yayılmaktaydı. Üçüncü vaka, Avrupalı sömürgeci güçlerin parçalanmasının sonucunda Latin Amerika, Afrika, Asya kıtalarında yeni ulus-devletler ortaya çıkması (Su, 2009: 26).

Teorik olarak, modernleşme teorisi iki paradigmadan etkilenmiştir. İlk olarak evrimselci teori, ikincisi de işlevselcilik yaklaşımı. Modernleşme teorisi bu

iki paradigmadan beslenerek toplum değişimi ilerleme ve bütünselik bir perspiktifinin çerçevesinde açığa çıkramaya başlamıştır (Su, 2009: 27).

Modernleşme teorisi çerçevesinde, faklı yaklaşımlar orataya çıkmıştır. Bu yaklaşımların en önemli özelliklerinden biri bilgi teori açısından "pozitivist", tarih kuramı açısından "ilerlemeci" olmasıdır. Bu iki temel yaklaşım birlikte "modernleşme kuramı"nı oluşturmuştur. Modernleşme teorisi bilhassa Batı uygarlığı dışında kalan toplumlarda meydana gelen değişimleri açıklamakta kullanılan bir model olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modernleşme teorisi, İktisadi alanda kapitalizmi ve siyasal alanda da liberal demokrasiyi idealleştirmekte; Batılı olmayan toplumların erişmeleri gereken bir ideal toplum düzeni olarak kapitalizmle liberal demokrasinin birlikte yürürlükte olduğu Batı toplumsal ve siyasal örgütlenişini benimsemektedir (Köker, 2000:82).

Alvin Yun. Su, Toplumsal Değişim ve Gelişme (2009) kitabında, modernleşme sürecinin özelliklerini, modernleşme teorisi açıdan şöyle sıralar.

- Modernleşme önceki evreden sonraki evreye tedrici bir şekilde gerçekleşir. Toplumlar modernleşme sürecinde, ilkel durumdan hareket ederek çetrefil, modern ve farklılaşmış yapılara sahip olan bir duruma doğru seyreder.
- Toplumlar modernleştikçe homojenlikleri ve benzerlikleri artar.Yani modernleşme süreci toplumları homojen haline dönüştüren bir süreçtir.
- Modernleşme bir tür Avrupalı olmaktır. Zira gelişmiş ülkeler Batı Avrupa ve ABD gibi ülkeler olduğu için modernleşmek onlardan taklit etmek kaydı ile mümkün görünür.
- Modernleşmek geri dönüşümü olmayan bir süreçtir. Batılı olmayan ülkeler, Batı ülkeler ile temas ettiği takdirde modernleşme yoluna hareket etmekten vazgeçilmezler.
- Modernleşme hep ilerlemeye donuk bir süreçtir. Bu süreçte ortaya çıkan değişiklikler hep yapıcı ve müspettir.
- Modernleşme uzun vadeli bir süreçtir. Tedrici, evrimsel bir süreçtir. Bir an olan ve kısa vadeli bir dönüşüm değildir. (2009: 28-32).

Buna benzer bir şekilde, Huntington modernist bir kuramcı olarak, modernleşme sürecini belli özellikleriyle ileri sürer. Bu özellikleri, Aydın şu şekilde aktarmıştır.

- Modernleşme devrimci bir süreçtir,
- Modernleşme karmaşık (complex) bir süreçtir,
- Modernleşme sistematik bir süreçtir,
- Modernleşme global, bütüncü bir süreçtir,
- Modernleşme uzun vadeli bir süreçtir,
- Modernleşme tedrici/aşamalı bir süreçtir,
- Modernleşme homojenleştirici bir süreçtir,
- Modernleşme geri dönülmez bir süreçtir,
- Modernleşme ilerlemeci bir süreçtir (Aydın, 19993: 19-21).

Genel olarak, modernleşme olgusunu modernleşme teorisi açısından şu şekilde ifade edilebilir;

- Batı toplumları en gelişmiş toplumlardır ve Batı olmayan toplumlar modernleşmenin başlangıç aşamalarındadır ve sonuçta Batı ile aynı düzeye ulaşacaklardır.
- Modernleşme çizgisel bir süreçtir. Modernleşme aşamaları geleneksel ve gelişmemiş toplumlardan, gelişmiş toplumlara doğru gitmektedir.
- Batılı olmayan toplumlar, kendi toplumsal gelişmelerinin gerisinde kalmışlardır ve daha gelişmiş olmaları için modernleşmenin engelleyen geleneksel öğelerin tasfiyesine ve dışsal yönlendirmeye ihtiyaçları vardır.
- Bu bağlamda dışsal müdahale mekanizmaları oluşturulmalı ve uluslararası bir temelde örgütlenen bu mekanizmalar, Amerika'nın tasarladığı dünya düzeni içerisinde öteki toplumlara yardımcı olmalıdır.
- Batılı olmayan toplumlar, eğer modernleşmek istiyorlarsa Amerika'nın çizgisinde yol almalıdırlar (Hamşioğlu, 2006:38)

Modernleşme teorisine mensup olan kuramcılar, modernleşmeyi farklı perspektiften bakarlar. Modernleşme teorisinde yer alan yaklaşımları dört kategoriye ayrılır: Ekonomik yaklaşım, kültürel-psikolojik yaklaşım, toplumsal yaklaşım ve siyasal yaklaşım. Aşağıda kısaca bu dört yaklaşım ele alınacaktır.

W. Rostow, modernleşmeyi ekonomik bir yaklaşımla ele almıştır. Rostow, diğer modernleşmeci düşünürler gibi gelişme sürecini her şartta gerçekleşmek durumunda olan kaçınılmaz bir süreç olarak görür ve toplumların geçirmek zorunda oldukları beş aşamadan bahseder (1960: 4-16). Bu aşamalardan birincisi, geleneksel toplum aşamasıdır. Bu aşama dışsal dünyaya Newton-öncesi dönemin

dünyagörüşüyle bakan, Newton öncesinin bilimsel anlayışı üzerinde temellenen ve sınırlı üretim işlevine sahip olan bir toplumun göstergesidir. İkinci aşama, atılıma hazırlık aşamasıdır. Bu aşama geleneksel toplumdan modern topluma doğru bir geçiş sürecidir. Bu aşamada toplumlar hem tarımda hem de endüstride yeni üretim işlevine dönüşmeye başlamışlardır. Üçüncü aşama, atılım aşamasıdır. Bu aşamada sadece toplumda sermaye artışını ve teknolojik gelişmeyi değil, aynı zamanda iktisadi modernleşmesini de içerir. Dördüncü aşama, olgunluğa yönelme aşamasıdır. Bu aşamada ekonomi kendi yerini uluslararası ekonomi içerisinde bulacaktır. Bu aşamada toplum, yeni değer ve kurumları eksikleri karşısında dengeleyebilecek ve eski değer ve kurumlar büyüme sürecini destekleyebilir hale getirilmek üzere bir revizyona tabi tutulacaklardır (Altun, 2000: 145-146). Olgunluğa yönelme aşamasında ekonomi her şeyin üretimi için gerekli olan teknolojik ve bilgiye sahip değildir, yalnızca üretmek istedikleri ile ilgili bilgi sahibidir. Bu dönemde esas olan teknolojik ve kurumsal gereklilikler değil, ekonomik tercihler ve siyasal önceliklerdir (Altun, 2000: 146). Beşinci ve son aşama, kitlesel tüketim çağı aşamasıdır. Bu aşamada yüksek bir kitlesel tüketimle karşı karşıya kalınır ve başlıca sektörler kendilerini tüketicilerin taleplerine göre ayarlarlar.

Rostow, üçüncü aşamayı (atılma aşaması) ekonomik modernleştirmesi için oldukça önemli bir aşama olduğunu belirtir. Rostow'a göre üçüncü dünya ülkelerin temel sorunlarından birisi atılma aşamasından geçememesidir. Zira bu aşama bir dizi (sermaye birikimi, teknolojik yenilikler, entelektüel bir sınıfın çıkması) gibi önkoşulları gerektirir. Bu aşamadan geçmek için söz konusu önkoşulları temin etmeleri zaruridir (1960: 7).

Devid McCleland, Daniel Lerner, Inkeles ve Smith gibi modernistler, modernleşmeyi Kültürel-Psikolojik bir yaklaşımıyla açığa çıkarmaya çalışmışlarıdır.

McCleland, Batılı eğitim ve öğretim modelini, Batılı kültürel öğretilerinin üçüncü dünya ülkelerinde yayılmalarını ilerleme motivasyonu oluşturmak için önemli bir araçtır diye açıklar (Su, 2009: 47-48). McClelanda psikolojik bakımdan ilerleme eğiliminin iki boyutlu olduğuna vurgu yapar. İlk olarak ilerleme bireysel bir erdemdir. İkincisi ilerleme toplumsal bir erdemdir. Bu nedenle ekonomik kalkınma bireysel olarak psikolojik bir gerekliliktir. Zira bu süreçte bir kişi bireysel üstünlüğünü ispat etmeye çalışır. Öbür taraftan toplumsal bakımdan

ekonomik kalkınma refah düzeyini artırır. McCleland'a göre, ekonomik gelişmenin sağlanmasında "başarı güdüsü" önemi bir rol oynamaktadır (1961: 36). MeCleland, ekonomik gelişme ve psikolojik eğilimler arasındaki ilişkiyi tartışırken, üç önemli insan duygusunu (başarı, bağlılık ve iktidar) tanımlar ve bu duygular ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi inceler. McCleland'a göre eğer bir kişi zamanını daha uygun işleri yapmak, daha fazla üretmek ve satmak gibi şeyleri düşünerek harcıyorsa başarı motivasyonuna sahiptir. Eğer kişi ailesine ve arkadaşlarına yönelik zamanını geçirirse bağlılık duygusuna sahiptir ve eğer kişi patron olduğunu ve insanları yönettiğini düşünüyorsa iktidar duygusuna sahiptir. McCleland'a göre, ekonomik gelişmesine zemin sağlayan tabi kaynaklar, madenler, fabrikalar, ticaret yolları ve pazarlar gibi unsurlar değil, bu kaynaklardan yararlanmayı sağlayan girişimci ruhtur. McCleland, başarı motivasyonu ile ekonomik kalkınma arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki kurarken, bir toplumda başarı motivasyonu yüksek olduğu kadar ekonomik kalkınma için de fırsat sağlayacağını savunur (1961: 160-171). Dolayısıyla, McClelan modernleşme sürecinde başarı motivasyonuna önemseyerek, modern olmayan toplumlardaki bu motivasyonun düşük olduğunu ekonomik modernleşmenin önünde büyük bir engel olarak düşünür.

Daniel Lerner, modernleşmeyi kültürel açıdan inceler. Lerner, üçüncü dünya ülkelerinde modernleşme sürecinin Batılı kültürel unsurlarının yayılması yoluyla gerçekleşeceğini ileri sürer. Lerner'e göre, modernleşmenin unsurlarının ve mekanizmalarının geleneksel topluma girişi, insanların modernite'nin değerlerini benimsemeye zihinsel olarak hazır olmaları psikolojik motivasyonuna zemin sağlar (1968: 50-58).

Lerner'e göre, geleneksel toplumlarda modernleşme, pozitif bir ruhun yayılmasıyla mümkün olur. Lerner, bu pozitif ruhu modern değerleri taşıyan tutum ve fikirler olarak görmektedir. Ayrıca bu ruhu kitleler arasında yayabilmek için eğitim-öğretim, medya, kentleşme ve siyasi katılımı gibi araçları savunur (1968:45).

Modernleşme kuramının üretilmesine katkıda bulunan çalışmalardan bir diğeri, Inkeles ve Smith'in birlikte gerçekleştirdikleri Becoming Modern (Modernleşmek) adlı çalışmadır. Inkeles ve Smith sistem karşısında aktörün önemine özen göstermektedirler. Onlar geleneksel ve modern toplumun yapısal özellikleri ikili zıtlık içerisinde belirtildiği gibi, değersel-kültürel açıdan

modernleşmeyi ele alanlar da modern insanın birtakım özelliklerini sıralamaktadırlar:

- Yeni deneyimlere hazırlanma ve yeniliklere açıklık,
- Ebeveynler ve rahipler gibi geleneksel figürlerin otoritesinden artan bağımsızlık iddiası ve hükümet, halkla ilişkiler, sendikalar, kooperatifler ve benzerlerine liderlere bağlılık,
- Bilim ve tıbbın etkinliğine olan inanç ve yaşamın zorlukları karşısında pasiflik ve kaderciliğin genel olarak terk edilmesi,
- Kendisinin ve çocuklarının yüksek mesleki ve eğitim hedeflerine ulaşma tutkusu.
- İnsanların zamanında olmalarını ve işlerini önceden dikkatlice planlamalarına ilgi duymalarını istemek.
- Sivil ve toplumsal ilişkiler ile yerel politikada güçlü bir ilgi göstermek ve aktif rol almak,
- Haberlere ayak uydurmak için enerjik çaba göstermek ve bu çaba içinde spor, din veya tamamen yerel meselelerle ilgilenen öğelere göre ulusal ve uluslararası ithalat haberlerini tercih etmek (İnkeles, 1969: 210).

Neil Smelser, Eisenstadt, ve Marion Levy gibi moderrnleşme teorisinin öncüleri, modernleşme sürecini sosyal bir yaklaşımla ele almışlardır. Modernleşmenin nasıl gerçekleşeceği sorusuna yanıt olarak, Smelser (1964), temel olarak yapısal farklılaşma sürecini vurgular. Smelser'e göre, modernleşme gerçekleşen bazı yapısal değişikliklerin bir neticesidir. Bu bağlamda Smelser şunları yazmıştır:

> "Dini bir gelenek, ancak kabile ve ayırt edilemez unsurlarını ortadan kaldırdıktan ve karmaşık ve bağımsız bir organizasyon geliştirdikten sonra dini bir ayin haline gelir. Askeri makine otomatik savaştan daha gelişmiştir, çünkü açık ve bazen özerk olarak belirli yasalara göre hareket eder. Bürokratik hükümet, sadece daha karmaşık olduğu için değil, aynı zamanda kişisel sadakatle daha az iç içe olduğu için, bir ailenin çalışanlarından daha ileri düzeydedir. Gelişmiş ekonomi, bir organizasyonun karmaşıklığına ve ekonomik birimlerin ayrımına sahip ekonomidir. İkiyüzlülük, aşiret sadakati ve ekonomik çıkarlardan arınmış politik kurumlar yorulduğunda politik bir davranış ilerler (1959: 1).

Smelser'göre, modernleşme sürecinde, birden fazla işlevi yerine getiren karmaşık yapılar, tek işlevi yerine getiren yapılara bölünür. Bölündükten sonra ortaya çıkan yapılardan her biri belirlenmiş işlevini yerine getirir. Yeni ortaya çıkan bu koleksiyon eski görevleri üstlenmekte fakat eskisinden daha tesirli ve dokunaklıdır (1959: 2). Smelser toplumsal değişmenin belirleyicileri olarak dört

temel öğe ortaya koyar. Bu öğeler; değişme için yapısal ortam, güçlü değişme dürtüsü, değişim için harekete geçmek ve toplumsal kontroldür. Smelser sanayi devrimini incelerken zaman için temel değişimlerin ikisinin de gözlenebileceğini söyler. Bu değişimler kısa süreli uyum (yapısal faklılaşma) ve uzun süreli yapısal değişimlerdir (Çetin, 2013: 56).

Eisenstadt, toplumsal bakımdan modernleşmeye ilgi gösteren modernleşme kuramcılarından bir diğeridir. Eisenstadt, öncelikle geleneksel ile modern toplumlar arasında ayrım yapar. Ona göre, geleneksel toplumlar oldukça sınırlı ve her tür değişimlere direnç gösteren toplumlardır. Aksine modern toplumlar geniş ve yeni değişimler ile uyum sağlayabilir toplumlardır. Eisenstadt'a göre, modern toplumlarda, yeni değerleri kucaklamak için kolektif bir eğilim vardır. Geleneksel toplumlarda bu eğilimin ortaya çıkması için belirli bir ölçüde yapısal esnekliğe ihtiyaç vardır. Bu yüzden modernleşme, aile yaşamı, ekonomik ve politik yapıları, kentleşme süreci, eğitim sistemi, kitle iletişimi, bireysel yönelimleri gibi farklı alanlarda, yapısal farklılaşmaya yönelik genel bir eğilimin var olması gereğini savunur (2000: 1-2). Eisenstadt'a göre, başlangıçta bütün toplumlar modernleşmek üzere, hazırlık, yetenek donanım bakımdan aynı düzeyde değildir. Genel olarak bakıldığında üçüncü dünya ülkelerinde sömürgeciliğin yayılması, kültürel hareketler, teknolojik yeniliklerinin yayılması modernleşmenin ilkel muharrikleri olarak değerlendirilir (1966: 1).

Modernleşmeye toplumsal bir yaklaşım çerçevesinden bakan Marion Levy (1967) de modernleşme teorisinin öncü düşünürleri arasında yer almaktadır. Levy, modernleşmiş toplumları, yüksek oranda uzmanlaşmış, kurumsal karşılıklı bağımlılık ve rasyonelleşmiş gibi niteliklerle tanımlar. Aynı zamanda, modernleşmiş toplumlar, kamusallaşmış kültürel kurallar, uzmanlaşma-işlevselcilik yüksek derecede merkezîleşmek, para ve sermaye dolaşımını vurgulamak, bürokrasinin diğer kamusal alanlardan ayrılması, şehir ve köy arasında hizmet ve mal alışverişinin iki taraflı olması nitelikleri taşınır. Tam tersi modernleşmemiş toplum işaret edilen nitelikleri taşımamaktır (Su, 2009: 32).

Modernleşmeye kültürel açıdan bakan kuramcılar, modernleşmemiş ülkelerin sadece gelişmiş ülkeler ile kültürel ilişki kurarak ve modernleşmiş ülkerlerin kültürel unsurlarını teklit ederek, modernleşmeye doğru yol bulacağına inanırlar. Modernleşmemiş ülkelerde, modern ürünlerin tadına baktıktan sonra modernleşme eğilimi artacak. Meşhur metafora göre, modernleşmemiş ülkeler bir

kez bile Coca Cola'nın tadına bakarlarsa bir daha normal suyu içmeyecekler (Kadiri, 2013). Kuşkusuz, bu tür bir görüş, her şeyden önce Batılı olmayan toplumlarda kimlik krizine ve geşmişten ayrılmasına yol açar.

J. S. Coleman, modernleşmeyi politik bir yaklaşımla ortaya koyar. Coleman, siyasal modernleşme bağlamında üç biçimden bahseder. Bunlar tarihsel, tipolojik ve evrimsel biçimlerdir. Tarihsel siyasal modernleşme, özellikle Batı Avrupa'da görülen büyük dönüşüm süreçlerinden etkilenerek ortaya cıkan siyasal yapı ve kültür değişimlerini niteler. Tipolojik biçim, modern öncesi geleneksel yönetim biçiminin geleneksel sonrası modern yönetim biçimine dönüşmesini kavramlaşıtırır. Evrimsel biçim ise, sorunlarla başa çıkabilecek veya onları çözebilecek, süregelen değişmeye uyum sağlayabilecek ve özümleyebilecek ve yeni toplumsal hedeflere yaratıcı biçimde erişebilecek siyasal insan kapasitesi yaratımı yoluyla gerçekleşecek açık uçlu bir gelişmeyi anlatır (2015: 73). Coleman, politik modernleşme sürecini, yapısal farklılaşma, eşitliğe doğru bir eğilim ve siyasal sistemin bütünleştirici, cevap verici ve uyum kapasitesinin artması ve bu boyutlar düzeyinde karşılıklı etkileşim süreci olarak ele alır (2015: 74). Coleman'a göre, siyasal sistem gelişirken belirli krizler gündeme gelmektedir. Bu krizleri şu şekilde sıralamıştır:

- Kimlik krizi
- Meşruluk krizi
- Katılma krizi
- Nüfuz krizi
- Dağıtım krizi
- Bütünleşme krizi

Coleman'a göre, kapasitenin artması kimlik ve meşruluk krizlerinin çözümlenmesinde belirleyici faktördür. Eğer sistem istikrarlı ise, toplum zaten buna uygun kimlik, meşruluk, katılma, nüfuz ve dağıtım kalıplarına sahiptir ve sorun ortaya çıkmayacaktır. Fakat, değişme ve modernleşme başladığı zaman bu unsurlarla uyumlu olmayan değişimler oluşur ve belirli alt alanlarda krizler ortaya çıkar (2015: 78-82).

1.2.2 Modernleşme Teorisi'ne Yöneltilen Eleştiriler

19. yüzyıldan günümüze tarihsel süreç içindeki versiyonlarıyla birlikte modernleşme kuramları, ilk dönemlerden başlamak üzere yoğun eleştirilere hedef olmuştur. Bu hem teoride hem de pratikte devam etmektedir. Eleştiriler sadece modernleşme politikalarının uygulandığı Batılı olamayan toplumlardan değil, Batılı araştırmacılardan da gelmektedir. Çünkü modernleşme kuramları çerçevesinde geliştirilen gelişme politikaları (sanayileşme, kentleşme, siyasal organizasyonlar vb., faaliyetler) ve stratejileri, beklenen sonuçları vermediği gibi, tersine olumsuz (yerel ve evrensel ölçekte) pek çok gelişmeye de kaynaklık etmekteydi. Bugünkü Batı Liberal-Kapitalist ve Doğu Bloku'nun Marksist gelişme modellerinin yol açtığı sosyal, ekonomik, kültürel, siyasal ve ekolojik krizler, bütün dünyada modernleş (tir)meci tezlerin sorgulanmasına yol açmıştır (Solmaz, 2011:43).

Modernleşme teorisine karşı yapılan eleştiriler şu şekilde özetlenebilir:

1- Toplumsal değişime tek hatlı bir bakış: Modernleşme teorisinin bir kaynağı olarak evrimsel teoriye yönelik ortaya konan eleştirellerden biri toplumsal değişimleri tek hatlı olarak değerlendirmesidir. Modernleşme teorisi, Batılı olmayan toplumların modernleşmesi üzere, sadece Batılı toplumların modernleşme deneyimlerini kopya alınmasını ileri sürer. Bu nedenle Batılı modelden başka herhangi alternatif modeli reddeder. Modernleşme teorisine karşı çıkan entelektüeller, gelişmemiş ülkeleri modernleştirmek üzere sadece Batı'daki modernleşme modelinin teklidine meydan okurlar. Bu entelektüeller, bir taraftan modernleşme teorisinin tek hatlı ve çizgisel görüşünü bilimin temeline aykırı olarak düşünürler. Zira bilim çoğulcu görüşü savunr. Öte yandan, modernleşme teorisinin ırkçılık ve ayrımcılıkla dolu olduğunu düşünürler. Örneğin; Sklair'e göre, modernleşme teorisine mensup olan kuramcılar hep Amerikalı ve Avrupalı olduğundan dolayı Batı kültürünün üstünlüğüne inanırlar. Dolayısıyla, Batılı toplumları modernleştirmek için, Batılı toplumlarının modernleşme tecrübelerini uygun bir reçete olarak sunarlar. Halbuki, bu reçetenin yararlılığı ve uygunluğu tamamen şüphelidir. (Sklair, 1997: 48).

2- Ülkelerin geri kalmışlığında dışsal etmenleri ihmal etmeleri: Modernleşme teorisi, ülkelerin geri kalmışlığının ana faktörleri (dışsal ilişkileri, sömürgecilik,

ekonomik aşkınlığı geride kalmış ülkelerinin toplumsal sistemlerinde yabancı ajanlarının nüfuz etmeler vb.) görmezden gelir. Bunun aksine, ülkelerin geri kalmalarının sebebini içsel ve gelenekçi olduklarına vurgular (Afruğ, 1994: 297).

3- Ülkelerin ekonomik ve siyasal bağımsızlığının ellerinden alınması: Modernleşme teorisinin öğretilerine göre davranan ülkeler, yabancı ve batılı unsurlara kapılarını açmaları sebebiyle günümüzde ekonomik ve siyasal boyutları oldukça ağır olan birtakım hasarlar görmüş durumdadır. Bu nedenle, bağımsız müstemleke ülkeler hâlihazırda arz-ı endam etmektedirler. Zira bu grup ülkeler gelişmiş ve kapitalist ülkeler ile ilişki kurduğundan ötürü dengesiz biçimde geliştiler. Hem de ticaret yoluyla artık değerlerin ülkelerine girişi için zemin oluşturdular. Faridman ve Douglas, modernleşmenin kullanışı ile alakalı aşağıdaki noktaları vurguluyor.
    - Ülkelere ve büyük şirketlere bağımlılık,
    - Gelir düzeyinin eşitsizliğindeki artış,
    - Bir ülke sınırı içindeki belli şehirlerin dengesiz biçimde gelişmesi dolayısıyla şehir sorunların artması,
    - Beslenme ürünlerinin kıtlığı (Afruğ, 1994: 354).
4- Batılı kapitalizmin nüfuz aleti olarak: Tarihi bakımdan modernleşme teorisinin orataya çıkışı, İkinci Dünya Savaşı'dan sonraki durumuna dayanır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ABD'nin gerek siyasi anlamda gerek ekonomik ve askeri anlamda dünyaya bir süper güç olarak ortaya çıkması gereğinde, sosyalbilimciler, ekonomistler vs. kapitalistlerin himayesiyle, Sovyet Birliği'ne karşıt olarak hem de kapitalist sistemin içsel talepleri (yeni pazarlar elde etmesi vs.) üzerinden (kalkınma nedenleri tanınma) adlı gelişmemiş ülkelerde kapitalist sistemi yayılmak ve nüfuz etmek üzere bir dizi çalışmaları başlamışlar. Bu grup toplumbilimciler, ekonomistler, bu amaca doğru teorik perspektif olarak işlevsel-yapısalcı kuramını en uygun bir teorik çerçevesi oarak teşhis etmişler. İşlevsel-yapısalcı teori çerçevesinde bir dizi yol haritaları çizmişler. Rostow, modernleşme teorisinin öncü isimlerden birisi olarak ABD cumhurbaşkanına danışmanlık yapması modernleşme teorinin kapitalist sistemden yana olduğunun bariz bir göstergedir (Afruğ, 1994: 354). Bu teori aslında soğuk savaş döneminde ABD tarafından bir strateji olarak gelişmekte

olan ülkeleri daimî biçimde ABD'ye bağımlı kılmak için geliştirilmiştir (Nozeri, 2009: 297).

5- Modernleşme karşısında kültürel-tarihsel kimliğin kaybolması: Celal Al Ahmet, modernleşme ile alakalı; "Biz modernleşme ürünlerine karşı kültürel-tarihsel kimliğimizi kaybetmiş durumdayız." diye vurgular. Ayrıca "Biz kimliğimizi koruyamadık tam tersi ona karşı çökmüş vaziyetteyiz. Konunun can alıcı noktası ise bizim yeni yüzyılın ejderhasına (yeni uygarlık) karşı nasıl bir duruş göstereceğimizin belirsizliğidir. Bizim sorunumuz çağımızdaki uygarlıkla nasıl bir ilişki kurabileceğimizin bilinmemesidir. Biz batı medeniyetinin felsefesini ve niteliğini anlamadığımız takdirde sırf bu medeniyetin ürünlerini harcayıp ve ona göre görünüş kazanarak, tezahürde batılılara benzeyebiliyoruz." demiştir (Al Ahmet, 1997: 28).

6- Modernleşme Çalışmalarının Soyutluğu: Modernleşme teorisine yönelik diğer bir eleştiri ise modernleşme teorisinin soyutluğuyla ilgilidir. Modernleşme teorisini savunan kuramcıların ortaya koydukları fikirleri hangi ülke veya hangi dönemle ilgili olduğu meçhuldur. Örneğin; Parsons, model değişkenlerden söz ederken, hangi ülke ve tarihi döneme işaret ettiği belirsizdir. Dolayısıyla modernleşme teorisi çerçevesinde geliştirilmiş fikirler oldukça külli ve soyuttur. Bir diğer yandan soyut ve tümel olduğu için bilimsel ve deneysel üslubuna karşıdır.

7- Geleneğe karşı düşmanlık: Modernleşme teorisi, geleneksel kurumların rollerini yanlış bulur. Geleneği irrasyonel bir fenomen, insanın gelişmesine engel olan bir olay olarak değerlendirir. Bu teori gelenek ve modernizmi bağdaşlaşamayan, birbiriyle ilişki kuramayan iki durum olarak vurgular (Ray, 2006: 49). Gelenek hep gelişmeye engel değildir, bir toplumun doğru gelişmesinde geleneksel unsurlar ilham kaynaği olabilecektir. Çin ve Japonya'nın modernleşme deneyimlerinde geleneğin katkı sağladığını açıkça görmekteyiz. Dolayısıyla modern ve geleneksel değerleri tamamen birbirlerinden ayrı olarak tanıtılamaz. (Sklair, 1997: 49).

Modernleşme teorisini savunanlar, gelenek ile modern kavramlar arasında ayrım yaparak bu iki kavramın çelişkili olduğunu düşünürler. Aynı zamanda hem gelenek hem de modern kavramı hakkında net bir anlayışa sahip değiller. Bu bağlamda, Andrew Webster, "Kalkınma Sosyolojisine Giriş" adlı kitabında şöyle der:

"Modernleşme teorisinin bazı temel kavramları, mesela; gelenek ve modernleşme gibi kavramlar oldukça müphem ve belirsizdir. Toplumların tabakalamasında bu kavramların hiçbir katkısı olamaz. Örnek olarak, gelenekçi kavramı farklı toplumsal-ekonomik yapıya taşıyan endüstrileşmemiş ülkeleri içerir. Bu kavramları kabul edilirlerse bile modernleşme teorisinin ortaya koyduğu gibi, toplumları kesin olarak birbirinden ayırt edilemez. Zira gelişmeye paralel, gelenekçi dünyası da yeni değerler bakışlardan etkiler. Hâlbuki güvenilir argümanlara göre, ekonomik büyüme ve modernleşmenin çıkışı, gelenekçi inançlar, değerler, eylem modeli terk etmek anlamında değildir. Bunların yanı sıra, endüstrileşmiş toplumda, gelenekler hep olumlu rolleri oynamışlardır" (1991: 56-57).

8- Modernleşme teorisinin Hipotezlerinin İtibarsızlaşması: Tarihsel bakımdan modernleşme teorisinin ana iddialarının itibarsızlaştığını görmekteyiz. Yani, gerçekleşen tarihi ve deneysel olaylar, modernleşme teorisinin öngördüklerinin aksine gösterir. Örneğin, toplumlar modernleşme seyrinde nizamlı bir hareket göstermeli, belli aşamalardan geçmeli, fakat modernleşmenin öncü ülkelerinin teknoloji ve tecrübelerinden istifade ederek ülkelerini modernleştirmek için belli şartları yerine getirmeli gibi hipotezler günümüde itibarsızlaşmıştır (Sztompka, 2002: 17). Bunun yanı sıra, modernleşme teorisinin homojenleştirici, hipotezi (toplumlar modernleştikçe birbirine benzeyeceklerdir), günümüzde gerçeklere karşıdır. Bu hipotezin tam tersi, toplumlar modernleştikçe ve endüstrileştikçe farklılaşma yönündedirler. Günümüz modernleşmiş toplumları geleneksel toplumlara göre daha fazla farklılaşmış çeşitlilikleri içerir (Sztompka, 2009: 17).

9- Bir İdeoloji Olarak Modernleşme: Modernleşme Marksistler tarafından da büyük ölçüde eleştirilmiştir. Marksistlere göre, modernleşme soğuk savaşın ideolojisidir. Marksistlere göre, modernleşme yaklaşımı Batılı olmayan ülkelerde, genel olarak kapitalizmin siyasetini ve özel olarak Amerika'nın müdahalelerini meşrulaştırmak üzere kullanılır. Modernleşme teorisini nüfuz ve müdahale aracı olarak tanıtan Marxistler, kalkınma sosyolojisine ve karşılaştırmalı siyasetin (Coparative Politics) literatürüne derin etki bırakmışlardır. Marxist literatüründe, modernleşme teorisi epistemolojik açıdan dört eksikliğiyle suçlanmaktadır:

- Değerlerden izole edilmiş salt nesnel bir sosyal bilime inanmak,
- Bilginin niteliğinin biriktirici olduğuna inanmak,
- Sosyal bilimleri evrensel ve degişmez yasalara tabi kılmak,
- Bu inançları Batılı olamayan toplumlara sunmak.

Marxistlere göre, zikredilen epistemolojik yanılgı, şu teorik hatalara sebep olmuştur; kalkınmanın devamlı ve biriktirici biçimde gerçekleştiğine inanmak, nizamlı ve sebatlı değişimleri oluşturma olasılığı, kalkınmanın batı ülkelerden üçüncü dünya ülkelerine geçişi, devrimsel ideolojinin çöküşü, bilimsel ve gerçekçi düşüncenin yayılışı (Su, 2009: 64).

1.2 ENTELEKTÜEL

Batı'da, rasyonelizm, sekülerizm, hümanizm ve liberalizm gibi hareketler, entelektüellerin ortaya çıkmasına zemin sağlamıştır. Entelektüeller, taleplerini ilk olarak Fransız Devrimi sırasında gerçekleştirmeye çalıştılar. Akılcılık, Batılı entelektüellerin en önemli özelliğidir. Fransız Devrimi'nde, entelektüeller akılcılık gölgesinde sözde mevcut yıpranmış sosyal ve politik kurumları büyük ölçüde eleştirmişlerdir. Radikal görüşe dayalı entelektüellerin eleştirileri, doğal olarak entelektüelleri iktidar ve yerel yönetici gruplarla karşı karşıya bırakmıştır. Avrupa'daki 18. yüzyıl entelektüelleri, aslında burjuvazinin sözcüleriydi. Entelektüellerin idealleri, yani özgürlük, hak eşitliği, ekonomik ve mali reform, milliyetçilik, laiklik vb. aslında Avrupa burjuvazisinin idealleriyle aynıydı. Kapitalist çağdaki yönetici gruplar, kendi düşünce yaklaşımlarını savunan entelektüeller veya konuşmacılar geliştirdiler. Kapitalist sistemin büyümesi için gerekli olan bilim adamları, kurulu sistemin entelektüelleri olarak göründüler. Aynı zamanda 19. yüzyılın son dönemlerinden itibaren, sosyalist ve anti-kapitalist hareketler ortaya çıktı. 20. yüzyıl aydınları bu entelektüel atmosferden etkilendi. Sosyal adalet, sosyalizm ve anti-kapitalizm, 20. yüzyılın entelektüellerin temel idealleri olmuştur (Beşiriye, 1995: 249).

Entelektüel terimi, Orta çağ'da ortaya çıkmıştır. 18. yüzyıl kent okullarında ve on üçüncü yüzyılın başında üniversitelerde oluşmuştur. Orta çağ'da entelektüel, düşünmeyi ve düşüncelerini başkalarıyla paylaşmayı bir görev olarak gören biriye deniyordu. Genel olarak, yeni aydınların kökenleri Orta çağ Avrupa üniversiteleridir. Eğitimin yaygınlaşması ve üniversitelerin büyümesiyle birlikte, din adamı olmayan ve üyelerine çeşitli sosyal ortamlardan bilgi sağlayan bir grup olarak entelektüellerin yetişmesi mümkün kılınmıştır. Aydınlanma düşünürleri bu entelektüel sınıfın doğduğu yer olmuştur. Özellikle Fransa'da entelektüeller, egemen sınıfa ve eski rejimin kilisesine karşı kendilerini topluluğun eleştirmeni

haline getirdiler. Yeni entelektüeller toplumun bu kritik rolünde sıklıkla kabul edilmiştir (Bottomore, 1992: 86).

Bazıları entelektüellerin, geleneksel inançların şüphe ve şüphe felsefesine dayalı olarak ortaya çıkışının bir ürünü olduğuna inanırlar. Bu anlamda, insanlık tarihinde, hümanistler ilk entelektüel grup olarak kabul edilmiştir. Rönesans'ta rasyonalizm ve Aydınlanma haraketler Avrupa'da yayıldı. Dinden uzaklaşması, sosyal ve politik çıkarlardan ya da laik hareketlerin artması, büyük ölçüde entelektüellerin ve entelektüel faaliyetlerinin sonucudur. Bu dönemde entelektüeller, geleneksel toplumun temellerini yıkmaya ve yeni bir çerçeve oluşturmaya çalıştılar. Bu temelden yola çıkarak entelektüel kavramı, sosyal ve politik yaşamı ve ütopyacılığın mükemmelliği ile harmanlanmıştır (Beşiriye, 1995: 184).

Modernleşmenin başlangıcıyla birlikte, tarihin konusu olan entelektüeller (eskiden bilim adamları, filozoflar ya da bilginler olarak anılırlar) belirli özelliklere sahip kültürel kompleks bir yapı oluşturmuştur. Rusya'nın Büyük Devrimi'nden önce, ilk kez Boyrikin'in romanında çarlık topluluğunun eşitsizliğine karşı mücadele eden insanları tanımlamak için etnik köken kelimesi kullanıldı (Tavakol ve diğerleri, 2017: 42). Bununla birlikte, modernite alanında bu entelektüellerin, adil ve etik özlemlere dayanarak bilinçli bir sivil toplum oluşturarak çeşitli güçlerin abartılarını ifşa eden bir sosyal grubun varlığı, Dreyfus davası ve meşhur entelektüel ifadesiyle başlamıştır (Cehanbaklu, 1998). Bir Yahudi albay olan Alfred Dreyfus, 15 Ekim 1894'te Fransız ordusuna ihanet ettiği için tutuklandı ve o yılın aralık ayında, Güney Amerika'nın Guyana bölgesinde Şeytan Adası'nda sürgüne mahkûm edildi. Yaklaşık beş yıl sonra, masumiyetini gösteren yeni belgeler keşfetmekle birlikte, siyasal gücü salgın halinde yayılmıştır.

Emile Zola 1898 Ocak'ında, o dönemdeki Başbakan'a "Ben Suçluyorum" adlı bir mektup yazmıştı. O bu yazıda, orduyu ve adiye kurumunu kanunu ihlal etmekle suçlamıştı. Bu nedenle Zola yargılandı ve hapsedildi. Zola'nın davasından sonra, Anatole Franz ve Marcel Proust dâhil Fransa'dan 300 yazar, sanatçı ve bilim adamı, Yahudi albayının yargılanmasını kınayan bir bildiri yayınladı. Bu makale halk arasında "aydınların ifadesi" olarak biliniyordu. Ordu ve adliye kurumunu geri çekilmeye ve yeniden oy vermeye zorlanmıştı. O sırada, sokaklarda anti-semitist çığlıklar Zola'ya karşı ve Fransız ordusu lehine eylemlerde bulunuyordu. Aynı zamanda Fransız basınında yeni bir güç (entelektüeller) topluluğa girdiğini

duyurdu. Zola'nın Avrupa kamuoyunun tamamen Yahudilere karşı olduğu Dreyfus vakasına eylemi ve tepkisi, modern anlamda düşünce tarihinde entelektüel olarak adlandırılan yeni bir kavramın dâhil edilmesine yol açtı.

Genelde, entelektüeller, toplumun düşünsel liderliğini elinde tutan bir tabakaya atıfta bulunur. Modern öncesi dünyada olduğu gibi alimler de toplumun düşüncesel liderliğini elinde tutmuşlardır[5].

Düşünce tarihi boyunca, entelektüelle ilgili büyük ölçüde tartışmalar yapılmaktadır. Düşünürler, entelektüel hakkında zamanlarının koşullarına ve

[5] Eentelektüel ve alim arasında fark vardır. Entelektüeller ve alimler birçok açıdan farklıdır. Ali Şeriati, modern entelektüelleri, modern öncesi dönemlerdeki alimlerle karşılaştırarak bu iki grup arasında şu şekilde farklılık gösterir:

- Entelektüeller, geleneğe ve mezhebe karşı çıkarak, geleneksel olanı eleştirmeye çalışırlar. Halbuki, alimler, mezhep ve geleneğin kuruyucudardır.
- Entelektüeller milliyetçidir. Yani, uluslarının ve toplumlarının sorunlarına çözüm arayışı konusunda sorumluluk tasırlar. Ancak alimler küresel olarak düşünüyorlar. Yani tüm insanlığa hitap ediyorlar ve kozmopolitik ilkelerin oluşumuna inanıyorlar.
- Entelektüeller bilimcidir. Her şeyi bilimsel gerçekler bağlamında tartışıyorlar. Ancak alimler dini ve metafizik gerçeklere öncelik veriyorlar.
- Entelektüeller laiklerdir. Her şeyi dünyevi gerçeklerle ilgili olarak tartışıyorlar. Ama alimler, ahirete daha çok odaklanıyorlar.
- Entelektüeller kitle yönelimli ve anti-aristokrattır. Ancak alimler tam tersidir (2011: 12-32).

Celal Al-Ahmed entelektüeller ve alimler arasındaki iki temel farkı göz önünde bulundurur: Birincisi, entelektüeller özgürce düşünebilirler. Ancak alimler özgürce düşünemezler. Alimler, belirli metinler çerçevesinde düşünmek zorundalardır. İkincisi, entelektüeller ise bilginin kaynağını akıl ve bilim olarak bilirler, halbuki, alimler için ana bilgi kaynağı vahiydir (1996: 23-35).

Bedri Gencer de entelektüel ile alim arasında önemli bir fark olduğuna inanmaktadır. Gencer, entelektüel ile alim arasında iki farkı öne sürer: Birincisi, alimler bütünsel bir bilime sahiptir, ama entelektüel bir dalın uzmanıdır. İkincisi, alim otantik ilimlere sahiptir. Ancak, entelektüel anomin mercilerden ve gayr-i sahih inançlara temellendirilmiş doxa/zan ilimlere sahiptir.

> "Alimler, icazet (diploma) denen bilime ve öğretime yetkisi belgelerini, modern dünyada olduğu gibi anonim bir merciden, bir kurumdan değil, sonu, bilginin mutlak, kaynağı Allah'a uluşan bir alimler silsilesinin son halkası durumundaki hocalarından alırlar ve bu şekilde kendileri de o sahici bilgi özneleri halkasına eklenirlerdi" (Gencer, 2012: 151).

düşünsel eğilimlerine göre, farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Aşağıda, en önemli görüşlerin üzerine kısaca odaklanacaktır.

Max Weber, entelektüelleri, belirli özellikleri nedeniyle kültürel değerler olarak kabul edilen ve böylece kültürel bir topluluğu yönlendiren, belirli ve özel erişime sahip olan insanlar olarak tanıtmıştır (Borucirdi, 1998: 40). Weber, bir toplumun kültürel değerlerini önemli görmektedir ki toplumsal dünyada yalnızca birkaç kişinin ona erişebileceğini veya müdahale edebileceğini belirtmektedir. Toplumu ve diğer maddi-manevi fenomenleri etkileyebilir. Kültürel değerlerin bilgisine ve önemine ulaşmış olan aydınlar, bir toplumun kültürünü alabilir ve onların kalıcı kurtuluşlarına veya kalıcı boğulmalarına yol açabilir. Ancak, bu şahıslar entelektüel özellikleri miras olarak almadıklarını hatırlatmak gerekir. Weber'e göre bu aşamaya ulaşmadan önce bu şahıslar bazı nitelikleri elde etmelidir. Ona göre rasyonellik, bilinç, düzenli bir düşünce sistemi ve hatta onur ve zenginlik gibi kesin niteliklerdir. Yani, entelektüel bir yapıya sahip ve onun bir başkasına asker veya köle olmalarına izin vermeyen özelliklerdir. Weber, "meslek olarak siyaset" makalesinde devletin gücünü tekelleştirmeye çalışan entelektüellere aşağılayıcı bir gözle bakmıştır (2004: 257). Fakat kişisel olarak onları güçlü politikacılar olarak övmektedir. Weber, entelektüelleri, Batı medeniyetinin onur ve bağımsızlığını korumaya davet etmiştir. Weber, entelektüelleri siyasi liderlik yapmak yerine, onlara kültürel liderliğe yönlendirir. Genelde, Max Weber, enteliktüelliğin görevini dünayanın büyüsünü bozması oldugunu savunur.

> "Yani, ilke olarak ise esrarengiz, hesaplanamaz güçlerin karışmadığını, tersine ilke olarak insanın her şeyi hesaplayarak denetleyebileceğim bilmektir. Bu da dünyanın 'büyüsünün bozulması' demektir. Artık, esrarengiz güçlerin varlığına inanan vahşiler gibi, ruhları yardıma çağırmak ya da onlara egemen olmak için büyü araçlarına başvurmak gerekmiyor. Teknik araç ve hesaplarla işler hallediyor. Entellektüelizasyon, her şeyden önce bu anlama geliyor" (2004: 214).

Karl Mannheim, entelektüeli toplumun kültürel rehberliğni yapan sınıfsız ve sosyal olarak bağlantısız bir kişi olarak görür. Entelektüeller, üniversiteler ve araştırma merkezleri, devlet kurumları, gazeteler ve özel sektöre ait şirketler gibi alanlarda çalışarak geçimini sağlayıp yaşamaktadır. (Borucirdi, 1998: 41; Şeyhi, 2005: 291). Bazı düşünürler tarafından çoğunlukla entelektüel toplumun orta sınıfına bağlı oldukları söylenmiştir. Ancak Mannheim'e göre, entelektüeller herhangi bir sosyal sınıfa bağlı kalmaz. Yani entelektüel belirli bir sınıf içinde kendisini sınırlamak istemez, fakat toplumdaki tüm sınıfları temsil etmek ister

(2002: 178-179). Mannheim, bağımsız bir aydınlar grubunda, üyeleri belirli bir alandan değil, daha evrensel bir sosyal yaşam alanından, eğitim vasıtasıyla birbirine bağlanan ve kendi sosyal toplulukları içinde oluşan, göreceli olarak sınıfsız bir toplum görür. Mannheim'a göre entelektüeller toplumlarında, özellikle toplumdaki çıkar gruplarına oldukça eksiksiz ve nesnel bir bakış açısı kazanma gücüne sahiptir ve toplumun genel çıkarlarını geliştirmek için bağımsız olarak hareket edebilirler (Bottomore, 1998: 88).

İdeoloji ve Ütopya (2002) kitabında, Karl Mannheim, tarih boyunca dört tür entelektüel kategorisinden bahseder:

- Mistik ve münzevi entelektüeller: Bu entelektüel grubu, dini ve mistik eğilime sahip insanları temsil eder. Bu grup, mevcut durumun ani değişimlerinde vaat edilen cenneti arıyor.
- Anti-İdeolojik veya Muhafazakâr Entelektüeller: Bu entelektüel grubu, ideolojilerden ve dinlerden uzak durmakta ve ütopik toplumun ilerleme sürecindeki etkilerine şüpheyle bakmaktadır. Muhafazakâr düşünceleri herhangi bir inovasyonun ve idealizmin yadsınmasına neden olur. Bu nedenle, bu tür entelektüeller çoğunlukla siyasetçiler tarafından kullanılmaktadır.
- Geçmişe dönük liberal entelektüeller: Bu entelektüel kategorisinin sosyal ve ekonomik kökenleri, yenilikçi ve idealist olduğuna inanılan, büyüyen orta sınıftır. Fransız Devrimi'nin entelektüelleri, ütopyacı teoriyi formüle eden bu kategoridendir.
- Aşırıcı Sosyalist Aydınlar: Mannheim'e göre, anarşist ve yaratıcı sosyalistler, uzak ve geleceği belli olmayan dönüşümlere inanılan entelektüeller bu kategoriye eklenir (2002: 234-261).

Antonio Gramsci, entelektüeller ile ilgili önemli tartışmalar yapmıştır. Gramsci, iki entelektüel grubu birbirinden ayrılmakta ve ikisinin özelliklerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Gramsci'nin görüşüne göre, egemen entelektüel sınıf, otoriter semantik koleksiyonları inşa etme, koruma ve yeniden üretme ve elbette hegemonyayı korumaya çalışma sürecinde geliştirir. Semantik sistemi kullanan yönetici sınıflar, hegemonyasını daha uzun bir süre sürdürmeye çalışırlar. Egemen sınıftaki insanlar ideoloji üretiyor ve uzmanca bilim ve bilgi biçiminde yerleştiriliyor (Ojli ve Murphy, 1373: 180). Daha önce de belirtildiği gibi, eğitimli entelektüeller de bu sürece katkıda bulunur. Gramsci, bu tür aydınlara gelenekselci

entelektüel adını vermiştir. Gelenekselci aydınlar hegemonyayı normalleştirir ve meşrulaştırır. Gramsci'nin görüşünde, geleneksel entelektüellerin karşısında "organik entelektüeller" yer almaktadır. Gramsci'ye göre bu tür entelektüel grup, sınıf pozisyonundan çıkmalı ve anti-hegemonya üretmelidirler. İşçilerin sahte ideolojiden tek kurtarıcısı ve gerçek farkındalık yaratanlardır. Egemenlik sistemini doğal olarak basiretli yapan dünyayı anlamak için özel bir yol ortaya koymalılar. Böylece dayatılan düşünceleri düşünebiliyorlar ve dünyayı istedikleri tahakkümden ziyade olduğu gibi görüyorlar. Bunu yapamayan entelektüeller, yanlış bilinç tarafından yakalanır ve egemenlik sistemine hizmet ederken ve gelenekselci entelektüel rolünü oynayarak, hegemonik olma tehdidinde bulunurlar. Organik entelektüeller, sadece altta yatan sınıfların hegemonik sınıflarının kriz kontrolünde olduklarında hareket edebilirler. Bu entelektüeller alternatif sosyal ilişkileri tanımlayan yeni bir diyalog alanı oluşturur. Entelektüellerin egemen sınıfla olan birlikteliği, egemen sınıfın görüşlerinin ikna edilmesine yol açar (Gramsci, 1946).

Michel Foucault, entelektüel kavramının ortak ve yaygın anlayışını reddeder. Foucault, entelektüeli özgürlük, hakikat, adalet vb. gibi bütüncü ve kapsayıcı değerleri taşıtan bir kişi olarak düşünmüyor. Foucault böyle bütüncül anlayışları anlaşılamaz kavramlar olarak değerlendirir. Foucault, entelektüel denilen insanlar için, günümüz edindikleri mesleklerinde (hastane, iyileştirme merkezi, huzurevleri) bilimsel savın yerine kamusal ve bütüncül hakikatlere tercih ederler. Böyle durum mücadeleden dolaysız algısını ona sunmuştur. Foocault, farklı toplumsal, politika ve tarihsel durumlara bağlı olarak, "spesifik/kısmı" entelektüel ile "evrensel/tümel" entelektüel arasında ayrım yapıp spesifik entelektüeli evrensel entelektüeline karşı savunur. Foucault, 19. ve 20. yüzyılların yazarlarını evrensel entelektüeller olarak düşünüp, şunları yazmıştır:

> "19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında etkili olmuş olan "evrensel" entelektüelin esasen tamamen spesifik nitelikli bir tarihsel kişilikten türediğini varsaymamız pekâlâ mümkündür. Bu figür, zenginliğin iktidarı, despotizmi, suistimali ve küstahlığına karşı adaletin evrenselliğini ve ideal bir yasanın eşitlikçiliğini koyan itibarlı adalet/hukuk adamıdır." (2011: 79).

Foucault, günümüzdeki entelektüellerin spesifik olduğunu düşünür. Fizik, kimya, biyoloji gibi bilimler ile uğraşan bilim adamlarını spesifik entelektüelin örneği olarak savunur (2011: 79). Foucault'nun kendi entelektüel kişiliği de mesleğinin ortamında şekillenmiştir.

Spesifik entelektüel, evrensel entelektüel gibi kendisini iyi vatandaşın örneği olarak tanımaz ve bütün bir adaletsizliğin mücadelesi olma savını taşımaz. Foucault'a göre entelektüel gerek devlette gerek devletin dışında çalışır, kendi alanında[6], sınırlı gücüyle, güce karşı direniş gösterip ve ona karşı savaşır (2011:32). Foucault, özel entelektüele karşı, cemaatçilik, sanayicilik vb. tehlikelere karşı karşıya kaldığını inancındadır. Fakat bu tehlikelerden kurtarmak için herhangi bir çözüm sunmaz. Kuşkusuz bilim adamlarının uzman oldukları alanında çalışmaları doğrudur. Ancak insanlığa ve büyük hedeflere ulaşılmak üzere küçük alanlarda çalışmakla beraber büyük alanlara ilgi göstermek olmazsa olmaz bir husustur. Zira küçük birimlerde fazlasıyla ilgi göstermek bilim adamı sorunun bütününden uzaklaştırır, dolayısıyla amacın ulaşılmasına imkânsız hale getirir. Başka bir deyişiyle, sadece toplumda özel entelektüele ihtiyacımız yoktur, bunun yanı sıra toplum entelektüeline de ihtiyacımız var.

Edward Said, entelektüeli Sürgün, marjinal, amatör, iktidara karşı ve hakikati söylemeye çalışan bir kişi olarak düşünür (1995: 14). Said açısından, entelektüel kendi toplum için ve o toplum adına bir mesajı, tavrı, görüşü, felsefeyi ya da kanıyı temsil etme, cisimleştirme, ifade etme gücüne sahip olan bir kişidir (1995: 27). Said'e göre, modern tarihinde hiçbir devrim entelektüellerin rolü olmadan gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte dünyada hiçbir devrime karşı hareket entelektüellerin rolü olmadan görülmemiştir. Said'e göre özel entelektüel denilen bir şey aslında yoktur. Zira sözcükleri kâğıda döküp yayımladığınız anda kamusal dünyaya girmişsiniz demektir (1995: 28). Aynı zamanda toplumsal entelektüel de mevcut değildir. Said'e göre entelektüel kişiliğinde tarafsız kalmak olumsuz bir nokta değildir. Said entelektüeli dünyaya inanan evrensel biri olarak değerlendirir. Bu konuda tam Foucault'nun özel entelektüel kavramına karşı duruyor. Said'in entelektüel kavramı "Anatol Franz"ın anlayışıyla eş anlamlı olmaktadır. Entelektüel toplumun durumlarına ve çıkarlarına karşı tepki veren biridir. Said, entelektüelin toplumda, sadece kimliksiz bir profesyonel, salt kendi işine bakan bir sınıfın yetenekli bir üyesi olmaya indirgenemeyecek özgül bir kamusal role sahip bir birey olduğunu ısrar ediyor (1995: 27). Said'e göre sadece kendi çıkarlarına düşünen devlet adamları entelektüel değillerdir. Said, edilgen ve hiçbir aktivite göstermeyen entelektüelleri eleştirir. Said dogmatizm ve kendine yöneltilen

[6] Küçük grup üzerinde çalışmak günümüz toplumsal psikolojisinde oldukça önemlidir. Bazı sosyolojik ekollerde, mübadele, sembolik etkileşimcilik, fenomenoloji, etnometodoloji gibi kuramlarda bile ilgi görür.

eleştirinin unutulmasından da söz eder. Said'e göre, entelektüel nitel itibarıyla insanların gündelik yaşamında unutulmuş konuları yeniden dile getiren, gölgede kalmış konuları yeniden ortaya çıkartan biridir. Çünkü Said'e göre, entelektüeller zamanlarına ait insanlardır (1995: 35).

Jean Paul Sartre, eserlerinde oldukça detaylı biçimde entelektüel konusuna ilgi göstermiştir. 1972 yılında "Entelektüellerin Savunması" adlı kitabını yayınladı. Sartre'a göre, entelektüel özel hedefini (özgürlük, hakikat, bilimin bütünlüğünü) elde edinmelidirler. Bu hedefleri gerçek amaçlar olarak dönüştürmekle beraber ve bütün insanlar çabalarında görebilsin. Sartre, entelektüellerin temel görevinin işçi sınıfını ve baskı altında yaşayan insanları desteklemek olduğuna inanıyor. Sartre yüksek seviyeli eğitilmiş adamları, uygulamalı bilimin uzmanları olarak vurguluyor. Entelektüeller bu tür insanlardan ortaya çıkacağına inanmaktadır. Sartre'a göre,

> "Atom silahlarını mükemmelleştirmek için atomun parçalanması üstünde çalışan bilim adamlarına 'aydın' denilemeyeceğini söyleyeceğim: onlar bilim adamıdır, işte bu kadar. Ama yapılmasına göz yumdukları bu silahların yıkıcı gücü karşısında dehşete kapılan bilginler bir araya gelerek kamoyunu atom bombasının kullanılmasına karşı uyaran bir manifesto imzaladıklarında artık birer entelektüeldirler" (2010: 16).

Sartre, entelektüeller karşı karşıya kaldıkları trajedisinden söz eder. Sartre'a göre entelektüellerin hiç kimse adına bir amacı olmadığına inanıyor. Entelektüel kendi sosyal statüsünü herhangi bir otoriteden almamıştır, hiç kimse onu istemez ve hiç kimse onu tanımaz (Devlet gücündeki adamlar, baskın gruplar, sömürgeleştirilmiş sosyal gruplarının örgütleri, normal halk, siyasal partiler vs.). Entelektüel eylem yapmaya başladığında, hemen hâkim tabakalar tarafından "hain" olarak ilan edilir. Zira entelektüel ait olduğu toplumsal tabakanın sunduğu bilimsel imkânlardan, ait olduğu tabakasına karşı faaliyete başlar. Sartre'a göre, entelektüel hâkim tabakalar tarafından marjinalleştirip zulme maruz kalanlar tarafından şüpheli olarak görülmektedir. Sartre'ın çizmiş olduğu entelektüel imajı; görüşlerinde sabit, toplumsal ve siyasal değişimlerde tarafsız değildir. Fakat hiçbir zaman hiçbir siyasal partiye üye olmuyor. Görüş ve inançlarında kesin ve çizmiş olduğu yolundan sapmayan biridir.

Sartre'a göre, entelektüel gerçekleri ortaya çıkartmaya çalışmakta, perdeleri kenara atmaya çalışır. Bu entelektüellerin görevidir. Entelektüelin diğer bir görevi, toplumun mevcut gerçekleri eleştirmektir. Entelektüel sorumlu biridir, halk

arasında hiçbir tabakaya ait olmayan birisidir. Entelektüel bazen araç ve bazen de katalizördür. Entelektüelin sorumluluğu hep dolaylı biçimde gerçekleşir. Entelektüelin varlığı kamusal bir mevzudur, yani konum ve şartlara göre, eyleme başvurur, hiçbir zaman kendi başına bir şey yapmaz. Sartre'a göre, hiçbir toplum, entelektüelinden şikâyet etmez, zira kendisi bu entelektüeli oluşturmaktadır (2000: 1-46). Sartre'a göre, entelektüelleri suçlu olarak bulundukları, ona ait olmayan bir işi yükletmesidir. Sartre, bilginin bütünlüğüne daha önem verir. Yani, eğer biri bilgiyi bölerse veya bilgiyi belirli bir grubun hizmetine sunarsa, Sartre'in entelektüel çemberinden kovulur. Sartre iki tür entelektüel arasında ayrım yapar. Gerçek entelektüel ve sahte entelektüel. Sahte entelektüel, hep kendisini satan birisidir. Hâkim ideolojiye karşı çıksa bile, davranışları yine de sahte olacaktır. Sartre'a göre, entelektüeller reformcuların argümanlarını reddetmekle beraber kendileri hep radikal olmaktadırlar. Sartre'a göre, hâkim tabakanın ideolojisiyle savaşmazsak, ona sahte bir enteleketüeller gibi hizmet etmek zorunda kalacağız. Gerçek entelektüel radikaldir. Ahlak öğretmeni ve ütopik düşünen birisi değildir. Gerçek entelektüel, hep kendisini eleştirmek ve zulme maruz kalanların aktivitelerinde katılmak yoluyla hâkim ideolojiyle sürekli mücadele eder (2000: 36-146).

Jürgen Habermas'ın entelektüelle ilgili görüşleri felsefi yaklaşımlarıyla ilişkilidir. Habermas'ın görüşlerinde üç entelektüel modeli görülür. İlk olarak gayri siyasi ve politik faaliyetlerinden ayrılmış bir yazar. Bu tür entelektüel siyasete bulaşmak, onu düşünmek veya siyasi faaliyetlerde bulunmayı hem eylemsel hem de düşünsel olarak kendisine uygun bulmuyor. Ayrıca onu aşağlık bir konu olarak görür. Bu grup entelektüellere göre, siyasetle meşgul olmak, kültürel yenilikleri ihmal etmekten başka bir şey değildir. Habermas, bu tip entelektüeli, edebi entelektüel olarak adlandırır (2003:101). İkincisi, profesyonel siyasetçilerdir. Bu görüş Weber gibi düşünürlerin ortaya koyduğu görüşlere yakındır. Zira siyaseti seçkinlerin ve uzmanların mesleği olarak değerlendirmektedir. Bu görüşe göre, yazar ve düşünürlerinin siyasetle meşgul olmak siyasetçilerin mesleğine müdahalede bulunmak demektir ki böyle müdahaleler edilmemelidir. Siyasi faaliyetler ve siyasette avukatlık yapmak seçkin siyasetçilere bırakmalıdır. Entelektüelin siyasette uğraşması mesleksel gereklilikten başka bir şey değildir. Habermas'a göre, siyasal düşünce üreten kamusal topluluk", öncelikle burjuvaların özel toplantılarında kendine mekân bulmuş; 18. yüzyılın sonlarında özel ve ticari

okuma cemiyetleri, bütün kentlerde yaygınlaşmıştır (2003:156). Üçüncüsü, partisel entelektüellerdir. Bu tür entelektüel, siyasi partilerin amaçlarını veya en azından açık bir şekilde devrimci hedeflere sahip olan politik hareketlerin hedeflerini şartsız ve kayıtsız bir şekilde savunurlar. Entelektüelin böyle bir algılama kamusal alanında entelektüelin aktifliğini siyasal gücün entelektüelin elinde bulundurmasıyla özdeş olarak vurgulanır (2003:299-300).

Habemas'a göre, bu üç tür entelektüel modeli, hakikattın bir parçasını açıklar. Ancak modern dünyada, hiç birisi entelektüeller için uygun bir model değildir. Birinci ve ikinci modelin sorununun, entelektüelin gerçek rolünü oynayabileceği tek alan olan kamusal alan kavramını reddetmesidir. Dolayısıyla, entelektüelin ahlaki-siyasi taahhüdü illaki entelektüelin mesleğinden ayrılmak suretiyle yerine getirebilir bir görev değildir. Şüphesiz sanat ve araştırma kendi kendini yöneten alanlar ve özel uzmanlara ayrıcalıklı biçimde ait olmayan bir husustur. Toplumda "halkın iradesinin" oluşumu, profesyonel siyasetçilerin egemenlik altındaki sisteme bağlıdır, ancak tekel kontrolü altında değildir.

Habermas, yukarıda bahsedilen üç entelektüel modelini eleştirip ve dördüncü modeli ortaya koyuyor. Dördüncü entelektüel modeli "evrensel/tümel entelektüel" Foucault'nun eleştirdiği modelidir. Habermas'a göre bu model modern ve demokratik toplumlara uygun bir modeldir. Eğer modern toplumun özelliği kamusal alanın varlığı, kamusal alanında herkesin sorduğu sorular yanıtlamak alanı, ortak çıkarlar üzerine uyum sağlamak ise, entelektüelin rolü bu ortada oldukça önemlidir. Kamusal alanın temel sorusu "adalet" hiçbir bilimsel bölüme ayrıcalıklı biçimde ait değildir. Habermas, Foucault ile katılmak suretiyle adalet ile alakalı salt kavramsal çalışmaya yeterli bulunmamaktadır. Bundan dolayı çeşitli bilim dallarına ait olan bilim adamlarının ahlaki-siyasi sorulara, konuşmalara ve söylemlerine katılmalarını oldukça gerekli görmektedir. Onların katılmalarını ahlaki-siyasi sorularına güvenilir, doğru yanıtları bulmakta önemli olduğunu vurgular. Habermas'a göre, entelektüelin görevi, mesleki araçlardan herkesin sorulduğu soruya yanıtlamak üzere kullanmasıdır. Habermas ve Foucault, ikisi partisel entelektüel ve toplumdan ayrılan entelektüeli reddederler. Ancak Foucault, Habermas'ın kamu alanda hayati bir rol oynayan entelektüel (toplum entelektüeli) yorumunun önemini yitirdiğine inanıyor (Şeyhi, 2005: 312).

Günümüzde, entelektüel ile ilgili derin düşünceye sahip olan Zygmunt Bauman'dır. Bauman, "Yasa Koyucular ile Yorumcular" adlı eserinde,

entelektüele ilişkin kapsamlı perspektifini sergiler. Bauman'ın entelektüeller kavramlaştırması, tarihselliği ve toplumsal bağlamı içerisinde onları toplumsal bütünle bağlaşıklıkları ve yapıda işgal ettikleri yer ve yerine getirdikleri işlevleri açısından ele alan son derece rafine ve derinlikli bir çözümlemedir.

Bauman başlangıçta, tanımlama düzleminde "entelektüel kimdir?" sorusunun karşılığında birtakım nesnel ölçütü ifade ederek "entelektüel ve entelektüel olmayanları ayıran çizginin, hep belirli bir aktivite biçimine katılma yönünde verilen kararla çizildiğini zikreder. Bauman'a göre:

> "Şu kimseler entelektüeldir.' biçiminde bir saptama beklemenin pek bir anlamı yoktur. Üyelerini entelektüellerin meydana getirdiği bir meslekler listesi oluşturmak ya da mesleki hiyerarşide bir çizgi çekerek, çizginin yukarısındakileri entelektüel olarak tanımlamak anlamsızdır. Her yerde ve her zaman, 'entelektüeller' bir hizmet için bir araya gelmenin ve kendi kendini görevlendirmenin birleşik etkisiyle oluşurlar. 'Entelektüel olma'nın anlamı, kişinin kendi mesleği ya da sanat türü ile ilgili kısmi uğraşının üzerine çıkması ve içinde yaşadığı zamanın – hakikat, yargı ve beğeni gibi- küresel konularıyla ilgilenmesi demektir" (2003:8).

Bauman, modern entelektüelin oluşumunu Fransa'daki "Les philosophes" gurubu ile değerlendirmeye çalışır. Böylece entelektüelin Aydınlanma çağı ile olan bağlantısına dikkat çekmiştir. "Les philosophes"in, modern entelektüelin oluşumunu değerlendirmeye yönelik bütün özelliklerin bir araya geldiği bir ideal tip olarak ele alındığı gözlemlenmektedir. "Les philosophes"in Fransa'da içinde bulunduğu şartlar, modern entelektüelin gelişimine yönelik bir açıklama ve değerlendirme imkânı sunar (Başer, 2011:66). Bu koşullara bakıldığında, mutlak monarşinin yükselişi, soylu kesimin değer kaybedişi, toplumsal denetimin sağlanması ve bunun meşrulaştırımına yönelik ihtiyaç, siyaset ve düşüncede merkezi bir statünün yerleşmesi, bu sayıda özerk hareket alanın varlığı ve yeni siyasi yapının iktidarını kurma sürecinde bilgiye olan gereksiniminin ön planda olduğu gözlemlenir (Bauman, 1996:35).

Bauman, modernite ve postmodernite ile ilgili olarak iki farklı entelektüel stratejiden bahseder. Modern entelektüel stratejiyi "yasa koyucu" eğretilemesi temsil ediyor. "Entelektüel çalışmaya ilişkin tipik modern stratejiyi en iyi sergileyen şeylerden biri de "yasa koyucu" rolü eğretilemesidir. Bu rol, görüş ayrılıklarını hükme bağlayan amirane ifadeler kullanmayı ve bir kez seçildiklerinde doğru ve bağlayıcı hale gelen görüşleri seçmeyi içerir. Bu durumda hüküm verme yetkisi, entelektüellerin toplumun entelektüel olmayan kesimine oranla daha kolay eriştikleri üstün (nesnel) bilgi tarafından meşrulaştırılır. Hakikate ulaşmayı, geçerli

ahlaki yargıya varmayı ve uygun sanatsal beğeniyi seçmeyi güvence altına alan usule ilişkin bu kurallar da bunların uygulanmasının doğurduğu sonuçlar da evrensel geçerliliğe sahiptir. (Bauman, 1996:11). Bu konudaki tipik postmodern stratejiyi ise "yorumcu" eğretilemesi gösterir. Bauman'a göre, bu rol, bir topluluğa özgü gelenek içinde dile gitirilmiş ifadeleri, bir başka geleneğe dayanan bilgi sistemince anlaşılabilecek şekile tercüme etmeyi icerir. En iyi toplumsal düzeni seçmeye yönelmek yerine bu strateji, özerk (bağımsız) katılımcılar arasında iletişimi kolaylaştırmak amacını taşır, iletişim süreci içinde anlamın çarpıtılmasını önlemeye uğraşır (1996:12). Bauman'a göre, günümüzde modern paradigmanın içinde var olan yasa koyucu entelektüellerin, yerini, yorumcu rolünü oynayan postmodern entelektüeller almışlardır. Bu yüzden, evrensellik söylemini içeren entelektüelik, yerini cemaatlerin sınırlarında duran entelektüelliğe bırakmıştır (1996: 174). Bauman için bugün entelektüellere, başkalarının yararına oynayabilecekleri yeni bir rol, yorumcu rolü önerilmektedir. Bu rol ile entelektüeller, cemaatler (gelenekler, yaşam biçimleri) arasında yorumcu işlevini görmeye çağırılmaktadır. Günümüzün dünyasında artık yasa koyucu olarak entelektüele yer ve ihtiyaç yoktur. Yorumcu rolünün işi gelenekler arası tercümedir. Artık en iyi düzeni belirlemeyi değil farklı gelenekler, fikirler ve aktörler arasında kolay ve anlamın çarpıtılmadığı bir iletişim sağlamayı amaçlar (Bauman, 1996:12).

Modern çağda, entelektüeller modern aklına dayanarak, bilimsel analiz aracılığıyla toplumsal düzeni yeniden inşa etmeye çalışan bir insandır. Modern akıl, ilkin Aydınlanma Haraketi'nde içerildiği ve simgeleştirdiği düşünülen ve günümüzde bu tarihsellikten kök bulan bir entelektüel geleneğin tevarüs ettiğine hükmedilen evrensel özelliğe sahip olan bir akıldır. Modern akıl, "hakikat"i, hakikatla temellenen evrensel bir insan ve toplum inşasını ve buna bağlı olarak insanin özgürleşmesini ve kurtuluşunu vaad eden bir içeriğe sahiptir. Ayrıca modern entelektüeli ilerleme perspektifi çerçevesinde değerlendirildiğinde, gelecekte bir yeryüzü cenneti kurucağına dair rasyonel planlamayı düşünmekte, toplumu sürekli bir inşa süreci olarak görmektedir. Böyle bir niteliğe sahip olan entelektüeller, toplumu üst bir perspektiften teorileştirerek insanlara özgürleşmenin, kurtuluşun, hakikatın ve ortak mutluluğun recetesini sunarlar. Entelektüelin modernite ve pozitivizm bağlamında algılanış biçimlerinin pek çoğuna bu ruh sinmiştir (Genç,2006: 248). Saint Simon, Comte ve Spencer gibi

modern entelektüellerin toplumsal bakışları, evrensel bir bakış olarak tanımlanmaktadır. Örneğin; Comte, modern toplumda entelektüyellerin görevlerini toplumsal düzeni yeniden inşa etmek ve örgütlemek olarak ileri sürer. Comte, modern toplumda toplumsal birlik isteğinin politik ya da ekonomik güçlerden değil, ahlaki ve entelektüel güçlerden kaynaklandığını ileri sürerek, yönetimin kendi sorumluluklarını güç uygulayarak değil, ahlaki ve entelektüel önderlik yapmak yerine getirmesi gerektiğini savunur (Gönç Şavran, vd.,2011: 44).

Foucault'nun da belirttiği gibi, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında etkili olmuş olan bu "evrevsel entelektüel" figürü, spesifik nitelikli bir tarihsel kişilikten türemiştir. Foucault'a göre "evrensel" entelektüelin siyasallaşması geleneksel olarak iki şeyden hareketle gerçekleşmiştir:

> "İlk olarak, burjuva toplumunun kapitalist üretim sisteminde ve bu sistemin ürettiği veya dayattığı ideoloji (sömürülüyor olmak, yoksulluğa mahkûm olmak, dışlanmış olmak,'lanetli' olmak, yıkıcılıkla ahlaksızlıkla soçlanmış olmak) içinde bir entelektüel olarak konumundan haraketle; ikinci ise belli bir hakikati ortaya çıkardığı, hiç algılanmadıkları yerlerde siyasi ilişkileri göz önüne serdiği ölçüde kendi söyleminden hareketle. 'Evrensel' ve 'tümel' karakterdeki bu entelektüel, hala hakikati görmemiş olanlara, hakikati söyleyemeyenler adına, hakikati söylemekteydi. O, bir 'vicdan', 'bilinç've 'belagat'ti" (201: 32).

Bauman, da evrensel hakikat anlayışını modern entelektüellerin temel niteliği olarak görür. Bauman'a göre, modern entelektüeller yasa koyucunun konumundan devreye girerek bütünsel olarak insan eylemlerini ve yaşam düzeni tasarlayabilecek bir "etik kod" yazma uğraşına girmişlerdir (1998: 15). Sosyo-politik alanda, bu "etik kodu" modernleşme kuramcılırının düşüncesinde kendini net olarak göstermektedir. Batılı olmayan toplumlarda, modernleşme kuramcılarının sundukları çekici ve aldatıcı bir biçimde yaygınlaştırılmıştır. Batı-dışı toplumda entelektüel, merkezi olarak Batılılaşmaya ya da modernleşmeye duyulan açlıkla yoğrulmuş, kendisini entelektüel görevinin sahibi haline getiren ve biçimlendiren temel motif bu olmuştur. Kendi koşulları içerisinde, "öteki" olanın bir parçası olan bu entelektüel, süreç içerisinde "ulus birliği sağlamak" ve "ulus-devlet temelli bir siyasal-toplumsal örgütlemeyi oluşturmak" görevini üstlenmiştir (Genç, 2005: 75-). Dolayısıyla, evrensel bir dünya görüşüna sahip olan entelektüellerin ortaya çıkışına paralel olarak, modern devlet de ortaya çıkmıştır. Modern devlet modeli 19. yüzyılın başlarından 20. yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemi etkilemiş olup günümüzde de farklılaşarak devam eden modernite'nin

mirasından çıkan hayali bir cemaattir. Çünkü bu hayali cemaatta sekülerleşen bir iktidar ve yargıyı görürüz.

> ‘’Artık gökten gelmiş kutsal bir emir ile kullar üzerinde iktidar sağlanamıyor. Bunun yerine halktan alınmış güçle oluşturulan bir iktidar söz konusudur. Tabii bu yeni iktidarın yargısı rasyonel ve eşitlikçi bir temele yaslanarak oluşturulan, dünyanın kutsalı ve efendisi olan insanın (devletin) hukuk metinlerini doğurmuştur. Modern devlet bürokratik yapısıyla kendi iktidar kollarını oluşturmuş ve bireyi bu kollar arasında sıkıştırmıştır’’ (Şimşek, 2016: 53-54).

Modern devlet yükselen seyri içerisinde, kadir-i mutlak devlet, toplumsal hayat üzerindeki bütün hakları kendi üzerinde toplamıştır. Modern devletlerin tarihsel bağlamında devlet “evrensel” olarak algılanır hale gelmiştir (Genç, 2006: 45).

Batılı olmayan toplumlarda, modernleşme kendiliğinden bir süreç olmadığı için yabancı bir aristokratik seçkinler ya Batılı modern kütürün düşünsel araçlarıyla donanmış yerli bir entelektüel grubu ya da ikisi birlikte, modernleşme sürecine öncü ve yol gösterici olmuşlardır. Genç’in belirtiği gibi, Batılı olmayan toplumlarda entelektüel, siyaset alanda eylemi ve devleti öncelemiş (modern devlet kurmak, kurumsallaştırmak ve kollamak; topluma devlet katından müdahale etmek), degişmesi gerekeni daha popüler ve yaygın hale getirmeyi, kendine ve toplumuna ait olmayan yeni bir zevkin ve üslubun öncülüğünü sürdürmeyi, halkın politik ve sosyal seçimlerini etkilemeyi tercih etmiştir (2005: 76). Bununla birlikte, söz konusu öncüler modernleşme sürecinde birtakım temel sorunlarla da karşı karşıyalardır:

> “İlkin, Batı’ya karşı nasıl bir tavır takınılması gerektiği (Batı’dan neyin alınıp alınmaması gerektiği) noktasında bir belirsizlik yaşamaktalardır. İkinci olarak, kendi tarihsel geçmişine sığınma (arkaizm) ya da bu geçmişten tevarüs edilmesi gerekenlerin bilinciyle hareket etme ile gelecekteki ideal toplumu yaratma (fütürizm) tercihleri arasında gidip gelen bir bocalama içerisindelerdir. Üçüncü olarak da üzerinde ve dışında yer aldığına inandığı ve cehaletle nitelendirdiği kendilerin toplum kitlesiyle/halkıyla ilişkisine ne yönde ve türde bir düzen vereceği konusunda belirsizlik içerisindelerdir” (Genç, 2006: 76).

Batılı olmayan toplumların modernleşme sürecinde, modern devlet ile entelektüeller arasında organik ve iç içe geçmiş bir ilişki bulunmaktadır. Batılı olamayan ülkelerde modern devletler bir yandan bilim ve teknoloji diliyle diğer yandan güzel ütopik mesajlarla tanıtan modernleşmeyi ve modern devleti elitler ve entelektüeller tarafından kurtarmanın ve ilerlemenin bir yolu olarak memnuniyetle karşılaşırlar. Ama bugün, modern devletler tarafından uyguladığı programlarının uyumlu ve yukarıdan aşağa performansının büyük bir felaketin etkisi altında

olduğunu görülmektedir. Modern devletlerin gelişim planlarına ve amaçlarına ulaşamayan etkenlerden biri, politikacılar tarafında kişisel ve insani ihtiyaçlarının basitleştirilmiş bir görüntüsüne dayanarak kendi politikalarını, planlarını belirlemeleridir. Bu sadeleştirme doğal olarak dış gerçekliğin önemli yönlerini dikkate almamalarına ve sonuç olarak, gerekli şemaları aşamadan felaket sonuçlar ortaya çıkar. Günümüzde modern devletler tarafından toplumu düzetlme girişimi 20. yüzyıldaki en büyük insan trajedilerinin temeli olmuştur. Modern devletler toplumsal mühendisleşme hedefine ulaşmak için entelektüellere bağdaştırdığında genel arzusuna kolaylık sağlar. Entelektüeller bilim, ilerleme ve rasyonellik gibi ilkelere dayanarak düşünsel olarak modernleşme projesini haklılaştırmaya çalışırlar. Modern dönemde, devlet tarafından başlatılan toplum mühendisliğinin en trajik vakalarının nedenlerini açığa çıkarabilmek için, James Scott'ın ortaya koyduğu fikrinden ilham alarak dört unsurun öldürücü birleşmesinden bahsedilebilir.

- İlk unsuru, doğanın ve toplumun idari olarak düzenlenmesidir (Scott, 2008: 17). Batılı olmayan toplumlardaki modern hükümetler, haritalama bilgisi, istatistik ve diğer benzer teknikleri kullanarak, toplumları tek boyutlu ve basit bir olgu olarak kendi planlarına göre değiştirirler. Modern devletler açıdan her ne kadar bu girişimlerin toplumsal sonuçları ile ilişkili olmasa da verimlilik ve ekonomik faydaların arttırılması amacıyla modernleşme planlarının basitleştirme ve standardlaşmasına dayandırılması mantıklıdır. Batılı olmayan toplumlardaki hükümetler merkezi planlamaları ve halklarının ihtiyaçları, duyarlılıkları ve kültürel değerleri ile değerlerinin dikkate alınmadığı bir bürokrasi yaratıldığı görülmektedir. Böylelikle bu tür devletlerin planladığı değişim ve dönüşüm projelerin içinden düşmanlık ve şiddet doğar.
- Modern devletlerin toplumun gerçekliklerini görmelerine engel olan bir diğer önemli özellik, yüksek modernizm ideolojisine dogmatik olarak inanmasıdır. Modern devletlerin yüksek modernleşme ideolojisine göre her politik ve ekonomik soruyu ve sosyo-kültürel zorlukları bilim ve teknolojinin gelişmesiyle çözüleceği düşüncesini kabul etmektedirler.

"Yüksek- modernist idoloji dediğim şeyi tasavvur etmenin en iyi yolu onu, bilimsel ve teknik ilerleme hakkında kendine gövenin büyümesinin, insan ihtiyaçlarının artan tatmininin, doğanın (insanın doğası dahil) hakimiyet altına alınmasının ve her şeyden önce, toplumsal

düzenin doğa yasalarının bilimsel kavranışına uygun biçimde rasyonel olarak tasarlanmasının güçlü, hatta azametli bir vesiyonu olarak düşünmektir" (Scott, 2008: 18).

Bu tür durumlarda sorunları içeriden (belirli ve yerel konular gibi) tartışma ve çözmeye çalışmaktan ziyada, sorunları görmezden gelmektedirler. Afganistan gibi ülkelerin yaşadıkları deneyimler, modern hükümetlerin din ve yerel kültürlerin rolü ve merkezi planlamanın yetersizliği konusundaki tutumuna gözlerimizi kapatamayız.

- Üçüncü unsur, bu yüksek modernist tasarıları gerçekleştirmek için cebri gücünü tüm ağırlığıyla kullanabilecek ve buna istekli olan otoriter bir devlettir (Scott, 2008: 19). Scott, yukarıdaki iki özelliğin (her toplumu basit modellere ve tek boyutlu istatistiksel yapılara indirgemenin ısrarı ve bilim ve teknolojiyle herhangi bir sosyal ve kültürel sorunu çözme inancı), modern ve otoriter hükümetlerinin paradigmasında temel unsuru olarak görür. Merkezi planlama yoluyla şiddet uygulanarak tüm geleneksel ve geriye dönük toplumlarda ve devletin modernleşme planlarını uygulanmaktadırlar.
- Dördüncü unsur, üçüncüsüyle yakından bağlantılı olarak, modern devletlerin planlarına karşı gelme kapasitesinden yoksun, takatten düşmüş bir sivil toplumdur (Scott, 2008: 20). Modern devlet, toplumları sürekli bir krizde tutacak ve halkın otoriter devlete karşı ciddi bir direniş olasılığından mahrum kalacaktır. Bu durumda, modern devlet, sivil toplum örgütlerini ve toplumun içinde hedeflerine ulaşmak için (radikal sosyal mühendislik) toplumu kendi yetkisi ve bakısı altında tutmayı taahhüt etmektedirler. Maalesef, otoriter hükümetlere karşı herhangi bir engel olmadığında, sivil kurumların sesi çıkamayınca devlet politikacıları büyük projeleri gerçekleştirmek için oldukça mücadele etmektedirler.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN MODERNLEŞME SÜRECİNDE YAPILAN GİRİŞİMLER VE ENTELEKTÜELLERİN SERÜVENİ

Bu tezin ikinci bölümünde, Afganistan'ın modernleşme sürecinde yöneticiler tarafından yapılmış girişimler üzerine odaklanılacaktır. Bu bölümde, Afganistan'ın modernleşme sürecinin farklı aşamalarında, yöneticiler tarafından uygulanan en önemli reform planlarının açıklığa kavuşturulması için çaba gösterilecektir. Hükümdarlar tarafından alınan eylemleri açıklamanın yanı sıra, Afganistan'ın modernleşme tarihinde entelektüellerin serüveni ve bu sürece katkıları da incelenecektir. Bu bölümün içeriği kronolojik bir yaklaşımla daha ayrıntılı olarak incelenecektir. Bunun iki şekilde gerekli olduğu düşünülmektedir: Biri, Afganistan'ın modernleşme sürecinde hangi girişimler yapılmıştır? Afganistan'da hangi entelektüel hareketler oluşmuştur? Modernleşme sürecinde, bu entelektüel hareketlerin rolü ve konumu nedir? gibi sorulara cevap vermeden, Afganistan'ın modernleşme sürecinin doğru bir analizini yapmak mümkün değildir. İkinci olarak, bu tezin Türkiye'de kalacak ve Türkçe olması nedeniyle, Afganistan'ın modernleşmesi ile ilgili, Türk öğrencilere ve araştırmacılara daha detaylı bilgi verilmesinin gerekli olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, bu tezin son bölümünde Afganistan'daki modernleşme sürecinin uygun bir değerlendirmesini yapabilmek için, bu bölümde Afganistan'ın modernleşme tarihinde gerçekleşen girişimleri ve olayları incelemek kaçınılmazdır.

Genelde, Afganistan modernleşme sürecini altı döneme ayrılabilir. Bunlar:

- Başlangıç/Doğuş Dönemi; Bu dönem, Emir Şir Ali Han'ın hükümdarlığını (1868-1878) ihtiva eder. Bu dönemde, Afganistan'da modern devleti, entelektüellik düşüncesi ve modernleşme süreci eş zamanlı olarak ortaya çıkar. Bu dönemde, modernleşme süreci Seyyid Jamallüdin Afgani'nin düşüncesinden beslenir.
- Uyanış Dönemi; Bu dönem, Habibullah Han'ın (1901-1919) cülus ile beraber Siraj El Ahbar'a mensup olan entelektüel teşkilatı ve Birinci Meşrutiyetçi düşünürlerinin reformcu ve ıslahatçı çalışmalarını içerir.

- İstiklal Dönemi; Bu dönem, Amanullah Han'ın hükümdarlığını (1919-1929) kapsar. Bu döneminde, Afganistan modernleşme sürecinin doruk noktasıdır. Bu dönemde, İkinci Meşrutiyetçi entelektüeller ortaya çıkarlar.
- Demokrasi ve Cumhuriyet Dönemi; Afganistan'da Demokrası dönemi olarak anılan dönemidir. Bu dönem 1963 yılından 1978 yılına kadar, Mohammad Zahir Şah Padişahlığının son on senelerini ve Davud Han'ın cumhuritet hükümetini içerir. Bu dönem, Üçüncü Meşrutiyetçi entelektüellerin düşüncelerinden etkilenmiş bir dönemdir.
- Komünist Dönem; Bu dönem, Afganistan'ın Sovyet işgalini ve komünist hükümetlerin yönetimini içerir.
- Yeni Dönem; Bu dönem, Taliban hükümetinin düşmesinden sonra (2001) ortaya çıkan hareketler ve entelektüel çalışmaları ve günümüzdeki akımları kapsar.

Aşağıda, Afganistan modernleşme sürecinde yapılan girişimlerini ve modernleşme sürecine yönelik entelektüel yaklaşımlarını adları geçen dönemlerde detaylı olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1 BAŞLANGIÇ /DOĞUŞ DÖNEMİ

Afganistan'da modernleşme üzerine çalışan birçok bilim adamı ve tarihçi, Afganistan'da entelektüel fikirlerin oluşumu ve modernleşme programlarının başlangıcını, Emir Dost Muhammed Han saltanatının sona ermesi ve oğlu Emir Şir Ali Han'ın iktidara geldiği zamanı belirtmişlerdir.

> "Afganistan'da, ilk reformist adımlar ve modernitenin tezahürlerine ve Batı medeniyetinin kazanımlarına özen göstermek, 1868-1878 yıllar arasında, Emir Şir Ali Han ve danışmanı Seyid Cemallüddin Afgani tarafından atılmıştır. Bu dönemden başlayan reformcu girişimler Emir Şir Ali Han sonrası gelenler ile devam ettirseydi, günümüz reformcu hareketlerinin yolu daha farklı ve daha kolay olacaktı" (Saadet, 2016: 135).

Emir Şir Ali Han iki dönem hükümdarliğini sürdürmüştür. Beş yıl süren ilk dönem, rakip mirasçılar arasında iktidara gelmek için iç savaşla sona ermiştir. İkinci dönemde, Şir Ali Han, İngilizlerin yardımıyla, siyasi rakiplerine üstün gelmiş ve politik otoritesini tüm Afganistan'ın bölgelerinde tespit etmiştir (Gregorian, 2017: 115). Emir Şir Ali Han, 1868-1878 yıllar arasında savaş ve siyasal çalkantılar olmadan hükümdarlığını sürdürmüştür. Emir Şir Ali Han'ın yönetiminin ikinci dönemi barış ve huzurla doluydu. Bu nedenle, kültürel,

toplumsal, ekonomik ve politik durumları geliştirmek ve reformcu hareketleri başlatması için son derece uygun bir dönemdi. Emir Şir Ali Han da bu dönemde ülkesini modernleştirmek ve geliştirmek için farklı alanlarda önemli adımları atmıştır (Arifi, 2014: 49).

Emir Şir Ali Han'ın reformist ve modernleşme planları, ünlü modernist entelektüel Seyyid Cemallüdin Afgani'nin fikirlerinden derin bir biçimde etkilenmiştir. Afgani, 1838 yılında Afganistan'ın doğusundaki Kuner İli Asadabad İlçesinde doğmuştur. Afgani, İslam dünyasının en meşhur reformcu ve modernleşmeyi isteyen düşünürlerinden birisiydi. Afgani, dünya çapında pek çok gezi yapmış ve önemli dünya meseleleri konusunda Bismarck ve Churchill gibi önemli politikacılarla fikir alışverişinde bulunmuştur. Afgani, Müslümanları birleştirmek ve modernist fikirleri Müslümanlar arasında yaymak için çok sayıda dernek ve yayın kuruluşları kurmak için çalışmıştır. Afgani'nin reformist düşüncesinde, İslam dünyasını geri kalmışlıktan kurtarmak bir amaçtır. Afgani'ya göre, İslam dünyası, Batı sömürgeciliği, otoriter güçlerin varlığı, cehalet ve batıl inançlar nedeniyle inhitata sokmuştur (Borhani, 2003: 68). Afgani'ye göre, doğu ve İslam dünyasını modernleştirmek ve geliştirmek üzere yeni medeniyete aşina olmalıyız. Yeni teknoloji ve yeni bilimi öğrenmemiz ve onları uygun bir şekilde kullanmamız gerekir. Afgani'nin diğer bir hedefi "özüne /kendine dönmek" yani İslami uygarlığının altın çağına dömektir. Afgani'ye göre, İslam uygarlığı akıl üzerine inşa edilmiştir. Akılcı felsefe, İslam medeniyetinin tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Afgani'ye göre, dinin bilgileri ve anlayışları vahye dayanmasına rağmen, rasyonel bilgiler ile uyum içerisindedir. Dolayısıyla bilim ve din arasında herhangi bir düşmanlık ve uyumsuzluk yoktur (Biniş, 2009: 113).

Afgani, siyaset alanında, Müslümanları politik hakları ve sorumlulukları konusunda bilinçlendirmeyi, kendine bir hedef olarak kabul etmiştir. Afgani, İslam ülkelerinin özgürlükten ve bilgi birikiminden mahrum olduğunu, onların geri kalmışlığının temel sebebi olarak görmüş ve bu mahrumiyeti, despotik hükümetlerin davranışlarının bir sonucu olarak dile getirmiştir. Afgani'ye göre, eğer politik sistemi değişmeyecekse ve meşruta hükümetler otoriter rejimlerin yerini almayacaksa, Müslümanları çöküşten kurtarmanın imkânı olamayacaktır.

"Afgani, üç sefer meşrutiyetçi sistemi Afganistan'ın padişahlarına öneride bulunmuştur. İlk kez öğrencisi ve dostu olan Mohammad Azem Han'a, sonrasında Emir Şir Ali Han'a ve son

sefer Emir Abdul Rarhman'a. Fakat Emir Şir Ali Han, Afgani'nin öngörülmüş olduğu reformcu planlarından bir kısmını döneminde gerçekleştirmeye çalışmıştır" (Borhani, 2002: 69).

Afgani, 1857 yıllında, Emir Şir Ali Han'ın babası olan Emir Dost Muhammad Han'ın sarayına girmiştir (Samimi, 2018: 136). Ancak Emir Dost Muhammad Han, iç savaş ve gerilimler ile meşgül olduğundan, aynı zamanda Afgani'nin programlarına ilgisiz olmasında dolayı, Afgani'nin reformcu planlarından yararlanamamıştır. Ama ölümünden sonra, onun oğlu Emir Şir Ali Han, reformcu bir figür olarak iktidara gelmiştir. Emir Şir Ali Han, babasıyla Hindistan'da 1840'ların başlarında birkaç yıl sürgünü geçirdiği zaman, Hindistan'daki askeri, sanat, sosyal ve politik gelişimi ile yakından tanışmış ve Hindistan'nın modernleşme planlarından büyük ölçüde etkilenmiştir.

"Emir Şir Ali Han Hindistan'daki askeri ve ekonomik ilerlemeleri gördükten sonra, İngiltere ve Rusya gibi iki büyük gücün kıskacı arasında sıkışmış ülkesinin ne kadar geri kalmış olduğunu daha iyi anlamıştı. Emir Şir Ali Han bu durumu şöyle ifade etmektedir: "İlkel bir Afganistan'ın ne iki güçlü komşusu olan İngiltere ve Rusya'ya eşit davranması beklenemez ne de devletin yurt dışındaki saygınlığı ve tanınması uzaktan yönetilemez". Ayrıca Emir Şir Ali Han, "Tüm insanların medeniyet ve barış hünerleri gelişiyor iken, biz her zaman cahil olarak değerlendirilen Afganlarız…" sözleriyle öz eleştiride bulunuyordu" (Çelikbilek, 2017: 102).

Emir Şir Ali Han, özel hayatında da Afganistan'ın diğer krallarına nazaran oldukça farklıydı. Emir Şir Ali Han, pantolon ve ceket giyinirdi, masa üstüne yemek yerdi, sigara içerdi, her gün Avrupa gazetelerini okurdu (Arifi, 2014: 50). Emir Şir Ali Han'ın sarayında, Hindistanlı entlektüellerin bulunması, ayrıca Seyyid Cemallüddin Afgani ile görüş alışverişleri, onun modernist düşünce ve reform çabalarını şekillendirmede daha etkili olmuştur. Afgani, Emir Şir Ali Han'ın sarayında kısa bir süre kalmıştır. Çünkü Şir Ali Han'nın kardeşi (Azam Han) ile siyası konular üzerinde sorun yaşadıkları için sürgüne gönderilmiştir. Ancak sürgüne gitmeden önce, reformcu planlarını detaylı biçimde bir deftere yazıp Emir Şir Ali Han'a sunmuştur. Afganistan'daki yeni medeniyetin kurucusu Emir Şir Ali'yi gören Afgan tarihçi Riştiya, Şir Ali Han'nın, Afgani'nin reform planlarını kabul ettiğini ve Afganistan'da önemli değişiklikler yaptığını savunuyor (Gregorian, 2017: 116). "Afganistan'daki Reformcu Hareketi'nde Seyyid Jamallüdin Afgani'nin Rolü" başlıklı bir makalede Afgan araştırmacı Mohammad Javad Borhani, Afgani'nin Emir Şir Ali Han'a önerilerini şöyle sıralamıştır:

- Ülkenin siyasi bağımsızlığını ilan edilmesi,
- Saray işlerinin düzeltilmesi ve islah edilmesi,

- Bakanlar kabinesinin kurulması,
- Ordunun ayarlanması ve güçlendirilmesi,
- Sivil ve askeri okulların kurulması,
- Ulusal dile dikkat edilmesi ve sivil ve askeri terimlerin İngilizceden ulusal dile çevrilmesi,
- Gazete kurulması,
- Hastane ve hayvan kliniklerinin kurulması,
- Büyük yollarında hotel ve mesafirhanelerinin kurulması,
- Başkent Kabil'de modern bir kentin kurulması (Borhani, 2002: 68).

Afgani'nin önerdiği planlarını uygulamaya koyacağına söz veren Emir Şir Ali Han, ikinci hükümetinde gerek askeri alanında gerekse sosyal ve ekonomik alanında önemli reformları ve modernleşme planları gerçekleştirmek için çaba sarf etmiştir. Aşağıda Afganistan'ın modernleşme sürecinde Emir Şir Ali Han tarafından yapılmış girişimlere işaret edilecektir.

Emir Şir Ali Han, askeri alanında önemli reformlar yapmıştır. Aslında Dost Muhammed Han'ın döneminde, düzenli bir ordu kurma çabaları İskoçlu Kimble tarafından başlatılmıştır. Ancak düzensiz ve etniğe dayalı ordunun yeni savaşlara cevap veremeyeceğini anlayan Şir Ali Han, ciddiyetle yabancı uzmanların yardımıyla modern ve düzenli bir ordunun hazırlanmasına başlamıştır (Samimi, 2018: 138). Emir Şir Ali Han, Hindistanlı askeri öğretmenlerin istihdamıyla, ordunun eğitilmek ve tarbiye etmek konusunda özen göstermiştir. Askeri alanında İngilizce sözcükleri Farsçaya değiştirmiştir. Orduyu yeni silahlar ile donatıp, Avrupalı ordulara benzer üniformaları giyindirmiştir. Silah endüstirisini geliştirmiştir. Ordu için şehrin dışında bir yerleşke ve karargâh kurulmuştur. İki bin dönümlük bir alana sahip yeni bir şehir moderm mimarisiyle inşa etmiştir (Şirpor Kasabası). Bu yeni inşa edilen şehir çeşitli bölümlerden oluşmuştur. Şehrin önemli bir kısmı orduya adanmıştır. Emir Şir Ali Han'ın, çeşitli ülkelerden gelişmiş askeri teçhizat satın aldı, askerlerin maaşları ve malzemeleri düzenli olarak icraat etmiştir (Gerigorian, 2017:116; Arifi, 2014: 51).

Emir Şir Ali Han, Afganistan'da modern ve düzenli bir hükümet aygıtının kurulması adına oldukça çaba göstermiştir. Afganistan'ın çağdaş tarihinde ilk kez Afganistan'ın coğrafyası Emir Şir Ali Han döneminde beş velayete (Kabil, Kandahar, Türkistan, Herat ve Ferah) bölünmüştür (Saadet, 2016: 35). Kraliyet

ailesi dışındaki entelektüel bakanları içeren 1874'te modern bir kabine kurulması, Emir Şir Ali Han'ın yenilikçi girişimlerinden bir diğeridir. Afganistan'ın politik tarihinde belki bu kabineyi ilk ulusal ve ailevi olmayan kabine olarak adlandırılabilir. Bu kabine beş bakan ve bir başbakandan oluşmaktaydı. Savunma Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, maliye bakanlığı ve hazine bakanlığı Emir Şir Ali Han'ın kabinesini oluşturmuştur (Cavid, 2017: 35). Bunun yanı sıra siyasi yapısında on iki kişilik danışma kurulu küçük meclis biçimde (Devlet Şurası) adına öngörülmüştür. Emir Şir Ali Han zikredilen danışma kuruluna önemli konularda istişarede bulunmaktaydı (Arifi, 2014: 51).

Bakanlar Kurulunun ve Danışma Kurulunun yanı sıra "Loye Cirge[7]" ya da Büyük Millet Meclisi de öngörülmekteydi. Emir Şir Ali Han, ilk defa ülkenin önemli konularında Loye Cirge'nin oluşturması fermanını vermiştir. Bundan dolayı ilk Loye Cirge 1865 yılında 2000 kişiden ülkenin farklı bölgelerinden gelen milletvekilerinden oluşturup padişahın başkanlığı ile toplanmıştır. Loye Cirge'nin kurulması, ülkenin önemli konuları Loye Cirge üyeleri ile istişarede bulunması vesilesiyle demokratik süreçlerinin başlanması hususunda ilk adımların atıldığını bilinmektedir (Ğubar, 1996: 376).

Emir Şir Ali Han, diplomatik ilişkilerin kurulması noktasında oldukça hassasiyet gösteren ve önem veren birisiydi. Özellikle Orta Asya ülkeler ile ilişki kurulmasına özen göstermiştir. 1871-1879 yıllarda Kabil ve Buhara arasında farklı büyükelçiler görev yapmıştır. Böylece Emir Şir Ali Han bütün komuşu ülkeler ile diplomatik ilişkiler kurmak niyetindeydi (Gerigorian, 2016: 118).

Emir Şir Ali Han, Seyyid Jamallüdin Afgani'nin önerileri ile kültür alanında önemli reformları ve modernleşme planları uygulamış bir isimdir. Emir Şir Ali Han'ın başlamış olduğu kültürel reformlar, sonraki dönemlerde, toplumsal değişim ve dönüşümlere son derece önemli etkiler ve izler bırakmıştır. Matbaa endüstirisi, basın ve gazeticilik çalışmaları, geleneksel eğitim sistemin yerine modern eğitim sisteme bu dönemde geçilmiştir.

[7] Loya Cirga, kelimenin tam anlamıyla Büyük Meclis anlamına gelir. Loya Jirga, milletvekilleri, kabilelerin liderleri, siyasal partilerin liderleri, sivil toplumun temsilcileri ve etkili figürlerinden oluşan Afganistan'daki en büyük ulusal meclistir. Loya Jirga, genellikle kral veya cumhurbaşkanı tarafından kurulur. Üyeleri hem seçici hem de atanarak belirlenir. Loya Jirga genellikle kriz zamanlarında veya önemli bir ulusal konuya karar verirken yapılır. Loya Jirga aslında bir tür referandumdur.

İlk basımevi Emir Şir Ali Han'ın döneminde 1875 yılında Balahisar bölgesinde çalışmaya başlamıştır. Bundan sonra tüm devlet belgeleri el yazısından basım biçime dönüştürülmüştür (Cavid, 2018: 35). İlk gazete "Şams El Nahar" adına 1873 yılında kurulup 16 sayfalık şeklinde her ay iki ya da üç sefer yayınlamaktaydı. Bu gazetede dışsal konular, Emir'in fermanları, velayetlerinin haberleri ve bildirileri yayınlamaktaydı (Saadet, 2016:140). Bu derginin yayınlaması beş sene sürüp 1879 senesinde İkinci İngiliz-Afganistan Savaşı'nın başlamasıyla 1879 yılında durdurulmuştur.

Bu dönemde, eğitim-öğretim konusunda göze çarpan işler yürütülmüştür. Emir Şir Ali Han'dan önce kamuya açık tek bir okul ve öğretim merkezi dahi yoktu. Eğitim evlerde özel bir biçimde ya da din adamlar tarafından seçkin bir grup için yürütülmekteydi. Ayrıca hiçbir yabancı dil öğretilmemiştir. (Gerigorian, 2016: 117). Emir Şir Ali Han, ilk kamu okulu Kabil'de açmıştır. Bu okul modern bir biçimde donatılıp iki sivil ve askeri bölüme ayrılmıştır. Hindistanlı öğretmenler tarafından İngilizce farklı dersler ve konular öğretilmişlerdir.

Emir Şir Ali, toplumsal ve idari iletişim ağları konusunda, postaneleri açmakla önemli adım atmıştır. İlk post hizmetleri 1870 yılında hizmete açılmıştır. İlk posta hizmetleri Kabil-Peşaver arasında hizmet vermeye başlamıştır (Gerigorian, 2016: 116). Son olarak Emir Şir Ali Han, milli dillerine özen gösteren birisiydi, özellikle bu dönemde Peştunca'ya büyük ölçüde özen göstermiştir. Bu dönemde ilk kez Peştun dili saray dili olmuş ve bütün yabancı sözcükler Peştunca'ya çevirilmiştir.

Emir Şir Ali Han, ekonomik alanında o güne kadar görülmemiş reformaları yapmıştır. Vergilendirmeyi kolaylaştırmak için ilk adımı atmıştır. Vergi nakit olarak merkezi hükümet memurlarının tarafından toplanmasını emretmiştir. Bütün memurların maaşlarının merkezi hükümet tarafından verilmesinin fermanını vermiştir. Emir Şir Ali Han'ın önce devlet memurlarının maaşları bölgesl hakimler tarafından dağıtılıyordu. Ayrıca vergiler parasal olmayan şeylerle ödeniyordu (Samimi, 2018: 141). Şir Ali Han el sanatları ve yöresel sanatları büyük ölçüde teşvik etmiştir. Bazı şehir ve yol projeleri başlamıştır. Başkent (Kabil)'in restore edilmesini planlayıp Kabil'in kuzey-doğusunda modern bir şehir inşa etmeye çalışmıştır. Yeni şehrin inşa edilmesinde günlük altı bin kişi beş sene çalışmışlardır (Borhani, 2002: 68). Şir Ali Han'dan önceki dönemlerde devlet bütün inşaat işlerinde insanları ücretsiz ve zorunlu bir şekilde çalıştırıyordu. Ama Şir Ali Han,

devlet için ücretsiz ve zorunlu çalışmayı ortadan kaldırıp yerine ücret vermeye başlamıştır.

Emir Şir Ali Han'ın reformları ve modernleşme çabaları, kendi döneminde Afganistan'ı modernleştirmek için atılmış büyük bir adım olmasına rağmen, bu reformlar çoğunlukla biçimsel, zevkli ve sınırlıydı. 18. ve 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da çeşitli entelektüel ve bilimsel akımlar yaşanırken, Afganistan'de böyle düşünsel akışlardan hiçbir alameti bile yoktu. Bu dönemin bilgisi Arap edebiyatına, dini metinlere, şiirlere, mitlere ve hikâyelere bağlıydı, başka herhangi teorik çalışmaya kimse bilemezdi (Gerigorian, 2009: 163). Emir Şir Ali Han döneminde, bir kabine kurulmasına rağmen, hükümetin önemli işleri geçmişteki dönemler gibi Şah başkanlığındaki birkaç sınırlı ailenin temsilcilerinin elindeydi. Emir Şir Ali Han'ın idari sektördeki reformları Afganistan'ın çeşitli bölgelerine yayılmadan sadece Kabil'de mahsur kalmıştır. Afgan tarihçi Saddık Farhang'a göre, bu reformlar kabile sisteminin zayıflatılmasında ve merkezi hükümetin güçlendirilmesinde etkili oldu, ancak daha çok güç ve monarşiyi korumanın etkili bir yolunu yaratmayı amaçlamıştır (2011: 373).

Emir Şir Ali Han'ın modernleşme çabaları, geri kalmış Afganistan için ilk adımlar ve taş yapısı olarak bilinmektedir. Emir Şir Ali Han, modernleşme çabalaryla ülkenin karanlığında ilk mumu yakmıştır. Yavaş yavaş ülkede gelişmenin önünü açmaya başlamıştır. Ancak dış politikadaki sorunlar ve İngiliz Afganistan'ı tekrar işgal etmesi nedeniyle modernleşme süreci durdurulmuştur. Afganistan yirmi yıl boyunca, despotizm ve etnik çatışma içine yaşamıştır.

Emir Şir Ali Han'ın ölümü ve Abdul Rahman'ın İngilizlerin desteği ile tahta çıkmasından sonra, Emir Şir Ali Han'ın başlamış olduğu bütün modernleştirci programlar durdurulup iç savaşı, etnikler arasında çatışmalar ve politik baskılar başlamıştır. İngilizler, Emir Abdul Rahman ile imzalanan antlaşmaya göre Afganistandan geri çekilmişlerdir. Ancak Afganistan'ın dış politikası üzerinde İngilizler'in kontrolleri güçlü bir şekilde ve hatta Emir Şir Ali Han döneminden daha fazla devam etmiştir.

Emir Abdul Rahman dış politikasında "tek güce dayanmak" (İngilizlerle bağlı kalmak, diğer güçlerden uzak durmak) stratijisini takip etmiştir. Emir Abdulrahman iç politikasında; "sopa ve baskı" stratejisini takip ederek merkezi hükümetin egemenliğini güçlendirmeye çalışmıştır. Emir Abdul Rahman, kraliyet

ailesinin içindeki ve dışındaki tüm siyasi muhalifleri bastırarak ülkede 21 yıllık kendi saltanatının sürekliliği için zemin hazırlamıştır (Arifi, 2014: 54).

Abul Rahman, güçlü merkezi bir idari ve politik sisteminin yaratmasıyla, modern ve güçlü bir ordu, polis ve istihbarat kurmuştur. Aristokratik ve kabile sistemlerini zayıflatarak tekel iktidarını ülke genelinde yayınlama çalışmıştır. Abdul Rahman Han, ülkenin sınırlarını belirledi ve ilk defa Afganistan'ı mevcut sınırları ve coğrafyasıyla Afganlar adına kaydetmiştir.

Afganistan'ın politik tarihinde, Abdul Rahman müstebit ve zalim bir yönetici olarak görülmektedir. Zira Abdul Rahman'ın döneminde, her türlü entelektüel konuşmalar yasaklanmış durumdaydı. İktidara karşı her türlü muhalefet bastırıldı, muhaliflerini asarlardı. Fakat Abdul Rahman döneminde olağanüstü baskılara rağmen, bazı reformlar da gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar sonrasındaki değişimlere yol açmıştır. Abdul Rahman'ın dönemindeki gerçekleştirilmiş olan reformlar ve modernleşme planların üzerinde, aşağıda odaklanacaktır:

Abdul Rahman Han, Avrupa'dan birkaç fabrika getirdi. 1886'da ilk buharlı savaş fabrikası Avrupa'dan satın alındı ve Kabil'e taşındı. Bu savaş araçları üreten fabrika farklı birimlerden oluşuyordu, top yapma birimi, silah yapma birimi, deri imalatı, sabun yapma birimi vs. içermekteydi (Saadet, 2016: 173). Afganistan'da ilk olarak tek bir para birimi oluşturmak Abdul Rahman'ın diğer bir önemli ekonomik reformlarındandır. Abdul Rahman'dan önce Afganistan'ın üç farklı şehrinde üç farklı para birimi basılıp kullanılmaktaydı. Ama Emir Abdul Rahman, hepsini toplayıp tek bir para birimi yayımlanya ve kullanılmaya çalışmıştır. Emir Abdul Rahman bunun için para basma makineleri satın alıp Kabil'e getirmiştir (Gerigorian, 2016: 180). Şu anki cumhurbaşkanlığın sarayı temel taşı olan kralın kalesinin inşası da Abdul Rahman'ın başarısından biridir.

Abdul Rahman, Afganistan'ı altı il (Türkistan, Herat, Kandahar, Badahşan, Farah ve Kabil) ve yedi ilçeye bölünmüştür. Her il bir valiyle idare etmekteydi. Valiler doğrudan Emir tarafından seçilip Emir'e karşı sorumluydular. Emir üç farklı yasası vardı. İslam'a dayalı yasa, medeni yasa, kabileye dayalı yasa. Buna göre, üç tür yönetim biçimini oluşturdu: dini ve sivil işlerle uğraşan dini yönetimi, polis ve yargıçlar tarafından yürütülen ceza yönetimi ve Afganistanlı ve Afganistanlı olmayan iş adamlarından oluşan ticaret yönetimi (Gerigorian, 2016: 173). Ayrıca, üç temsilci grubundan oluşan bir danışmanlık meclisi oluşturur.

Sardarlar (kraliyet ailesi üyeleri), aristokratlar (hanlar ve toprak sahipleri) ve mollalar (dini temsilciler).

Emir Abdul Rahman, kültürel alanında da önemli adımlar atmıştır. Hükümdarlığı döneminde sadece Şahi Okulu açılmaya çalışmıştır. Bu okulda sınırlı sayıda dini adamlar eğitilmekteydi. Bu okulda sadce üst düzeydeki memularının çocukları girebilirlerdi (Saadet, 2016: 174). Afganistanlı tarihçi Ghulam Mohammad Ğubar'a göre, Abdul Rahman Han, ülkedeki bilim, kültür ve eğitimin gelişimini bilerek engellemiştir (Ğubar, 1996: 460).

Abdul Rahman'nın ekomik, siyasi ve endüstriyel alanında reformları sınırlı olduğu gibi kültür alanında da herhangi önemli ve göze çarpan bir gelişme kaydedilmemiştir.

> "Emir Abdul Rahman Han'ın reformları ve modernleşme çabaları herhangi bir modernizm ideolojisinden kaynaklanmamıştır. Abdul Rahman'ın modernleşme anlayışı kültürel değil, tamamen araçsaldı. Yani geleneksel toplumda bir değişiklik olmadan, devlet aygıtı daha düzenli bir çalışma biçimine dönüştürülecekti. Bölümleri ayrı ayrı kabul edip düzeltmiştir" (Roa, 1990: 32).

2.2 UYANIŞ DÖNEMİ

Emir Abdul Rahman'ın ölümünden sonra oğlu olan Habibullah Han, 1901 senesinde tahta çıktı. Habibullah Han, istikrarlı ve sakın bir ülkeyi babasından mıras aldı. Babası, vesiyetnamesinde oğluna şöyle yazmıştır: Oğlum rahatlıkla hükümet et. Bütün taşları yollardan ve başları bedenlerden kaldırdım, başını kaldıran ve fermanlarına karşı çıkan asi bir baş olmayacaktır.

Habibullah Han, iyi eğitimli ve ilerici bir kişiydi. Babası gibi hüküm sürdürdüğü takdirde ya da geç ulusal isyanlara ve ayaklanmalara yol açacağını biliyordu. Dolayısıyla bazı reformların başlamasıyla bir taraftan hükümetin temellerini güçlendirmeye çalıştı öbür taraftan ülkesini dünyanın yeni koşullara adapte etmeye çaba gösterdi. Dolayısıyla Afganistan'ın modernleşme tarihinde Emir Şir Ali Han'dan sonra, Habibullah Han ikinci modernist figür olarak görülmektedir (Saadet, 2016: 178).

Emir Habibullah Han'ın saltanatının başlangıcında, iki önemli siyasi ve kültürel olay, Habibullah'ın yeni reform vizyonunu ve planlarını şekillendirmede büyük rol oynamıştır. Birincisi, 20 yıllık sürgünden sonra, 1901'de Mahmoud Tarzi'nin Mısır'dan ülkeye dönümesi. İkincisi, Habibullah Han'ın Hindistan'a

yaptığı iki aylık ziyareti, Hindistan'ı yakından tanıdığı, Hindistan'ın gelişmesinden büyük ölçüde etkilendiği ve aynı gezi sırasında Afganistan'ı modernleştirmek amacıyla, Hindistan'dan birçok uzman istihdam etmesi (Arifi, 2014: 57).

Siyasi alanda, Emir Habibullah'ın reformları babasının baskıcı politikalarının gözden geçirilmesiyle başlamaktadır. Babasının aksine, kamuoyunda af ilan etti, mahkumları serbest bırakma, zindanları ortadan kaldırma ve modern hapishaneler inşa etme, kölelerin satışını yasaklama ve kölelik karşıtı yasaları yürürlüğe koyma, acımasız ceza ve işkence eylemleri yasaklama, sürgünleri özellikle sürgünde yaşayan entelektüel insanları ülkesine geri dönmeye davet etme gibi konular, Habibullah Han'ın yönetiminin ilk günlerinde yaptığı girişimlerdir. Genel olarak, korku ve baskıya dayanan eski idare, ılımlı ve tolerana dayalı bir idareye döüşmüştür. Emir Habibullah Han, yumuşak yaklaşımları kullanarak, geçmişin merkezileşmiş ve otoriter siyasal yapılarını merkezi olmayan ve ılımlı bir yapıya kaydırmaya çalıştı, böylece devlet ile ulus arasındaki boşluğu azalttı. Habibullah Han, babasının otoriter ve baskıcı politikalarının önemli bir bölümünün, kralın merkezî idari ve politik gücünden ve hükümetteki yasal boşluktan kaynaklandığını düşünmüştür. Bu nedenle, politik gücünün dağıtılması, yerel yöneticilere daha fazla yetki verilmesi, idari, mali ve sosyal alanlarda yeni kuralların uygulanması yönünde çalışmaya başlamıştır.

> "Başkentte, başbakan rolünü üstlenebilmesi için kardeşi Sardar Nasrallah Han'a güç payını verdi. Askeri sorumluluğu oğlu Enayatullah Han'a devretti ve mali yönetimi ülkenin Mirza Muhammed Hüseyin Han Mostofi'ne devretti. " (Arifi, 2014: 58).

Emir habibullah Han, siyasi yetkileri ve gücünü tedrici bir biçimde dağıtmakla, kendisini idari işlerinden çekilemeye çalıştı. Ancak bazı Afgan uzmanlarına göre, Habibullah Han'ın siyasi faaliyetlere ilgisinin az olması, Şah'ın hükümetteki politik gücünü azaltma konusundaki modernist vizyonundan değil, sarayda güzel kadınlarla eğlenmek ve zevk almaktan kaynaklanıyordu (Cavid, 1397: 246).

Habibullah Han, Afganistan'ı altı vilayete bölmüştür. Bunlar: Kabil, Kendehar, Herat, Farah, Türkistan ve Badahşan vilayetleridir. Habibullah Han, eski padişahlar gibi ordunun donatılmasına ve modernleştirilmesine oldukça özen ve ilgi gösteren biriydi. Askeri sektörün modernleşmesi neden diğerlerinden daha önemliydi? Gerigorian, Yeni Afganistan'ın Doğuşu adlı kitabında iki önemli nedenden bahseder:

"İlk olarak monarşiyi ve kraliyet ailesini savunmak için güçlü bir orduya ihtiyaç vardı, ikincisi ülkede askeri reformlara karşı bir muhalefet yoktu. Gelenekselciler bile askeri modernleşmesine itiraz edemezlerdi, çünkü İslam dinini savunmak, askeri modernleşmenin bariz amaçlarından biri olarak kabul edilmiştir " (2017: 230-231).

Emir Habibullah, modern askeri silahları Afganistan'a ithal etti ve modern ve ileri askeri eğitim sağlamak için yabancı uzmanlardan faydalandı. Ve bu amaçla 1904 yılında en önemli askeri okulu olan "Harbiye Okulu" nu kurdu. Ve 1907'de bu okulun öğrencilerine Mahmoud Sami adlı bir Türk askeri uzmanı tarafından eğitim verilmiştir (Gerigorian, 2016: 231). Harbiye eğitim merkezi günümüzde de Afganistan'da en önemli askeri okulundan biridir.

Ekonomik alanda, Emir Habibullah Han tarafından da önemli çalışmalar yapılmıştır. Afganistan'da 1500 kW kapasiteye sahip olan ilk hidroelektrik santrali Habibullah Han tarafından kurulmuştur. Bu hidroelektrik santrali, 1910-1913 yılları arasında Celalabad şehrin yakınlarındaki Jebel el-Saraj bölgesinde inşa edilmiştir (Gerigorian, 2016: 240). Emir Habibullah Han Afganistan'daki ticari karayollarını iyileştirmek için birçok çaba gösterdi. Başkenti Afganistan önemli şehirlere bağlayan geniş yollar inşa etti. Habibullah Han'ın diğer çalışmaları arasında, modern köprüler inşa etmek, su yollarını yapmak ve ülkedeki tarımı büyütmek için modern bir sulama sistemi geliştirmektir. Emir Habibullah Han, Afganistan, Hindistan, Rusya ve diğer Orta Asya ülkeleri arasındaki ticareti artırmak için ciddi çaba sarf etti. Dış ticareti teşvik etmek amacıyla, ülkenin Hindistan ve Sovyetler Birliği ile olan ticaretiyle ilgili resmi kısıtlamaların çoğunu ortadan kaldırdı. Habibullah Han, yerli sanayiye ciddi önem vererek deri, örgü, ayakkabı yapımı, demircilik, sabun yapımı ve benzeri çeşitli fabrikalar kurdu (Gerigorian, 2016: 239). Emir Habibullah Han'ın hükümetinin başında endüstiri alanında çalışan işçilerin sayısı 1500 kişiydi. Hükümetin son zamanında 5000 kişiye ulaşmıştır (Farhang, 2011: 531).

Habibullah Han eski padişahlara nazaran kültürel ve eğitim alanına daha fazla ilgi göstermiştir. Bir istatistiğe göre Habibullah Han'ın hükümeti başladığında Afganistan halkının %98 okuma yazmayı bilmiyordu (Gerigorian, 2016: 232). Habibullh Han bu durumu değiştirmek için ve okuma yazma oranını yükseltmek amacıyla modern bir eğitim sistemini kurmayı düşünmüştür. Bu konuyla ilgili millete hitap ederek şunları söylemiştir: "Bilimin ilerlemesi olmadan bir devlet ve ulusun gelişmesi imkânsızdır. Ülkede okullar kurmaya kararlıyım,

eğitim ve okul hakkında herhangi bir fikir varsa yazılı olarak benimle paylaşınız (Ğubar,1996: 700). Dolayısıyla, Habibullah Han'ın modernleşme planlarının en ciddi kısmını kültürel ve eğitim planları kapsamaktaydı. Kültür ve eğitime odaklı bu planlar, daha sonra ülkede dönüşümcü hareketlere yol açmıştır. Habibullah Han, Afganistan'ın farklı şehirlerinde çok okulları açmıştır. Bu arada iki okul oldukça önemli ve mühimdi. İlk olarak 1909 senesinde açılan "Harbiye Serajiye" okuludur. Bu okul Afganistan ordusunu eğitmek için tasis edilmiştir. Bu misyonu başarmıştır. Birçok uzman subaylar ve üst düzeydeki askerler bu okulda eğitim görmüşler. Bu okulun öğrencilerinin sayısı başta 150 kişiydi, çok kısa bir zamanda 900 kişiye ulaşmıştı. İkincisi 1904 senesinde kurulan "Habibiye Lisesi"'dir. Bu okul meşrutiyetçiler ve entelektüellerin merkezine dönüştürmüştür. Bu okuldan Afganistan'ın siyasal tarihinde dönüm noktası olarak anılır. Habibiye Lisesi faaliyetine başladığından itibaren 1909 yıllına kadar politik aktivistler için önemli merkez haline gelerek entelektüel fikirlerinin gelişmesine ve ülkede meşrutiyetçi bir fikrin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu okulun öğretmenleri bazıları Hindistanlı, bazıları Türkiyeli ve bazıları da Afganistanlılardı. Bu öğretmenler, çok sayıda yabancı yayınlara erişimin yanı sıra, komşu ülkelerdeki Farsça yayınların (İstanbul'daki Ahtar Dergisi, Hindistan'daki Hubl-El-Matin Dergisi ve İran'daki Sori İsrafil Dergisi gibi) çoğuna erişmişlerdir. Böylece kendilerini dünya ve komşu ülkeler hakkında bilgilendirmişlerdi. Genellikle sömürgeciliğe ve tiranlığa karşı mücadelelere odaklanan yeni fikirlerle aşina olmuşlardır. Bu şekilde, Habibiya Lisesi'nde Birinci Meşrutiyetçi Hareket'in ortaya çıkması için zemin sağlanmıştır. (Farhang, 2011: 464; Cavid, 2018: 229; Tavekal ve arkadaşları, 2016: 81).

Harbiyah Okulu ve Habibiya Lisesi'nin kurulmasına ek olarak, Emir Habibullah Han, kültürel alanda başka adımları da atmıştır. Afganistan'daki farklı şehirlerinde 11 dini medresesini kurmuştur. 1914 senesinde Öğretmen Eğitim Merkezi'ni kurdu. Saray Kütüphanesi'ni tesis etti. Saray Kütüphanesi, Afganistan'de ilk umumi kütüphanesi olarak bilinmektedir. Habibullah Han, ülkedeki ders kitaplarını derlemek ve düzeltmek için ülkedeki ilk Dar el Talif'i kurdu. En önemlisi, Afganistan'daki entelektüel ve modernleşme hareketini teşvik etmede büyük rol oynayan Seraj el-Ahbar Gazetesi'ni kurmuştur. Bu dergi hakkında daha sonra açıklamalarda bulunulacaktır.

Emir Habibullah Han'ın döneminden önce Afganistan eğitim sistemi İngiltere ve Hindistan eğitim modellerinden etkilenmiştir, ama Emir Habibullah

Han zamanında, Türkiye'nin eğitim sistemi kabul görülmüş bir model olarak uygulanmıştır. Bu değişim, o zamanlar Afganistan'da yaygın olan pan-İslamızm duyarlılıktan kaynaklanıyordu. Ayrıca, Afganlar, Sünni Müslüman dininin ruhani lideri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı bilimlerini kendi geleneklerini bırakmadan kullanma şeklinden etkilenmiş oldular. Bahsedilen olaylar, Türkiye'nin eğitim sistemini Afganistan için uygun bir model yapan bir gerçekti. Türkiye'nin müfredatı Afganistan'da kademeli olarak kullanılmıştır. Eğitim sistemini modernize etmek için bazı Türk öğretmenler de istihdam edilmiştir. Gregorian'a göre, bu tür bir değişimin politik açısından çok akıllıca olmamasına rağmen, ülkedeki durumuna göre, uygun görülmüş bir girişim olarak kabul edilmiştir. Çünkü, yeni değerlerin ve tekniklerin benimsenmesine ilişkin gelenekçilerin itirazlarını engellemiştir (Gregorian, 2016: 233).

Uyanış döneminde, Afganistan'da ilk entelektüel hareketi ortaya çıkmıştır. Bu entelektüel hareket Birinci Meşrutiyetçilik hareketi olarak adlandırılmıştır. Birinci Meşrutiyetçilik en önemli politik-entelektüel hareket olarak Afganistan'ın modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Aslında, Afganistan'ın politik tarihinde, meşrutiyetçilik "monarşi" sistemine tepki olarak doğan ilk harekettir. Geçmişte, meşrutiyetçilik ülkenin siyasi tarihinde ciddi engellerle karşı karşıya kalmış, ancak yavaş yavaş bu eğilim toplumda entelektüellerin ve seçkinlerin düşünceleri üzerinde sağlam bir şekilde yerleşmiş olup ve daha sonra meşrutiyet entelektüellerin en önemli davasına dönüşmüştür. Birinci Meşrutiyetçilik, 20. yüzyılın başından Habibullah Han hükümetinin başlaması ile beraber içsel ve dışsal faktörlerinin etkisiyle Afganistan'da ortaya çıkmıştır. Bunun en şaşırtıcı yönü, meşrutiyetçiliğin Abdul Rahman Han'ın despotik rejimden miras kalan gücün oğlu Habibullah Han'a devredildiği bir durumda doğmasıdır. Sosyolojik açıdan Abdul Rahman'ın baskıcı yönetiminden Habibullah Han'ın yumuşak yöntemine geçişi düşünsel değişimi olarak oldukça mühim ve manadardır. Afganistan'da meşrutiyetçilik hareketinin ortaya çıkmasında, komşu ülkelerinde meşrutiyetçi herketler varoluşu ve Batılı toplumlarındaki özgürlük hareketlerinin katkı sağladıkları bir gerçektir; Ancak, bu hususta Habibullah Han'ın iradesi ve entelektüel insanlara verdiği güvenin ve önemin büyük ölçüde etkisi olmuştur. Zaman geçtikçe Habibullah Han, meşrutiyetçileri kendi hükümeti için birer tehlike olarak görmeye başlamış ve bunun çözümü olarak da onlara yönelik hukuksal bağlamda ciddi kısıtlamalar getirmiştir (Şefayi, 2014: 93-94). Birinci Meşrutiyetçi

Hareket'in ortaya çıkmasıyla, iki önemli meşrutiyetçilerin faaliyet merkezi (Habibiye Okulu ve Öğretmen Eğitim Merkezi) de kurulmuştur. Bu iki okul entelektüellerin ve meşrutiyetçilerin faaliyetlerinin çekirdeğini oluşturmuşlardır.

Birinci Meşrutiyetçi Hareket, düşünsel olarak üç önemli kaynaktan ilham almıştır:

- İngilizlerin ve ülkedeki mutlak yöneticilerinin istila ve müdahalesine karşı oluşan İslami inançlar ve Afganistan'ın ulusal değerleri.
- Kongre Partisi'nin öncülüğünde Hindistan Kurtuluş Hareketi'nin Özgürlük ve Aydınlanma Düşünceleri Habibiya Lisesi'nde Hindistanlı müslüman öğretmenler tarafından yayınlanması.
- Düşünceleri ve hedefleri Mahmoud Tarzi ve Afganistan'daki bazı Türk öğretmenler tarafından yayınlanan Türkiye'deki Meşrutiyetçi Hareketi (Arifi, 2014: 63).

Meşrutiyetçiler başlangıcından itibaren herhangi örgütlenmeye ve siyasal yapılanmaya sahip olmamışlardır. Onlar çeşitli kültürel cemaatlarde bulunmaktaydılar. Sadece müşterek hedefleri ve aynı perspektifleri onları birleştirip birbirlerine bağlanırlardı.

Ğubar'a göre, meşrutiyetçi entelektüel üç halkanın içerisinde şekillenmiştir. Birinci halkası, sarayın içerisinde bulunan liberallerdi. Bu halkanın başında Padişahın oğlu Amanullah Han vardı. İkinci halkaysa, Habibiye Lisesi'nde aktif bulunan entelektüel öğretmenleri ve öğrencileri içermekteydi. İkinci grupta yer alanlar Hindistan ve Türkiye'deki modernleştirici düşüncelerinden beslendiler. Üçüncü halkasında, saraydan ve Habibiye Lisesi'nden hariç olan entelektüeller ve aktivistler yer alıyorlardı. Bu halkanın üyeleri birinci ve ikinci halkanın üyeler ile yakın düşünsel bağlamaları vardı (1996: 113).

Ghubar, bu meşrutiyetçi grupların düşünsel eğilimler açısından ılımlı ve aşırılık yanlısı gruplara ayrıldığını ifade etmiştir. Saray'a bağlı ılımlı grup sadece rejim içinde bazı önemli reformaları öngörmüştür. Ancak Habibiya Lisesi entelektüellerine ve dağınık entelektüellerine ait olan aşırılık yanlısı grup, rejim içindeki reformun yanı sıra, otokratik rejimin meşrute rejimine değişmesini ve hatta devrilmesini talep etmiştir (Arifi, 2014: 64). Bu entelektüel ve meşrutiyetçi gruplar, Cemiyet-i Sıri Milli (Ulusal Gizli Topluluğu) adı verilen siyasi bir gizli parti oluşturmak için harekete geçtiler. Afganistan'ın politik tarihinde, bu parti

“Birinci Meşrutiyetçi Hareket” olarak anılmaktaydı. Bu parti iki tür aktif üyeden oluşmaktaydı. Biri, “Eheven-i Afgan” (Afgan Kardeşleri) olarak adlandırılan, Afgan entelektüeller ve politikacılar tarafından yönetilmiştir. Diğeri, Kabil'de yaşayan Hintdistanlı entelektüeller tarafından yönetilen “Can Nisaran-i İslam” (İslam için kendilerini feda edenler) olarak anılmaktadırlar (Maşuf, 2014: 14).

Bu partinin ana hedefleri, monarşi hükümetini meşrute hükmetine dönüştürmek, Afganistan’ın siyasal bağımsızlığını elde etmek, yeni medeniyet ve bilimi Afganistan’da yayınlamak gibi konuları kaydedilmiştir. Bu partinin üye sayısı 300 entelektüelden oluşmuş olup, parti üyelerinin birbirlerini tanımayacağı şekilde partinin kurucularından birinin liderliğinde on kişilik gruplar halinde faaliyetini sürdürmekteydiler. İlk başta partinin toplantıları grup liderlerinin arasında gizli biçimde yapılmıştır. Ama daha sonra düzenli biçimde bütün üyelerin katılımlarıyla toplantılar gerçekleştirebilmişlerdir (Tavakol ve arkadaşları, 2016: 82).

Birinci Meşrutiyetçiler, 1905 yılında Entelektüellerin Derneği’nin kurulmasını ve bu dernek tarafından Kabil'de on beş gün içinde "Seraj el Ahbar" adlı bir dergi yayınlanacağını Habibullah Han’a önermişlerdir. Habibullah Han, meşrutiyetçilerin teklifini kabul edip söz konusu derginin yayınlanmasına izin vermiştir. "Seraj el-Ahbar Dergisi”nin ilk sayısı, 1906 yılında meşrutiyetçi liderlerinden biri Abdul Rahman Haki yönetimiyle, 36 sayıfada yayınlanmıştır (Habibi, 1993: 7). Bu 36 sayfalık derginin içeriği, ilk olarak, Birinci Meşrutiyetçi Hareket’in vizyonunu ve manifestosunu oluşturmaktaydı. Afgan tarihçi Abdul Hay Habibi, derginin içeriği hakkında şu yorumu yapmıştır: “Bu derginin yayınlanmasıyla, Avrupa uyanışının, modernitenin ve medeniyetinin etkilerinin Kabil'e ulaştığı, insanları ve hükümeti yeterince etkilediği açıktır” (1993: 8). Maşauf’a göre, bu derginin ilk sayısı, dünyadaki ve bölgedeki ülkelerin yeni olaylarını yansıtan, hükümet uygulamalarını eleştiren ve Afganistan'daki İngiliz sömürgeciliğine karşı çıkan ve özgürlük kavramına odaklanan makaleleri kapsamaktaydı (2914: 10).

Ancak Birinci Meşrutiyetçiler döneminde, Seraj el Ahbar Dergisi yalnızca bir sayı yayınlad. Habibullah Han derginin yayınlanmasına karşı çıkıp ve durdurması emirini vermişti. Afgan uzmanlar derginin durdurlamasına ilişkin iki nedeni öne sürerler. Birincisi, Emir’in kızgınlığına neden olacak, ülkenin içsel durumuna yönelik sert eleştirileridir. İkincisi, İngilizlerin durumun hassasiyetini

öğrenir öğrenmez, Habibullah'tan durdurmasını istemeleri olmuştur. Zira İngilizler Afgan gençlerin bölgedeki vaziyeti öğrenmesini ve siyasi bir perspektife ulaşmasını istememekteydi. Dolayısıyla, İngilizler Seraj el Ahbar Dergisi'nin yayınlanmasını kendi menfaatlerine zarar olarak düşünmüşlerdi.

Mısır, Türkiye, İran ve Hindistan gibi ülkelerde meşrutiyetçilerin faaliyetlerini izleyen Afgan meşrutiyetçiler, meşrutiyet kavramı hakkında görece net bir bilgi birikimine sahiptiler. Dolayısıyla, belirli talepleri ve hedefleri ortaya koymuşlardır. Afganistan'ın Birinci Meşrutiyetçi Hareket'in amaçlarının ilki Afganistan'daki politik rejimin reformuydu. Bu hareket, iktidarın otokratik bir şekilde kullanılmasının mümkün olamayacağı bir devlet kurulmasını talep ettiler. Halkın seçilmiş temsilcileri, üst düzeydeki yöneticileri tayin ve faaliyetlerini kontrol edeceklerini iddia etmişlerdir. Ayrıca, ceza hukuku ve medeni hukuk çerçevesinde bağımsız siyasi kuruluşlardan faaliyette bulunmalarını istediler. Meşrutiyetçi hareket, Afganistan'daki merkezileşmiş güç geleneğini değiştirmenin zaman alıcı olduğunu kabul ederek radikal ve kapsamlı değişiklikleri beklemiyordu. Bundan dolayı Birinci Meşrutiyet'in temel amacı, kitleleri bilinçlendirmek ve meşrute sisteminin önemi konusunda aydınlatmak gibi konular belirlenmiştir. Bunun için Seraj el Ahbar'ın yayınlanmsı da meşrute bir sistem kurulması doğrutusunda hedeflenmiştir (Şefayi, 2014: 105).

Bazı uzmanlara göre, Birinci Meşrutiyetçi Hareket, bilirgin biçimde, on maddeyi temel ilke ve tüzü olarak ilan ettiler:

- İslam dininin ilkelerini uygulanması ve Kuran Kerim'i kutsal bir kitap olarak kabul edilmesi,
- Milletvekilerinin gözetiminde milli hukukun elde edilmesi, meşrute hükümetinin kurulması, ulusal egemenliği ve hukukun üstünlüğünü güvence altına almak için sürekli çaba sarf edilmesi,
- Toplumda ahlaki davranışların yaygınlaştırılması ve kötü davranışların ortadan kaldırılması,
- Afganistan'ın farklı etnik gruplar arasında dayanışmanın sağlanması ve diyalog kurulması,
- Milleti ıslah etmek için barışçıl mekanizmaların devreye sokulması,
- Halkı bilinçlendirmek için, eğitim, okul, basın ve diğer uyandırıcı araçların genişletilmesi,

- Özgür seçim yoluyla milet meclisinin kurulması,
- Afganistan'ın özgürlüğünü, siyasi bağımsızlığını kazanması ve dış dünya ile aktif siyasi ve ekonomik ilişkilerinin genişletilmesi,
- Eşitlik ve sosyal adalet ilkelerinin sağlanması,
- Yeni bilgi, medeniyetin gelişmesi ve ülkede sanayileşmenin gelişmesi (Habibi, 1993: 55).

Habibullah başlangıçta, meşrutiyetçilerin doğasından yüzeysel ve eksik bir anlayışa sahipti. Habibullah, meşrutiyetçilerin davasını kendi istekleri (Basın özgürlügü, modern okulların açılması, ekonomik modernleşmesi, Batı medeniyetinin tezahürlerini ele alınması gibi) konuları doğrultusunda ilerleyeceğini zannetmiştir. Bunun için meşrutiyetçi hareketi desteklemişti. Halbuki, meşrutiyeçilerin çok farklı amaçları vardı. Yani Emir'in mutlak otoritesinin ve mutlak egemenliğinin ortadan kaldırmasını hedefleyen daha büyük bir amaçtı. Meşrutiyetçi Hareket'in liderleri, meşrutiyetçilerin isteklerini içeren bir mektubu Emir Habibullah Han'a gödermesiyle birlikte Habibullah Han bu hareketin geçeğini fark etmiştir. Gönderdiği mektupta meşrutiyetçiler, Emir Habibullah Han'dan, sorumsuzca ve İslami ilkelere aykırı davranmamasını ve ülkenin işlerini meşrute yasalara uygun yönetmesini talep etmişlerdir.

Bu mektubun bir parçası şöyledir:

"Bazı ülkelerde, hükümetleri halkın isteği ve aruzularına doğru hareket etmesi üzerine ve hükümetlerin yasa çerçevesinde hareket ettirmek için siyasal güç ve şiddete başvurur. Bazı ülkelerde ise entelektüel ve ülkesinin kalkınmasını düşünen padişahlar kendi isteği ve iradesi ile meşrute ilkeleri kabul ederler. Efendimizin ileri görüşlü olduğuna inanıyoruz. Zira Habibiye ve Harbiye okulları açmış, Seraj el Ahbar Dergisi'ni kurmuş, yeni kitapları ülkeye getirmiş ve ülkenin alt yapısı üzerine çalışmalar yaptırmıştır. Dolayısıyla efendimizden hükümet işlerini meşrute ilkelerinin çerçevesinde yürütmesini diliyoruz. Çünkü hükümet işlerinin meşrütiyet çerçevesinde yürütüldüğünde İslam dinine aykırı icraatlardan önlenmiş olur. Halk meşrute hükümetin sayesinde refaha ve huzura kavuşmuş olur" (Pohanyar, 1996: 50).

Meşrutiyetçiler Emir Habibullah Han'a yazdığı mektubu ile isteklerini oldukça maharetli bir biçimde iletmişlerdir. Meşrutiyetçiler meşrute hükümeti oluşturmak ve Emir'in sorumsuzca ve yasalara aykırı davranışlarını önlemek üzere, Emir'e iki tür yol göstermişlerdir:

- Doğal olarak isyanlar ve şiddet ile gerçekleşecek olan devrim yolu.
- Yöneticiler tarafından ve yöneticilerin rızasıyla gerçekleşecek olan barışçıl ve reformculuk yolu.

Ancak, meşrutiyetçiler ikinci yolu tercih ettiler. Saltanat ilkesinin korulmasıyla ve Emir Habibullah Han'ı kral olarak kabul edilmesiyle Emir'i meşrute bir hükümet kurmaya teşvik etmişlerdir. Ancak, meşrutiyetçilerin Emir Habibullah Han'a gönderdiği mektup, Emir Habibullah Han'ın iki casusunun Meşrutiyetçi Hareket'in içinden hazırladığı ve Emir'e gönderdiği bir raporla eş zAmanlı olarak vuku bulmuştur. Casusların raporunda, Hizb-i Sırri Milli'nin (Ulusal Gizli Partisi) çerçevesinde çalışan Meşrutiyetçi Hareket'in tüm üyelerinin isimlerinin listesi yer almış ve raporda şöyle yazılmıştır: "Hizb-i Sırri Milli'nin bütün üyeleri silahlandırılmıştır. Meşrutiyetçilerin ana amacı Emir'i öldürmek ve bir meşrute hükümeti kurmaktır" (Arifi, 2014: 66).

Habibullah Han, alınan rapordan etkilenip meşrutiyetçileri bir tehdit olarak algılamıştır. Dolayısıyla, onlara karşı şiddete başvurmaya başlamıştır. Habibullah Han, Meşrutiyetçi Hareket'in liderlerinden yedi kişiyi idam etmiş ve otuz kişiyi hapishaneye atmıştır. Diğerlerini ise ağır bir şekilde cezalandırmıştır (Şefayi, 2014:.99). Habibullah Han, hükümet içindeki Meşrutiyet Hareket'ine karşı olan gericilerden aldığı tavsiyeyle, Meşrutiyetçi Hareket'in ortadan kaldırılmasının emirini verir. Ayrıca, Birinci Meşrutiyetçi Hareket döneminde, yalnızca bir kez yayımlanan Seraj el-Ahbar Dergisi'nin yayımlanmasını da yasaklamıştır.

Böylece, Afganistan'daki ilk entelektüel ve modernist hareketi 1909'da Birinci Meşrutiyetçi Hareket'inin önde gelen üyelerinin idam edilmesi ve hapsedilmesiyle bastırılmıştır. Meşrutiyetçi Hareket'ine yönelik kanlı baskı, entelektüeller ile Emir Habibullah Han arasındaki güven ve iş birliğinin temellerini sarsıntıya uğratır. Habibullah Han hükümetinin başında başlattığı reform ve modernleşme programlar yavaşlamıştır. Habibullah Han, eğitimli ve entelektüel sınıf tarafından tehdit edildiğini hisseder ve sonrasında ülkenin eğitimini geliştirmek üzere çalışmalarını durdurma kararını alır (Cavid, 2018: 233). Habibullah, yeni okulların açılmasından vazgeçti. Emir'in kardeşi Serdar Nasrullah, mevcut olan okulların kapatılmasını istemiş ve şu sözleri dile getirmiştir: "Okuldan meşrutiyetçilik doğuyor ve meşrutiyetçilik, padişahın dini yönetiminin zıdıdır" (Ğubar, 1996: 1138)

Gerçi Birinci Meşrutiyetçi Hareket, Habibullah Han'ın şiddetli eylemleri ile parçalanıp meşrutiyetçiler arzularına ve isteklerine ulaşamamışlardır. Ancak meşrutiyetçilik düşüncesi Afganistan'ın entelektüel ortamında diri kalmıştır. Habibullah Han'ın kılıncından kurtulan entelektüeller ve meşrutiyetçiler yeniden

kültürel ve düşünsel çevrelerde meşrutiyet davayı gizli biçimde yaygınlaştırmaya başlamışlar. Yavaşça Habibullah Han sarayına kadar faaliyetlerini uzatmışlardır. Sarayın içerisinde "Hizb-i Sırri Derbar"'ı (Saray'ın Gizli Partisi) kurmuşlardır. Bu partinin üyeleri saraydaki liberallerden oluşmuştur. Bu parti, Amanullah Han ve Mahmut Tarzi'nin liderliği ile faaliyete başlamıştır (Şefayi, 2014: 99).

Hizb-i Sırri Derbar, Seraj el Ahbar Dergisi'nin yeniden yayınlanması ile siyasi ve kültürel faaliyetlerini yürütmekteydi. Fakat bu faaliyetler hep Habibullah Han tarafından tehdit edilerek yürütülmekteydi. Sonunda bu parti, Emir Habibullah Han'ın ortadan kaldırılmasına karar vermiştir. Dolayısıyla Habibullah Han, 21.02.1919 tarihinde Hizb-i Sırri Derbar'ın taraftarları tarafından yatakta öldürülmüştür. Bu şekilde modernistler ve meşrutiyetçiler, Amanullah Han'ın tahta oturmasına yol açmış olmuştur.

Birinci Meşrütiyetçi Hareket, 1909'da Emir Habibullah Han tarafından bastırılmış olmasına rağmen, gençler ve entelektüeller arasındaki entelektüellik düşüncesi güçlü bir biçimde kalmıştır. Kabil'deki meşrutiyetçi entelektüeller, yavaş yavaş küçük ve gizli gruplar oluşturup faaliyetlerini gizli bir şekilde sürdürmüşlerdir. Hükümetin içinde bulunan entelektüellerin bazıları, Emir Habibullah Han'ın oğlu modernist ve reformcu olan Amanullah Han tarafından desteklendi ve yönetildi. Bu grup İkinci Meşrutiyetçilik olarak, faaliyetlerine hükümetin içinde daha özgür ve açık bir şekilde başladı. İkinci Meşrutiyetçiler, Habibullah Han'ın hükümetinin devrilmesine ve Amanullah Han'ın gücüne zemin hazırladılar. Monarşiyi meşrute bir sisteme dönüştürmek, Afganistan'ın siyasi bağımsızlığını kazanmak, bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına almak, toplumda Batı medeniyetinin tezahürlerini genişletmek, Afganistan'ı dünyaya tanıtmak ve modernize etmek gibi hedefler, İkinci Meşrütiyet Hareket'inin amaçları olarak belirtilmiştir. Ama bazı kaynaklarda İkinci Meşrutiyetçi Hareket'in hedefleri şu şekilde belirtilmiştir:

- Meşrute bir hükümetin oluşumu
- Ülkede anayasa hazırlanması
- Ülkede bir parlamento kurması
- Sosyal adalet ve idari reformların uygulanması
- Ülkede modern bilim, teknoloji ve eğitimin yayılması
- Batı medeniyetinin gelişimlerini ve kazanımlarını topluma tanıtılması

- Basın özgürlüğünün sağlanması
- Ülkede modern bir kabinenin oluşturulması
- Ülkede İngiliz anti-sömürgecilik düşüncelerinin güçlendirilmesi
- Ülkenin tamamen bağımsızlığının sağlanması (Resul, 2007: 263).

İkinci Meşrutiyet Hareketinde, büyük Afgan düşünürü Mahmut Tarzi'nin rolü büyük önem taşımıştır. Seyyid Cemallüdin Afgani'nin Birinci Meşrütiyet Hareketinin entelektüel liderliğinde oynadığı rol ve etki, İkinci Meşrutiyet Hareketinin entelektüel liderliğinde de aynı rol ve etkiye Mahmut Tarzi sahiptir. Mahmut Tarzi, Türkiye'de ders çalışmaları sırasında, Türk milliyetçi ve meşrutiyetçi hareketin reformistleri ve pan-İslamcılarının yanı sıra Batılı fikirlerden de haberdardır ve etkilenmiştir. Tarzi, Türkiye'de kaldığı süre boyunca, düşüncelerinin bir kısmına borçlu olduğu birkaç aydır Seyyid Cemalüddin Afgani ile görüşmelerde bulundu. "Mistik bir maden olan Allameh Seyyid Cemallüdin ile yedi yıl birlikte kalmam yetmiş yıl boyunca siyasette kalmama eşittir" demiştir (Dariz, 1379: 66). 1905'te 23 yıllık sürgünden sonra Mahmoud Tarzi tekrar ülkesine dönmüştür. Siyasi evlilikler yoluyla, iktidar aygıtına yaklaştı ve yöneticilerin güvenini kazandı. Mahmoud Tarzi, Seraj el-Ahbar Dergisi'ni yeniden yayınlamak için izin almayı başarmış ve bu önemli derginin yayınlanmasıyla entelektüeller ve meşrutiyetçiler için yeni bir adres açmıştır. Seraj el-Ahbar Afganistan'da entelektüel grupları bir araya getirme ve organize etme merkezi haline gelmekle kalmamış, aynı zamanda ünlü Afgan tarihçi Habibi'ye göre, Seraj el-Ahbar aslında Afgan entelektüel topluluğunu diğer entelektüeller ve diğer ülkelerdeki özgürlük hareketleriyle bağdaştıracak bir köprü olmuştur (1372: 165). Seraj el-Ahbar, modern Afgan tarihinde, iki haftada bir yayınlanan 1911'den 1919'a kadar iki haftalık bir yayınla, meşrutiyet hareketin gelişiminde ilk başarılı haber medyasıydı. Afgan milliyetçiliğinin ve modernizminin etik ve temel ilkelerini somutlaştırmıştır. Mahmoud Tarzi, bu derginin genel yayın yönetmeni olarak görev yapmıştır. Mahmud Tarzi'ye ek olarak, Abdulhadi Davi, Mirgolam Nakşbandi, Abdul Rahman Han, Molla Abdul Wali Han, Mirza Abdullah Han ve Mirza Muhammed Aziz Han gibi diğer meşrutiyetçiler de Seraj el-Ahbar'ın yazarlarıydı. Bu derginin içeriği; başyazılar, ülke içi olaylar, dünyadaki gelişmeler, teknik makaleler, talimatlar, edebiyat, dünyadaki kadınlar, bilim, zenginlik, dünya serveti sorunları gibi koşullara bağlı olarak değişmiştir. Seraj el-Ahbar Dergisi'nin

içeriklerini göz önüne alındığında, bu dergide günümüzün en prestijli Avrupa yayınlarına benzer yayınları yapılmıştır (Sehaverz, 2007: 29- 25).

Tarzi, Afganistan'ın ve Müslüman dünyasının bir bütün olarak düşüşüne neden olan faktörleri belirlemeye ve analiz etmeye çalıştı. Kendini sınırlama ve ulusların kendi eleştirisi yoluyla, eksikliklerinin üstesinden gelebileceklerine inanmaktaydı. Bu düşüşün arkasındaki ana etkenler Afganların kendileriyle olan uyuşmazlıkları ve dış dünyayla temas etmemeleriydi. Tarzi ayrıca, Siraj el-Ahbar aracılığıyla Avrupa ülkelerinin hâkimiyetinin yalnızca askeri güçlerinden değil Batılı sanayi, ekonomik ve kültürel başarılardan kaynaklandığını savunurdu. Tarzi'ye göre, Afganistan, yalnızca Avrupalıların askeri tekniklerini basitçe benimseyerek ve taklit ederek onlarla yüzleşemeyecek, ancak geleneklerini ve tutumlarını revize ederek daha güçlü hale gelebilir (Gregorian, 2016: 212-205).

Dolayısıyla Mahmud Tarzi, Siraj el-Ahbar'ı kullanarak Afganistan'daki meşhur modernist entelektüellerden ve modernleşmenin öncülerinden birisidir. Terzi, eğitimi, Afganistan ve yabancı ülkeler arasında köprü rolü oynayabilecek önemli bir konu olarak nitelendirmiştir. İnsani gelişme ve evrim, doğal ve coğrafi faktörler, insan kan dolaşım sistemi, meteoroloji, jeoloji, arkeoloji, tarih, uluslararası hukuk, hükümet, şehir, şirketler, endüstri ve teknoloji konularında birçok makale yazmıştır. Ayrıca, yabancı dillerden pek çok romanı Farsça'ya çevirmiştir. Bazıları zamanın en popüler romanları olmuştur. Kadın haklarıyla ilgilenen diğer konular, tarihte ünlü kadınlara adanmış bir dizi makale yazmıştır. Bilim ve insanlığın ilerlemesinden de bahsetmiştir. Aynı zamanda, Siraj el Akhbar aracılığıyla, Mahmoud Tarzi, Afgan milliyetçiliğini üretmek ve teşvik etmek için de büyük çaba sarf etmiştir. Milli arzuları modernleşme ile ilişkilendirmeye ve Afgan monarşisinin meşruiyetini İslam'ın ilkelerine bağdaşlaştırmaya çalışmıştır. Dinin, milletin, vatanın ve hükümetin ayrılmaz ve kutsal kavramlar olduğuna inanmıştır. Bu nedenle, her müslümanın yalnızca ülkesine ve milletine hizmet etmek için değil aynı zamanda hükümetine de hizmet etmenin dini bir görev olduğunu öne sürmüştür. Tarzi, Afgan milliyetçiliğini Pan-İslamcılığa uyumlu hale getirmek için de çok çalışmıştır. Pan-İslamcı Seyyid Cemallüdin Afgani'nin fikirlerinden etkilenen Mahmoud Tarzi, hem Sünni hem de Şii Müslümanları birleştirmek için bir plan geliştirmiştir. Terzi'ye göre, İslam'ın üç temel gerçeği, kelime (Allah'ın birliği ve Hazreti Muhammed'in paygamberliği), Kur'an ve Kâbe Şii ve Sünni birliğin temelini oluşturabilen kavramlardır (Akt.: Gregorian, 2016:

222-221). Tarzi ve arkadaşları aynı zamanda Avrupalı sömürgecilere karşı Asya birliği kavramını da kullandılar. Terzi, Müslümanları Çinliler ve Japonlular gibi müslüman olmayanlarla tek bir sloganın "Asya için Asya" ekseninde birleşmeye çağırmıştır.

Tarzi, sayısız makalesinde kadının konumunu ve ülkenin gelişmesindeki rolünü de vurgulamıştır. Çok eşliliği kınamış ve kadınların meşru haklarını kendileri talep etmesi gerektiğini söylemiştir. Kadınların durumunu değiştirmek amacıyla, Afganistan'da ilk kez Ershad el-Niswan adında kadın dergisini, kızı Soraya ve karısı Asma'nın editörlüğüyle kurmuştur. Bu dergide Afgan kadınları arasında feminist fikirlerin yayılmasına çalışılmıştır (Sehaverz, 1386: 187 - 185). Mahmud Tarzi, Siraj el-Ahbar'da yayınlanan makalerinde çeşitli konuları ele almıştır. Muhammed Nasır Mehrin, "Afganistan Modernleşmesinin Tarihine Giriş" başlıklı makalesinde bu konuları şu şekilde sıralamıştır:

- "Afganistan ve bölgedeki Avrupa sömürgeciliği ve sömürge planlarını protesto etmek,
- Afganistan'ın İngiliz sömürge yönetiminden bağımsızlığının önemini ve gerekliliğini vurgulamak,
- Afgan toplumunda sosyal ve kültürel problemlerine çözüm bulmak,
- Geleneğe karşı çıkmak,
- Afgan milliyetçiliği, Pan-İslamcılık ve Pan-Asyacılık gibi duyguları güçlendirmek,
- Ülkedeki yeni bilim, teknoloji ve sanayinin önemine ve yayılmasına özen göstermek,
- Batı medeniyetinin kültürünü ve kazanımlarını desteklemeye çalışmak,
- Bireysel hak ve özgürlükleri, özellikle de ülkedeki kadınların statüsünü ve haklarını savunmak"(1995: 39).

Seraj el-Ahbar Dergisi, ülkedeki entelektüel grupların seferberliğine ve sömürgecilik karşıtı ruhunun güçlendirmesine neden olmasının yanı sıra, Orta Doğu, İran ve Hindistan'da da etkili oldu. "Afganistan'da Entelektüel Hareketler" kitabının yazarı Mir Muhammed Yakub Maşuf'a göre, Hindistan'daki El-Hilal ve Hab-el-Matin, İran'daki Kaveh ve Sor-i Esrafil gibi yayınlar, Seraj el-Ahbar'dan etkilenmiş ve pek çoğu, Siraj el-Akhbar'ın materyalini özgürcülüğün ve meşrutiyetçiliğin amaçlarına uygun olarak benimsemiştir. (2014: 24).

Siraj el-Ahbar, aslında, Afgan aydın ve entelektüellerinin topluluğuydu. Bazı tarihçilere göre Emir Habibullah tarafından Afganistan'ın ilk entelektüellerin dalgasının bastırılmasından sonra entelektüelliğin ve modernite'nin canlanışı ve bu sürecin devamı olarak rol oynamıştır (Mehrin, 1995: 39). Tarzi ve meslektaşları bu dergide Afganistan'ın bağımsızlığını savundular ve toplumun tamamen bağımsız, egemen ve özgür olduğu zaman gerçek gelişmenin sağlanacağını savunmuşlardır. Modern Afgan milliyetçiliğinin perspektifi Siraj el-Ahbar'ın tarihsel önemini ifade eder. Afganistan'ı modernleştirmek için ilk etik gerekçeyi öngördüler ve modernleşmeyi Afgan milliyetçiliğinin bir parçası olarak kabul ettiler. O dönemde Afganistan'da bir orta sınıfın olmadığı için, monarşi modern araçları ve kurumları yönetebilecek tek güçtür. Bu yüzden Tarzi ve meslektaşları Afgan seçkinlerine ve saraylılarına erişmeye odaklanmışlar. Önemli aileleri, özellikle iktidara sahip olan Muhammed Zayi kabilesini, çocuklarını modern kavramlar ve değerler konusunda eğitmeleri için teşvik etmeye çalışmışlardır. Modern medeniyetin yeni kavramlarını ve tezahürlerini sunarak Afgan seçkinlerini İslam dünyasının gelişmelerini tanıtmaya çalışmışlardı. İkinci Meşrutiyeçi Hareket, Pan-İslamcılığın ve milliyetçiliğin yayılmasında, ayrıca bağımsızlık duygusunun güçlendirmesinde önemli rol oynamıştır. Ancak, modernleşme ve reformist planları halk desteğinden yoksundu. Çünkü, dini kurumlara ve kabile egemenliğe karşı çıktılar (Gregorian, 2016: 225-222).

İkinci Meşrutiyetçi Hareket, Habibiye okulunda ve Seraj el-Ahbar'da faaliyetlerine devam etmenin yanı sıra, hükümet içinde derin bir dönüşüme de zemin sağlamıştır. Emir Habibullah'ın yönetimine karşı çıkan hükümet içindeki liberaller, kraliyet hanedanın önemli bir üyesi olan Nasrallah Han'ın etrafında toplandılar ve iktidarı ele geçirmeye çalıştılar. Ama daha sonra, Sardar Nasrallah Han ülkenin modernleşmesini istemediğinden dolayı, liberaller ve özellikle Hizbi Sırrı Derbar'ın (Saray'ın Gizli Partisi) üyeleri onu bırakıp Amanullah Han'a dönmüş oldular. Onlar siyasal gücünü ele geçirmek için planladılar ve sonunda, Emir Habibullah'ın suikastından sonra Amanullah Han'ı iktidara getirdiler. Böylelikle, Afganistan'ın bağımsızlığı, reformu ve modernleşmesi gibi konuları kendi uzun süreli idealları olarak düşünen Amanullah Han, yeni bir pencereyi açmaya ve bu idealları gerçekleştirmeye çaba göstermiştir. (Ğubar, 1996: 672).

İkinci meşrutiyetçiler kendi aralarında iki gruba ayrılmışlardı. Bunların bazıları gelenekselcilerdi. Bunlar batı kültürü ve medeniyeti taraftarı değildiler ve

ayrıca Afganistan'ın modernleşmesine karşılardı. Bu grubun başında Serdar Nasrullah Han bulunmaktaydı. Diğer tarafta ise meşrutiyetçiler arasında daha sağlam konuma sahip olanlar vardı ve bu grup Şehzade Amanullah Han'ın öncülüğünde faaliyetlerini sürdürmekteydi. Bu grup ülkenin bağımsızlığını istemenin yanı sıra, yenilikçi, Afganistan'ın modernleşmesini ve ülkenin batı kültürü ve medeniyetine uyarlanması taraftarıydı. Bu grup Emir Habibullah'ı öldürerek ve birinci grubu kandırarak zafer kazanmışlardır ve Şehzade Amanullah Han Afganistan'ın şahı olmuştur. Onların zaferinin ardındaki nedenleri kısaca ele alınacaktır.

- Gelenekçilerin kabile liderlerine danışmadan ve aceleci bir şekilde Serdar Nasrullah'ı padişah ilan etmeleri, suikast sonrası yaşanan kargaşadaki tedbirsizlik (Gregorian, 2016: 283).
- Amanullah Han, veliaht Nasrullah Han ve meslektaşlarını babasının ölümüyle suçlamış ve bunda zekâsı ve elindeki devlet imkanları sayesinde halkı inandırması konusunda başarılı olmuştur.
- Yenilikçi meşrutiyetçiler sultanın başarısızlığının yanı sıra İngilizlerin sömürgesinin de Afganistan'ın geri kalmışlığına bir etken olarak görüyorlardı. Ayrıca Emir Habibullah'ın ölümünde de İngilizlerin rolü olduğunu düşünüyorlardı ve bu sayede İngiliz karşıtı güçleri ve destekçileri arttırmayı başardılar.
- Amanullah Haın'ın annesi oğlunun zaferinde kilit role sahipti, çünkü hükümet içinde yüksek derecede yetkilere sahipti ve bunun yanı sıra Afganistan'ın büyük kabile liderlerinden (Barekzayi) birisinin kızıydı (Stewart, 2001: 2).
- Habibullah'ın ölümü sırasında, Şehzade Amanullah Kabil'de padişahın veliahdı idi. Bu nedenle de devletin bütün imkân ve yetkilerine sahipti ve meşrutiyet hedeflerine ulaşmak için bu konumunu kullanmıştır. Ayrıca ordunun maaşını arttırarak ve aşiret liderlerine ve önemli insanlarına bir dizi imtiyaz vererek konumunu daha da güçlendirmiştir (Saadet, 2017: 191-190).

2.3 İSTİKLAL DÖNEMİ

Amanullah Han'ın hükümdarlığı ile Afganistan siyasi tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Amanullah Han Afganistan bağımsızlığının kazanması ile ülkeyi

dünyada bağımsız bir coğrafya olarak tanıtmıştır. Aynı zamanda, Afganistan'ın modernleştirme doğrultusunda önemli adımlar da atmıştır.

Habibullah'ın oğlu Amanullah, 1892 yılında Kabil'de doğdu ve annesi Barikzay kabilesinin liderlerinden birinin kızıydı. Amanullah Han 1916 yılında meşhur meşrutiyetçi olan Mahmud Tarzi'nin kızı Soraya ile evlendi. Bu yüzden Tarzi'nin düşüncelerinden büyük ölçüde etkilendi. Saddık Farhang'ın dediği gibi, Amanullah Han siyasi eğtimini Seraj al-Ahbar'ın ideolojik okulunda, Tarzi'nin nezdinde tamamladı (Farhang, 2011: 589).

Amanullah Han, Soraya ile evlendikten sonra, Mahmud Tarzi ve arkadaşlarının entelektüel grubuna gittikçe daha yakın hale geldi, babası Emir Habibullah'ın suikastından sonra 27 yaşında kral oldu ve ülkeyi dönüştürmek ve modernleştirmek için temel adımlar attı.

Meşrutiyet Hareket'in, Amanullah Han'ı iktidara getirme konusunda kilit bir rol onaydığından dolayı, bu hareketin isteklerinden ve hedeflerinden bazıları (yeni bir siyasi sistemin kurulması, ülkenin bağımsızlığının kazanılması, idare reformları, halkın siyasal katılması gibi) Amanullah Han'ın hükümdarlığında ön plana çıktı

Amanullah Han döneminde yapılan reformların ana amacı Afgan milliyetçiliğini güçlendirmek, ardından da ülkeyi geliştirmek ve modernleştirmektir. Bu nedenle, Amanullah Han Afganistan'ın faklı bölgelerine gezip ülkedeki mevcut durumunu öğrendikten sonra bir dizi reform ve geliştirme programı geliştirmeye başlarmıştır. Merkezi bir yöntem sistemi oluşturmak için farklı seviyelerde bir sürü kural koymuş ve uygulamıştır (Zamani, 2012: 284).

Bazı araştırmacılar, Amanullah Han'ın reformlarını üç aşamaya ayrım yaparlar:

Birincisi, 1919 ve 1923 arasında, ikincisi, 1924 ve 1928 arasında (bir geçiş aşaması olarak) ve üçüncü aşama, Amanullah Han'ın Avrupa'ya yaptığı altı aylık seyahatle başlar ve Ocak 1929'a kadar devam eder. Bazıları, Amanullah Han'ın reformlarını iki aşamaya ayrılmışlardır (Saadet, 2017: 185). Burada da söz konusu reformları iki aşamada incelenmiştir. Birinci aşama, Amanullah krallığının başlaması ve bağımsızlık ilanıyla, ikincisi Avrupa gezisinden döndükten sonra başlamıştır.

Amanullah Han'ın reformlarının ilk aşaması, Şah Amanullah'ın hükümdarlığı ile başlar ve 1927'de Batı ve Orta Doğu ülkelerine yaptığı ünlü

seyahate kadar devam eder. Bu aşamada Amanullah'ın reformları toplumun ihtiyaçlarına ve ikinci meşrutiyetçilerin hedeflerine uygun olarak planlamakta ve temel konuları kapsamaktadır. Bu reformlar, devlet inşası, dış politika düzenlemesi, mevzuat, eğitim, basın, savunma, sosyal ve kültürel konular dahil olmak üzere toplumun daha temel alanlarında uygulanmıştır.

Amanullah Han, ülkede padişahlık ilan ettikten sonra İngiltere ile bir askeri çatışma yaşanmıştır. Bunu takiben bazı anlaşmalarla Afganistan'ı bağımsız ve müstakil bir devlet olarak ilan etmiştir ve dünya ile olan dış ilişkileri yeniden tanımlamıştır. Yabancı ülkelerle ilişkilerin yeniden kurulması, tarihi izolasyona son vermesi ve bir kabine oluşturması Amanullah Han'ın bu alandaki en büyük reformlarıdır.

Afganistan yöneticileri 1980-1919 kadar iki süper güç olan İngiltere ve Rusya arasındaki savaştan ülkeyi korumak için izolasyon yöntemini kullandılar. Her ne kadar da izolasyon politikası, Avrupa'nın siyasi hakimiyeti ve ekonomik sömürgesi karşısında işe yarar olsa da diğer yandan ülkenin kültürel, ekonomik ve siyasi gelişmesi açısından çok zararlı bir yöntem olmuştur. Bu dönemde orduyu güçlendirmek ana stratejiydi ve ekonomik gelişmeler ikinci plan da yer alıyordu (Gregorian, 2016: 483). Amanullah, yarım asırlık olan bu izolasyon durumuna son vermiştir.

Amanullah'ın dış politikası üç ana eksen şeklinde başlamıştır: ABD, Sovyetler Birliği ve Avrupa ülkeleri gibi güçlü dünya ülkeleriyle siyasi ilişkiler kurmak, Afganistan'ın İngiltere ile ilişkilerini normalleştirmek ve İslam ülkeleri arasında uyum sağlamak ve onlarla koordine olmayı hedef olarak baz almıştır. Bunun devamında Rusya ve İngiliz elçiliklerine ek olarak, Türkiye, İran, Fransa, Almanya ve İtalya'nın elçilik ve konsoloslukları Kabil'de ve aynı şekilde Afganistan'ın bu kurumları adı geçen ülkelerde tesis edilmiştir (Gregorian, 2016: 288).

Afganistan'ın Üçüncü Afganistan-İngiliz Savaşı'nın sonucunda kazandığı zafer, hem Amanullah Han'a güven vermiştir hem de ismini İslam dünyasında, özellikle sömürgeleştirilmiş Müslümanlara tanıtmıştır. Amanullah'ın milliyetçi ve anti-İngiliz ve pan-İslamcı eylemleri onun bütün İslam aleminde övgülere layık görülmesine sebep olmuştur. Bu konuda ünlü bir Hindistanlı şair ve filozof olan Muhammed İkbal, "Doğu'nun Mesajı" adlı şiirini Afganistan Emirliği'ne adamıştır. Bir diğer İranlı şair Vahid Dastgerdi, "İslam Birliğinin Kontrolü" adlı eserinde

Emir'in İslam ve Pan-İslamcılığa olan bağlılığına övgüde bulunmuştur (Gregorian, 2016: 294). Fakat 1992'de siyasi ve ekonomik öngörülür Amanullah'ın militanlığını sınırladı, çünkü bu dönemde iki güçlü komşu devlet olan Rusya ve Hindistan ile ilişkiler kötüleşmiş durumdaydı. Ayrıca sınırlı finansal kaynaklar ve açık sulara erişilememesi, Pan-İslamcılığın maliyetli faaliyetlerini engellemiştir (Gregorian, 2016: 295).

Afganistan'ın ilk anayasası Amanullah Han zamanında yazılmıştır. Bu anayasa 73 madde içermekte ve Celalabad şehrindeki 872 kişiden oluşan Loye Cirge (Büyük Millet Meclisi) tarafından onaylanmıştır. Bu anayasa Amanullah Han hükümetinin "nizamnamesi" olarak anılmaktadır. Bu, halkın ve hükümetin sorumluluklarının yasalar çerçevesinde belirlendiği ilk seferdi. Bundan önce sadece gelenekler ve şeriat Afganların hayatına düzen veren kurallardı. Yeni anayasıyla beraber halkta, iktidarda güce sahip oldu ve böylelikle güç kabile ve dini liderlerin tekelinden çıkartıldı. Başka bir deyişle ilk kez geleneksel Afganistan devleti, modern bir devlet olma biçimini gündeme taşımış bulundu. Bu yasaya göre, tüm Afganistan vatandaşları eşit haklara sahip ve kanun herkese eşit bir şekilde uygulanacaktır. Afgan tarihçi Şir Ali Samimi'ye göre, ülkenin siyasi bağımsızlığının onaylanması, meşrutiyete dayalı saltanatın pekiştirilmesi, mahkemelerde eşitlik ve adalet, özgür dini törenlerin yürütülmesi, vergilendirmede adalet ve kamuya açık mahkemelerin olması bu yasanın demokratik yönlerinden sayılmaktadır (1397: 229).

Üçlü güç olan yürütme, yasama ve yargıyı birbirinden ayırarak bağımsızlaştırması ve yeni bir kabine oluşturmak, Amanullah Han'ın diğer yaptığı önemli işlerinden biridir. 1920 yılında güvenlik sorunlarının giderilmesi ve kanunların uygulanması için İçişleri Bakanlığı kuruldu. 1921 yılında ise Adalet Bakanlığı kuruldu ve bütün adli işler bu bakanlığın kontrolü altına alındı. Bu dönemde, Abdul Kuddus Han başbakan, Korgeneral Salih Muhammed Han savunma bakanı, Mahmud Tarzi dış işler bakanı, İçişleri Bakanı Ali Ahmed Han, Maliye Bakanı Mirza Mahmud Han, Ticaret Bakanı Ghulam Muhammed Han, Milli Eğitim Bakanı Sardar Abdul Habib Han, Adalet Bakanı Muhammed İbrahim Han, Ali Can, Tarım Bakanı, Ghulam Kadir Han Ulaştırma Bakanı ve Muhammed Yakub Han saray bakanı olarak görev yapmışlardır (Farhang, 2011: 591; Ğubar, 1996: 677). Ayrıca Habibullah döneminde siyasi aktivitelerini gizlice yürütenler bu dönemde faaliyetlerini halka açık bir şekilde yapmaya başladılar,

ancak bu dönemde partilerin kurulması yasal olmadığı için bu faaliyetler resmi değildi. Bir tarafta solcu ve sert olan “Genç Afganlar" vardı ve bunlar Abdul Rahman Ludin, Taj Mohammad Pağmani, Mir Gholam Muhammed Ghubar'dan oluşuyordu, diğer tarafta ise daha ılımlı hedefleri takip eden ve Mir Kasim Han’ın önderliğinde olan grup vardı (Saadet, 2017: 201).

Amanullah, askeri alanda da ciddi reformlar yapmıştır. Amanullah'ın askeri danışmanları başarılı Türk ve Alman generallerinden oluşuyordu ve bu kişiler Afgan askerlerine o ülkelerin temel askeri eğitimlerini veriyorlardı. Afgan ordusunun işe alım ilkeleri, 1926 yılında yayınlanan Askeriye Kamu Hizmeti Yönetmeliğine uygun olarak değiştirildi. Amanullah burada ordunun sayısını azaltmak ancak bunun karşılığında verimini ve kalitesini arttırmak ve çeşitli bahanelerle, yaşlı subayları ve askerleri yeni ve genç oalanlarla değiştirmek istiyordu. Ayrıca ilk kez savunma bakanlığının nizamnamesi yayımlandı ve bakanlığın bütün kamu ve idari işleri bu nizamnameye göre düzenlendi. Bunlara ek olarak Rusların yardımıyla Savunma Bakanlığının bir kolu olarak Hava Kuvvetleri kuruldu. Ve ilk havaalanı inşa edildi ve Sovyetler birliği ve Almanya'dan birkaç adet uçak satın alındı (Resul: 2016; 133).

Afganistan'ın ilk anayasası 1924 yılında «nizamname devleti aliye Afganistan» adı altında ve 73 maddeden oluşmak üzere onaylanış ve yürürlüğe konulmuştur. Buna ek olarak farklı alanlarda 76 adet kanun ve yönetmelik kabul edilmiştir (Zamani, 2012: 292- 290). Böylece Afganistan tarihinde ilk kez yerli geleneklerin ve şeriatın yanı sıra hükümetin ve halkın sorumluluklarını belirlemek için bir anayasa oluşturuldu. Bu yasaya göre, tüm Afganistan vatandaşlarına eşit haklar tanıtmıştır.

Yargının modernizasyonu ve etkinliğini arttırmak amacıyla bu alanda iki ana değişiklik yapılmıştır.

- Mahkemelerin Uzmanlaştırılması: Ülkede ilk kez, hâkimlerin yargı yetkisi davalar bakımından sınırlandırılmıştır. Farklı dava türleri onların asıl konularına göre birkaç kategoriye ayrılmış ve her biri için ayrı bir şube öngörülmüştür. Buna göre dört tür mahkeme kurulmuş ve her biri ayrı şubeye sahip olmuştur; Hukuki Mahkeme, Ceza Mahkemesi, Askeri Mahkeme ve Kefalet Mahkemesi.
- Adli İşlemlerinin aşamalı hale getirilmsi: Bu önergeye göre dava başvurusu ve farklı davaların incelenmesi üç ayrı aşama şeklinde ayarlandı. Bu önergeye

dayanarak mahkemeler birincil, çekişme ve temiz (nihai karar) olmak üzere üçlü şekillerde oluşturuldu (Vekili Popelzayi, 1990: 450).

Bu hususta diğer önemli çalışmalar ise illerde danışma meclislerinin kurulması, ülkedeki hakimlerin yetkilerini kısıtlamak ve bu amaç için "Tamasuk el-Kozzat el-Amaniye" isimli bir kitabın yazılmasıdır. Bu kitabın yazılması ile ceza ve medeni hukuk hakimlerin nefsi olarak verdikleri kararların yerine geçmiştir (Dariz, 2000: 129).

Yasamada ise yasama dairesi "Devlet Şurası" adlı bir konseyden oluşturuldu. Bu konseyin üyeleri seçilmiş ve atanmış olarak aday gösterilmiştir. Aynı şekilde illerde ve valiliklerde de şura meclisi oluşturulmuştur. Buradaki meclis üyeleri sayıları eşit olmak suretiyle yerel hükümet yetkilileri ve halk tarafından seçilen temsilcilerden oluşmaktadır. En yüksek yasama düzeyinde ise, Loye Cirge bulunmaktaydı ve gerektiğinde şah tarafından kuruluyordu (Ğubar, 1996:794).

İlk kez Amanullah Han'ın padişahlık döneminde Millî Eğitim Bakanlığı kurulmuştur. Savunma Bakanlığı ve Saray Bakanlığından sonra en çok bütçenin tahsis edildiği bakanlık olmuştur. Modern bir eğitim sistemi kurmak ve onu güçlendirmek amacıyla Türkiyeli ve Mısırlı öğretmenlerden yararlanılmıştır. Kabil şehrinde Habibiye Lisesi'ne ek olarak, Aman ve Amani liseleri de Fransız, Alman ve bazı yerel hocaların desteğiyle kurulmuştur. Gazi, İstiklal, Tilegraf, Ressamlık, Marangozluk, Mimarlık, Elsane, Dar el-Alum, Masturat, Roşdiye Celalabad, Roşdiye Kandahar, Roşdiye Herat, Dar el-Moallemin Herat, Roşdiye Mezar Şerif gibi okullar ve 322'den fazla ilköğretim okulu illerin genelinde açılmıştır. 1927 yılına kadar ilk öğretim öğrencilerin sayısı 51 bine ulaştı ve hemşirelik alanında kızlardan oluşan ilk grup Türkiye'ye gönderildi. Ayrıca göçebe hayatı yaşayan insanlarında eğitimden faydalanması amacıyla bazı öğretmenler görevlendirildi. Aynı dönemde Kabil şehrinde entelektüeller, kendi kitaplarını bağışlayarak Milli Kütüphane'yi kurmuşlardır.

Amanullah Han'ın eğitim sisteminin ana hedeflerinden bazıları, bu sistemin uzman olan Mahmud Tarzi tarafından şöyle açıklanmıştır:

- Ülkede eğitimli ve genç entelektüellerin seviyeleri yükseltmesi,
- Yeni programların uygulanması için farklı bilim ve teknoloji bölümlerindeki teknik personelin eğitimi,

- Yetenekli idari personelin oluşturulması ve eğitimi (Resul, 2016: 146).

Bu dönemde Afganistan da ilk kez kız okullarını kurmaya çalışmak, bu dönemin eğitim alanındaki en büyük gelişimlerinden biridir. 1921 yılında ilk kız okulu olan Esmat adlı okul açılmıştır ve özerk bir şekilde Amanullah Han'ın eşi olan Kraliçe Sürayya ve Mahmud Tarzi'nin eşi tarafından yönetilmiştir. 1922 yılında onaylanan anayasanın 68 maddesine göre ilköğretim tüm halk için, ayrım yapmaksızın bir şekilde zorunlu ve ücretsiz kılınmıştır ve daha yüksek düzeydeki eğitimler için daha yüksek imkanlar öngörülmüştür. Amanullah Han, eğitim genişletmek için iki önemli etken olan zorunluluk ve teşviki kullanmıştır. Buna göre bazı halka açık yerlerde ilanlar yayımlandı ve devlet memurlarından çocuklarını okullara göndermeleri istendi bu şekilde onların başkaları için örnek olacağını istendi. Bu kurala uymayanlar ve itaatsizlik edenler ise işlerinden kovulmuşlardır. Aynı dönemde Eğitim Bakanlığı yayımcılığı da kurulmuştur.

Kültürel alanda da ciddi reformlar yapılmıştır. Bu dönemin belirgin özellikleri ise, modernleşme düşüncesi, özgürlük ve aydınlatıcı fikirlerinin yayılmasıdır. Bu asırda Afganistan'a yabancı uzmanlar ve bilim adamları gelmeye başlamıştır ve bu sayede insanlar dış dünya kültürüyle temas haline geçebilmiş ve geçmişteki durgun ortamı açık bir kültürel ve sosyal ortama dönüştürebilmiştir. Kültür alanında yapılan en etkili değişimlerden biri medya ve basın alanındadır. İlk kez, basın yasası kabul edilmiştir ve özgür yayınlar birbiri ardına yayınlanmaya başlamıştır. Bu dönem, Farsçanın nesir ve şiir alanında gelişim dönemi olarak da anılmaktadır. Bu dönemde ünlü yazarlar, şairler ve gazeteciler ortaya çıkmıştır. Mahmud Tarzi, Abdul Rahman Lodin (Kibrit) ve Abdul Rahman Lodin (Perişan), sosyal ve kültürel meseleleri nesir ve şiir olarak ortaya koyarak ve yazarak, basın ve kültürü yaratmada ve geliştirmede daha aktif rol oynamışlardır. Mahmud Tarzi, bu dönemde, ülkenin bağımsızlığı, bilim ve teknolojinin önemi, İslam birliği, Müslümanların geri kalmışlığı, vb. gibi önemli konularla ilgili önemli makaleleri nedeniyle Afganistan'daki gazetecilerin babası ve olağanüstü bir yenilikçi olarak hatırlanmaktadır.

Erşad el-Nesvan, Mahmud Terzi'nin eşi Asma'nın rasmi yönetimi altında, İttihad Maşriki Burhanüdin Kaşki yönetimi altında, Afgan Gazetesi, Ayne İrfan, Aman Afgan, Ordu ve İttifak İslam gibi gazeteler, Abdullah Han Hirevi yönetiminde, İttihad, Belağ, Bidar, Hakikat ve Sitare Afgan gibi gazeteler Ğubar yönetiminde, Tolu ve Anis gazeteleri, Muheyüdin Anis yönetiminde, Sahar,

Nevruz ve Aman Afgan, bu dönemin en önemli basın yayınlarıdır. Toplamda 23 haber ve basın bülteni Afganistan'da basılmış ve yayımlanmıştır.

Bu dönemde farklı dillerde ve farklı bölümlerden birçok kitap Farsçaya çevrildi ve bu kitaplar halkın aydınlanmasında, gelişiminde ve yeni bilgiler edinmesinde temeli oluşturdular. Kabil'de ilk sinemanın ve radyo istasyonunun kurulması ve Pağman şehrinde ilk tiyatronun kurulması Amanullah döneminde yapılan işlerden birkaçıdır (Gregorian, 2016: 303). Bunların hepsi Amanullah Han'ın uyguladığı kültürel yeniliklerdi.

Dini ve mezhep ayinleri uygulama özgürlüğü; Amani döneminden önce, dini azınlıklar dinlerini uygulama özgürlüğüne sahip değildi ve yöneticiler her zaman azınlığa çoğunluk dinini empoze etmeye çalışmıştır. Amanullah Han, anayasanın 8. maddesinde, bütün Afganların din ve mezhep ayrımı yapılmaksızın, Afganistan vatandaşı olarak belirtmiştir. Bu yasanın dokuzuncu maddesine göre bütün Afganistan vatandaşları devletin siyasi sistemine bağlı olmak zorunda ancak dini ve mezhep geleneklerinde özgür ve kişisel haklara sahiptirler. Bu kanuna dayanarak şii mezhebine mensup olan insanlar dini geleneklerini uygulamakta özgür olmuşlardır. Ayrıca Abdurrahman döneminden köle olarak kalan hazare kavmi özgürlüğe kavuşmuş ve kölelikten kurtulmuşlardır (Ğubar, 1996:1247).

Amanullah Han, sosyal alanda da ciddi değişiklikler yaptı. Sosyal merkezlerin kurulması ve yeni düzenlemeler ve sosyal yasaların çıkması bu değişikliklerin bazısıdır. Kadınların giyim özgürlüğü ve onları okumaya ve evden dışarıda çalışmaya teşvik etmek Amanullah Han hükümetinin öncelikleri arasındaydı. Düğün tüzüğü, nikah, sünnet ve bunların yanı sıra taziye tüzüğü derlendi ve yayınlandı. Bunlara göre kadınların nafakası, düğün, nikah, taziye ve sünnet düğünündeki yüksek masraflar kısıtlanmış oldu (Resul, 2015: 158). Ayrıca haftanın resmî tatil günleri cumadan perşembeye alınmıştır ve bütün devlet kurumlarında uygulanmıştır. Spor alanında da futbol, tenis kriketi, atlama, mermi fırlatma, güreş, sopa oyunları, at biniciliği, mızrak oyunları ve bisiklet biniciliği gibi alanlarda teşvikler yapılmış ve yarışlar düzenlenmiştir (Saadet, 2016: 201).

Kentsel dönüşüm, bu dönemin sosyal reformlarından bir diğeriydi. Şehir işlerini yönetmek için "Belediye Yönetimi" kurulmuş ve daha sonra belediye başkanlığına terfi etmiştir. Bu belediyeler kamu bahçelerinin inşasından, şehir elektriğinden, su şebekesinden vb. sorumluydu. Yeni şehrin tasarımı yeni bir harita

ile ele alındı ve 1923 teki Dar el Aman kasabası buna canlı bir örnektir (Dariz, 2000: 126).

Ekonomik ve ticari alanda, Amanullah Han'ın spesifik bir planlaması olmamasına rağmen, insanların yaşam tarzı ve yeni yönetimdeki oluşan değişiklikler nedeniyle ekonomik sistemde bu olaylardan etkilenmiştir. Devlet gelirlerinin ve harcamalarının tahmini ve bütçenin belirlenmesi, ticari ve ekonomik faaliyetlerde önemli rolü vardı. Kabil yollarının inşaatı, Kabil-Turham, Kabil-Kandahar, Kandahar-Çamen ve Kabil şehir içi yolları ulaşım ve ticaret için kullanılmıştır. Amanullah Han'ın genel olarak ekonomik planı ihracatı arttırmak, ithalatı kontrol etmek ve sanayi odaklı bir siyaset yürütmekti. Bağımsızlık ilanını takiben Amaniya, Samar, Tanvirat, Moter, Afgan yoldaşlar, İttihad Afgan gibi şirketler kurmuş ve faaliyete başlamışlardır. Ayrıca bu dönemde alışveriş sistemi, değiş tokuş tarzından nakit paraya dönüşmüştür (Farhang, 2011: 556).

Yerli ürünlerin kullanımı ve ithal edilen ürünlerin durumu, Sovyetler Birliği ve Almanya ile Herat petrolünü ve Badahshan'ın azure madenlerini çıkarmak, demir madenlerinin keşfi ve Kabil'de ilk ulusal sanayi sergisinin açılması bu yönde atılan önemli adımlardan olarak bilinmektedir. Türk, Alman ve Fransız uzmanlar bu dönemin ekonomik reformlarda kilit rol oynamışlardır. Türkler, sağlık, askeri ve hukuk alanında, Almanlar ise askeri, teknik ve eğitim alanında ve yine Fransızlar eğitim ve arkeoloji alanında faaliyet göstermişlerdir (Ğubar 1996: 329).

Amanullah Han, İdari alanda da önemli reformlar yapmıştır. Afganistan bu dönemde 6 eyalete (Kabil, Kandahar, Herat, Afganistan Türkistanı, Katagan ve Badahshan) ve doğu, güney, Ferah ve Meymane olmak üzere 4 hükümete ayrıldı. Eyaletler, Vali tarafından ve hükümetler, merkezi Hükümet tarafından yönetiliyordu.

Bu reformların çok ciddi sonuçları olmuştur. Bu reformlar etkili sonuçlara bırakmıştır, bütün topluma faydalı ve umut verici olmasına ragmen, bu yasaların uygulanmasıyla birçok ayrıcalıklarını kaybeden Peştun kabilesi için ağır olmuştur. Bu nedenle ülkenin güney ve doğusunda bu kabile tarafından bazı eylemler gerçekleşmiş ve isyanlar çıkmıştır. Ancak sonuçta isyan bastırılmış ve failleri cezalandırılmıştır. (Habibi, 1993: 226).

Amanullah Han'ın reformlarının ikinci aşaması, Temmuz 1928'de Kral Amanullah Han'ın altı ay süren Avrupa ülkelerine; İngiltere, Almanya, Fransa,

İtalya, Belçika, Avusturya, Polonya ve Sovyetler Birliği ve Ortadoğu'da Türkiye, Mısır, İran ve Hindistan gibi bazı İslam ülkelerine yaptığı yolculuktan sonra başladı. Gezisi sırasında Avrupa ve Batı kültürünü yakından gören ve onlardan etkilenen Amanullah, reform planlarını Mustafa Kemal Atatürk'ün planlarından ilham alarak gönüllü ve hızlı bir şekilde uygulamaya başlamıştır.

Amanullah, bu yurt dışı gezisinden sonra batılı yaklaşımı benimsemiştir ve Afgan geleneklerine ve dini geleneklere tamamen karşı olan bazı programlar başlatmıştır. Örneğin insanlardan Batı kıyafetleri giymelerini ve onlar gibi makyaj yapmalarını istemiştir. Müslümanlar tarafından tatil olarak kabul edilen Cuma'yı, iş günü ilan etmiş ve yerine perşembeyi tatil günü olarak değiştirmiştir. Bu aşamada tarihçilerin inancına göre, eski reformların aksine Şah Amanullah dostları ve yoldaşlarının dahi uygulayamadığı üstyapı reformları uygulamaya koymuştur. Bu aşamada Ghubar'ın da dediği gibi, Amanullah artık eski adam değildi ve tamamen bencil ve kibirli olmuştu. Ayrıca aceleci davranışlarıyla Afganistan'ı olumsuz bir görünüme soktu. Terzi ve Muhammed Veli Han Darvazi gibi yakın arkadaşları bu planlara katılmamakla kalmayıp bu planların içeriğine ve uygulanış tarzına karşı çıkmışlar ve bu karşı çıkmaların sebebini söylemelerine rağmen şah onları umursamamıştır (Ğubar, 1996: 530).

Amanullah, bu tür programları onaylamak için 1928'de Pağman şehrinde bin kişilik Loye Cirge de aşağıdaki planları onaylatmıştır:

- Küçük yaşta evlilikler yasak.
- Evlilik yaşı 18-22 yıl olarak belirlenmiştir.
- Molla olmak ve dini alanlarda çalışmak resmî belge olması suretiyle şartlandırıldı.
- Arazi vergileri artmıştır.
- Ulusal bayrak dağ, güneş ve buğday kümesinin sembolü olarak değiştirilmiştir.
- Örtü ve tesettür serbest bırakılmıştır.
- Zorunlu hizmet üç yıl ve ücretsiz olarak belirlenmiştir.
- Hükümet şurası yerine genel teftiş ofisi doğrudan şahın gözetimi altında kurulmuş ve seçilmiş konsey ülkenin 150 okuryazar avukatından oluşmuştur.
- Basın özgürlüğü ve rüşvetin yasaklanması ve cezalandırılması.

Loye Cirge'nin sonunda bu kanunların onaylanmasıyla, cirge üyeleri ve mollalar memnuniyetsizlik ve hoşnutsuzlukla Cirge'yi terk ettiler ve bazıları şahı dinsizlikle suçladılar.

Bu aşamadaki reform programının çoğu, Kral Amanullah'ın istifası ve yönetiminin erken düşüşü nedeniyle sadece bir önerge olarak kaldı ve hiçbir zaman uygulamaya geçirilemedi.

2.4 DEMOKRASİ VE CUMHURİYET DÖNEMİ

Amanullah Han'ın reformalarının, erken olamsı ve toplumun bu reformlara hazır olmamasına rağmen bazı olumlu sonuçları vardı. Amanullah Han' Batı'nın ulaştığı medeniyet seviyesine ulaşmak için reformlarını aşırı biçimde hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu nedenle zıt kutupta konumlanan aşiret ve hanedan grupları Amanullah Han'a karşı gerek eski Hanedan rakipler olarak gerekse diğer düşmanların katılımıyla bazı isyanlar ve başkaldırmalar başlamıştır. Bu isyanlarda ve tuzaklarda din adamları ve siyası kişiler hep birlikte Amanullah Han'a karşı isyanı yürütmüştür.

Amanullah Han'ın liderliğinde Meşrutiyet haraketinin 1929 senesinde başarısız olmasından sonra Habibullah Kalakani iktidara gelmiş ve bu süreç 9 ay sürmüştür. Bu dönemde Afganistan bir iç savaşı tecrübe etmiştir. Sonunda Mohammad Nadır Şah, Yahya Ailesi'nin krallık hükümetini kurmuştur (Arifi, 2014: 79).

Çağdaş Afganistan tarihinde Nadir Şah'ın hükümeti tiranlık, kapalı bir siyasi ortam yaratılması ve entelektüel güçlerin bastırılmasıyla karakterize edilmiştir. Haymen'e göre, Nadir Şah ve kardeşleri Meşrutiyetçilerden nefret etmiştir. Dolayısıyla, meşrutiyeçilerin büyük bir kısımı Nadir Şah tarafından siyasal mühalifler olarak idam edilmiştir (Sadet, 2015: 229). Nadir Şah, Amanullah Han döneminde başlatılan reformları bırakıp yargı işlerini yeniden geleneksel din adamlarına vermişti. Başörtüyü yeniden zorunlu kıldı. İfade özgürlüğü ve baskı yayınları ortadan kaldırdı. Fakat öğretim ve kamu hizmetler konusunda reformaları devam etmiştir (Tavakol ve arkadaşları, 2016:109).

Nadir Şah özgürlükçü bir genç tarafından öldürülmüştür. Nadir Şah'ın ölümünden ardından ergen olan oğlu (Mohammad zahir Şah) padişah olmuştur. Padişahın küçük olmasından dolayı (17 yaşındaydı) iktidar, amcası Mohammad

Haşım Han'ın elindeydi. Yönetimin bütün işleri Başbakan Mohammad Haşım Han tarafından yürütmekteydi. Zahir Şah'ın 30 sene hükümeti baskı ve zülüm ile doluydu. Bu dönemde padişah simgesel biçimde bulunmuştur. Gerçek otorite Padişahın amcasındaydı. Haşım Han iktidarda bulunduğu dönemde bütün reformları baskıya alınmıştı. Basın özgürlüğü yok denecek kadar kısıtlıydı, entelektüel ve yenilikçi düşünürlerin mekânı hapishanelerdi. Sonunda 1946 yılında padişah, Başbakan Haşım Han'ı iktidardan uzaklaştırıp yerine öbür amcasını (Şah Mahmut Han) başbakan olarak görevlendirmiştir.

Mahmud Han'ın iktidara gelmesiyle birlikte, Afganistan'nın siyasi tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Bu dönemi Afganistan'ın siyasi tarihinde bürokratik değil, sosyal değerler bağlamında "Demokrasi Dönemi" olarak adlandırılmıştır. Zira Şah Mahmut, demokratik ilkelerin yaygınlaşması, yasacı devletin kurulması, basın özgülüğü kurulması adına başbakanlığını temellendirmiş ve bunları hükümetin temel politikaları olarak ilan etmiştir (Saadet, 2016: 247).

Şah Mahmut döneminde entelektüel ve hükümet arasında kavgalar ve çekişmeler oldukça azalır. Şah Mahmut hapishanede yatan entelektüelleri hapisten çıkarıp bazılarını hükümetin büyük makamlarına getirmiştir.

> "Mahmut Han'ın gelişi ile yönetim biçimde bazı önemli değişimler görünmekteydi. Bu değişimler uzun ve soğuk kışın sonunda buzların ermesine benzer. Yeni başbakan ilk aşamada bütün siyasi tutukluları hapisten çıkarır. Sonrasında bazılarını devletin en mühim mekamlarına getirir" (Farhang, 2015: 662).

Mahmut Han, siyasi kapıları entelektüellere açar. Bu dönemde Üçüncü Meşrutiyetçi Haraket oluşmaya başlar. Üçüncü meşrutiyetçiler önceki meşrutiyetçilere nazaran daha örgütlenmiş, planlı ve aktif olarak doğmuşlardır. Bunun için Afganistan'ın siyasal atmosfiyerinde hükümeti çok ciddi biçimde kendi isteklerine doğru baskı altında tutmuşlardır. Üçüncü meşrutiyetçiler önceki meşrutiyetçilerden ders alarak ortya konan istekleri meşrutiyettin daha ötesindeydi. Yani meşrutiyetin yanı sıra Afganistan'ın demokratikleşmesi talebinde bulunmuşlardır. Bu iki isteği temel istekleri olarak savunmuşlardır. Üçüncü meşrutiyetçiler mutlak monarşiyi meşrutiyet monarşiye dönüşmesini istemişlerdi. Padişah'ın ve hanedanının yönetim işlerine müdahelerini istemezlerdi. Monarşiyi yasa çerçevesinde ve demokraktik ilkelere göre olmasını isterlerdi (Şefayi, 2013: 121).

İran da dahil olmak üzere bölgedeki özgürlük yanlısı hareketlerden ve otoriter rejimlerdeki değişimlerden ve II. Dünya Savaşı sonrası siyasi ortamdan ve 1948 İnsan Hakları Bildirgesi'nden etkilenen Mahmud Han, monarşiyi koruyarak Afgan siyasi sistemini demokratikleştirebileceğini düşünmüştür (Iran, mısır, Türkiye'de gerçekleşen süreçlere benzer). Dolayısıyla Şah Mahmut, ülkedeki entelektüel sınıfların isteklerini kabul ederek Afganistan'ın demokratikleşme sürecini başlatmıştır.

İlk defa Başbakan resmi konuşmasında demokrasiden söz eder. 1949 senesinde belediyelerin genel seçim yasası çıkartılır. Dolayısıyla belediye başkanların seçim yoluyla öngörülür. Bir sene sonra Kabil olmak üzere bütün büyük şehirlerde uygulamaya başlanır. 1951 senesinde parlemento seçimi olur. Hükümet bu seçimde hiçbir müdahelede bulunmamış; Afganistan'ın tarihinde ilk kez yasaya uygun bir parlemento oluşmuştur. Parlemento'nun büyük kısmı entelektüeller tarafından oluşturulmaktaydı. Bunun için ilk demokrasi çekirdeği ve özgürlük yuvası oluşmaya başlamıştır.

Bu dönemde ortaya çıkan önemli değişimler demokratik indeksler açısından önemlidir. O da yönetimsel gücün monarşik bir yapıdan meşrute bir yapıya doğru kaymasıdır. Demokrasi döneminde beş başbakan (Dr. Mohammad Yusuf, Mohammad Haşım Meyvendval, Nor Ahmet İtimadi, Dr. Abdul Zahir ve Mohammad Musa Şafik) görev yaparlar. Bu beş kişinin tamamı monark ailesinin dışındandılar. Bu dönemde bakanlık yapan kişiler de teknokratlardı. Bu kişiler derin biçimde demokratik ilkelere inanıyor ve entelektüel sınıfa mensup olmuşlardı (Arifi, 2014: 83).

Zikredilen değişimler iktidarın, monrak ailesinden aktarılması, Afganistan'da demokratik sürecin kurulmasında oldukça önemli bir adım olarak görülmektedir. İktidarın, monark ailesinden meşrute bir sisteme aktarılması 1946 senesinde çıkartılan anayasasında kaydedilmiştir. Çıkartılan yirmi dördüncü maddesinde; krallık ailesinin mensupları, siyasi partilere katılamayıp, başbakan, bakan, millet meclisin üyesi ve yüksek mahkemenin üyesi olamazlardı (Arifi, 2014: 84).

Demokrasi döneminde Afganistan'ın modernleşme sürecinde önemli adımlar atılmıştır. Demokratik anayasının kurulması, medya faaliyetlerinin genişletilmesi ve siyasi partilerin oluşumu gibi bu dönemin en önemli kazanımları arasındadır.

Anayasa üzerinde çalışmalar 1963 mart ayında yedi kişilik bir komite tarafından başlatılmıştır. Bu komitenin görevi anayasının taslağını hazırlamaktı. Anayasanın hazırlamış olduğu taslağı bakanlar kurulunda onayladıktan sonra olası düzeltmeleri yapılmak üzere entelektüeller, akademisyenler, din adamları ve diğer azınlık gruplardan oluşan 28 kişilik Anayasa Yüksek Komisyonuna gönderilmiştir (Arifi, 1993: 84). Afganistan'ın hazırlamış olduğu yeni anayasası gereken süreçlerden geçirildikten sonra 1963 senesinde toplanan Loye Cirge'de (Büyük Millet Meclisi) oylamaya konulup 454 oyla onaylanmıştır. 1964 senesinin Ekim ayında, Mohammad Zahir Şah (padişah) tarafından ülkenin yeni anayasası olarak ilan edilmiştir. Yani çıkan anayasanın yapımında bazı yabancı uzmanlar "Loyfujer" gibi isimler de verdiği istişareleri ile katkı sağlamıştır. Yeni anayasanın kaynağını dini öğretiler, ülkenin geleneksel değerler ve gelişmiş ülkelerin anayasalarının bazı kısımları oluşturmuştur (Arifi, 2014: 85).

Afganistan'ın anayasası demokratik özelliklerini taşımaktaydı. Bu anayasa, devletin üç gücünün ayrılığını kabul etmişti. Egemenliği ulusun hakı olarak tanınmaktaydı. Bu anayasanın 1. maddesinde; basın özgürlüğünü, inanç özgürlüğünü ve 31. maddesinde; siyasi partilerin kurulmasını, protesto ve toplantı yapmak haklarını vurgulamıştır. 32. maddesinde; bütün vatandaşların eşitliğini ve 25. maddesinde; özel alanın dokunulmazlığını ve işkence yapılmamasını kaydetmekteydi.

1963 yılında çıkartılan anayasanın 32. maddesinde, siyasi partilerin kurulması ve faaliyet etme hakkını tanımıştır. Parlemento, 1965 yılında siyasi partilerin kurallarını prensipte kabul etmiştir. Demokrasi döneminde siyasi partiler, manifesto ve siyasi görüş bakımından üç bölüme ayrılmaktadır. Birincisi, solcu ve komünist partiler. Afganistan halk demokratik partisi, Afganistan'ın yeni halk demokratik partisi avvam cemiyiti ve milli sitem partisi (Tahir Badehşi) liderliğinde, ikincisi; liberal ve ulusaşcı partiler. Bu grupta yer alan partiler ulusçuluğu ve reformu benimseyen partilerdi. Afganistan'ın Sosyal Demokrat Cemiyeti, Ghulam Mohammad Mohammadi liderliğinde, Milli Birlik Partisi Halilullah Halili liderleğinde, İlerici ve Demokrat partisi, Haşım Meyvenval liderliğinde. Üçüncü grupta, islami partiler yer almaktaydı. Müslüman Gençler Cemiyeti gibi partiler, solcu partilere karışı reaksiyonal bir hareketti.

Demokrası dönemi, Afganistan'ın siyasal tarihinde en belirgin dönemi olarak bilinmektedir. Bu dönem 1963 senesinde yeni anayasanın kurulması ile

beraber başlamıştır. Demokrasi dönemi bir anda başlamış bir süreç değildir. Bu dönem yıllar önce, Şah Mahmut döneminde bazı reformalar ile başlamıştır.

1951 yılında yenilikçi ve entelektüel milletvekillerinin ısrar etmeleri üzerine basın kuralı parlementoda onaylandı. Bu adım oldukça önemli bir adımdır (Mosevi, 2009:46). Çünkü entelektüel sınıf, hükümetle rekabet ederken özgür basının olmadığı bir durumda halka hitap edemeyeceğini çok iyi biliyorlardı (Şefayi,2014: 123).

İfade özgürlüğü kullanan basın ve habercilik kurumları, hükümetin tüm bölümlerini kontrol etmeye, yolsuzluklarını ifşa etmeye ve sorgulamaya başlamıştı. İlk adımda üç gazete, hükümeti eleştirerek çalışmaya başlamıştı. Onlar; Vatan, Engar, ve Neda-ı Halk gazeteleriydi. Vatan gazetesi Mir Ghulam Mohammad Ghubar editörlüğünde, Abdulhay Aziz'in editör yardımcılığı ve Mir Mohammad Sıddık yazılarıyla iki haftada bir kere Farsça olarak yayınlanırdı. Engar Gazetesi, her iki haftada bir kere hem Farsça hem de Peştunca olarak Faiz Muhammed Engar tarafından yayımlanırdı. Nida-ı Halk Gazetesi ise, iki haftada bir kez Farsça dilinde Afganistan'ın dış politikasını desteklemek için yayınlamaya başlamıştı. Bu yayınların sayısı toplam 1500 sayıya kadar kaydedilmiştir (Mosevi, 2016).

Bu dönemde yayınlanan dergiler ve gazeteler şunlardır:

- Vahdat gazetesi, imtiyaz sahibi Mevlâna Khal Mohammad Khasta, baş yazarı Mevlâna Khal Mohammad Khasta, 31 Ocak 1966 yılında yayınlamaya başlamıştı.
- Peyami Emruz, İmtiyaz sahibi Ghulam Mohammad Nabi Khatir, editör Abdul Rauf Türkmeni, 1966 senenin 9 Ocak ayında yayınlamaya başladı.
- Halk, imtiyaz sahibi Nor Mohammad Taraki, editör Barik Şafii, 11 Nisan 1966 tarihinde yayınlamaya başlamıştır.
- Mardum, imtiyaz sahibi Said Mukaddas Negah, editör, Muhelddin Tefviz, Mayıs 1966'da yayınlamaya başlamıştı.
- Mesavat, imtiyaz sahibi Şükür Reşad, editör Rahim Elham, 24 Haziran 1966 tarihinde yayınlamaya başlamıştır.
- Peyami Vicdan, imtiyaz sahibi Rauf Türkmeni, editör Rauf Türkmeni, 24 Temmuz 1966 tarihinde yayınlamaya başladılar.
- Parçam, imtiyaz sahibi Süleyman Layik, editör Süleyman Layik, 14 Mart 1968 tarihinde yayınlamaya başladı.

- Seday-i Avvam, imtiyaz sahibi Dr. Abdul Kerim Ferzan, editör Arif Hanifi, 27 Mart 1968 tarihinde yayınlamaya başladı.
- Şüğle-Cavid, imtiyaz sahibi Dr. Rahim Mahmudi, editor Mahmudi, 4 Nisan 1968 tarihinde yayınlamaya başlamıştı.
- Tercüman, imtiyaz sahibi Rahim Nevin, editör Ali Asghar Başir, 18 Nisan 1968 tarihinde yayınlamaya başladı.
- Sabah, imtiyaz sahibi Ghulam Nabi, Khatir, editör Nabi Hazir, 8 Mayıs 1968 tarihinde yayınlamaya başladı.
- Kumek, imtiyaz sahibi Yakup Kumek, editör Yakup Kumek, 1968 yılında Ağustus ayında yayınlamaya başladı.
- Karevan, imtiyaz sahibi Sabahüddin Keşeki, editör Abdul Hak Vale, 10 Ekim 1968 tarihinde yayınlamaya başladı.
- Khayber, imtiyaz sahibi Muhibürahman Husa, editör, Husa, 10 Ekim 1968 tarihinde yayınlamaya başladı.

Yukarıda ismi geçen yayınlar, partilere odaklı kurulmuştur. Bunun için bazıları hükümeten yana bazıları ise hükümete karşı çalışmışlardır. İsmi geçen yayınlar 1963 yılında demokratik anayasası kurulduktan sonra faaliyete başlamışlardı. Halbuki, demokrasi dönemi öncesi herhangi bir özgür basın yoktu. Demokrasi Dönemi'nde, özgür basın kurulduktan sonra üç grup yayın organı kurulmuştur. Devlete bağlı basın kurumları, özgür basınlar ve partilere ait basınlar. Haziran 1965'te Bakanlar Kurulu toplantısında medya kanunu oynalanmıştır. Bu vesile ile özgür ve devlete bağlı olmayan yayınlar çalışmaya başlamıştır.

> "1963 Anayasasının 31'inci maddesi ve 1964 tarihli Basın Kanunu'nun 8'inci maddesi uyarınca, her Afgan vatandaşı ve grubu ifade özgürlüğü ve yayınlama hakkına sahip olmuştur. Söz konusu haklar koşulsuz değildi, ancak Bilgi ve Kültür Bakanlığı'ndan bir lisans almak, kamu düzenini ve devletin çıkarlarını korumak, İslam'ın ve meşrute monarşinin ilkelerini korumak, insanları ülke yasalarına uyuma konusunda teşvik edici faaliyetler gibi koşullara tabi tutmuştur" (Arifi, 2014: 88).

Şah Mahmud Han'ın yönetiminde, görece sınırlı demokrasinin ortaya çıkışı ve yukarıda adı geçen gazetelerin yayınlanması, siyasi grupların ve partilerin oluşumuna yol açmıştır. Her siyasi parti ve siyasi hareket, ifade özgürlüğünü kullanarak, topluma sızmak amacıyla kendi fikirlerini ve ideolojilerini tebliğ etmeye çalışmışlardır. Genel bir sınıflandırmada, bu siyasi gruplar üç ideolojik kategoriye ayrılabilir. "Solcular", "İslamcılar" ve "Liberal Demokratlar" (Şefayi,

2014: 120). Bu dönemde, entelektüel gruplar kendi faaliyetlerini siyasi partiler çerçevesinde başlatmışlardı. Bu siyasi partilerin çoğunluğu entelektüel gruplar tarafından kurulmuştur. Demokrasi Dönemi'nde, siyasi bir yaklaşım Afganistan modernleşme sürecine hâkim olur. Bu dönemdeki entelektüeller, ülkenin modernleştirmesinin siyasi yapılarının değişmesiyle sağlanabileceğini düşünüyorlardı. Bu amaca ulaşmak için, siyasi partileri en etkili araç olarak görüyorlardı.

Demokrasi döneminde, bazı önemli siyasi gruplar ve partiler aşağıda anlatılacaktır.

Erşad Partisi: Afganistan'ın çağdaş tarih, Ershad Partisi'nin Seyyid İsmail Balhi tarafından yönetilen, Haşim Han döneminde zamanın baskı ve kısıtlamalarına karşı oluşturulduğunu göstermektedir.

> "Gerçek şu ki, Zahir Şah kraliyet hükümetinin despotizmine karşı çıkan Ershad Partisi, Allameh Seyyid İsmail Balhi tarafından siyasi bir hareket olarak kurulmuştur. Şah Mahmud Han'ın sözde demokratik hükümeti sırasında bastırılmıştır" (Muradi, 2015:347).

Seyyid İsmail Balhi, Afganistan'ın en etkili entelektüellerden birisidir. Onun düşünceleri toplum bağlamında diğer entelektüellerden daha fazla yayılmış ve gelecek nesli büyük ölçüde etkilemiştir. Balhi, Afganistan'ın siyasi tarihinin en otoriter döneminde fikri ve siyasi mücadele alanına girmiş ve aydınlatıcı düşüncesiyle kendi hedefleri doğrultusunda ömürünün sonuna kadar cesurca mücadele etmiştir. Seyyid Cemallüdin Afgani'nin ardından, Allameh Seyyid İsmail Balhi'nin, dini entelektüel alanda önemli etkiye sahip olan tek entelektüel olduğu söylenebilir.

Vişzalmayan (Uyanık Gençler) Partisi: Vişzalmayan ülke çapında ilk politik hareket olarak ortaya çıkan ve etnik nasyonalizm üzerinde oluşan bir harekettir. Bu siyasal hareket 1946 yılında siyasi bir partiye dönüşmüştür (Muradı, 2015: 324). Nor Mohammad Taraki, Afganistan'ın ilk komünist cumhurbaşkanı bu partinin üyesiydi.

Şefayi, bu parti ile ilgili şunları yazmıştır:

> "1947'de, Şah Mahmud Han'ın demokrasisinin ilk ürünü olarak, çoğunlukla genç unsurlardan oluşan geniş bir hareket ortaya çıktı. Aslında bu hareket, Şah Amanullah Han'ın modernizmini, modern bir Afganistan inşa etmek için bir model olarak düşünüyordu. Bu hareket yaygındı, farklı ve heterojen sınıflarına mensup olan insanlardan oluşmaktaydı" (2014: 132).

Yukarıda bahsedildiği gibi, bu parti geniş ve kapsamlı olduğundan dolayı üyeleri arasında farklı eğilimler vardı. Bu partide yer alanlar, feodalizme karşı

görüşlülerden, sömürgeciliğe karşı olanlara ve komünistlerden siyasal islamı savunanlara kadar geniş bir düşünce ağını içermekteydi. Feodalizme ve sömürgeciliğe karşı çıkan Vişzalmayan üyeleri, Kabil Edebi Derneği'nin ve devlete bağlı medya kuruluşlarının düşüncesi çerçevesinde büyümüştür. Entelektüeller, yazarlar, şairler olmak üzere 50 kişiden oluşmaktaydı (Muradi, 2015: 321). Bu partinin faaliyet sürecinde iki yayın organı vardı. İlk olarak, Faiz Mohammad Engar'ın yönetiminde (1951 yılında yasaklanan) Engar Dergisiydi. Ardından Gül Paça Ülfet'in yönetiminde 1951-1953 yayınlanan "Vülüs" Dergisiydi. Bu partinin tüm parti üyeleri tarafından kabul gören nizamnamesi vardı. Hükümet dahil hiç kimse bu nizamnameye karşı çıkamazdı. Nizamnamenin maddeleri şöyleydi: Eğitim sistemin düzeltmesi, kamuyu bilinçlendirme, hainlik ve zülme karşı koyma, kötü alışkanlıkları ve hurafeleri yok etme, hak, hakkaniyeti tutma ve ulusal birliğin yaratılması (Muradi, 2015: 327).

Vatan Partisi: Vatan partisi parlementonun yedinci seçimin ardından 1949 yılında Mir Ghulam Mohammad Ghubar ile tasis etmiştir. Bu partinin üyeleri, Mir Mohammad Sıddik, Server Coya, Barat Ali Tac, Kake Mohmmad Firka Mişr, Abdul Hay Aziz, Ali Ahmet Naimi gibi en çok meşhur entelektüellerden oluşuyordu. İsimleri geçen kişiler genel olarak, ulusal çıkarlarına bağlı, despotizme ve sömürgeciliğe karşı radikal demokrat kişilerdi. Bu parti, Mir Ghulam Mohammad Ghubar'ın liderliğinde faaliyet göstermekteydi. Mir Ghulam Mohammad Ghobar'ın liderliğindeki bu hareket, genellikle Kabil'de eğitimli entelektüeller, memurlar ve orta sınıfa mensup olan ailelerin çocuklarından oluşuyordu (Şefayi, 2014: 133).

Basın Özgürlüğü Yasası'nın Millet Meclisi tarafından kabul edilmesinin ardından, haftalık yayını "Vatan" adlı dergisi, partinin resmi yayını olarak kabul edilerek 1951 senesinde yayınlamaya başlamıştır (Muradi, 2015: 375). Bu dergi 48 sayısına kadar yayınlanmıştır. Sonrasında hükümet tarafından el konulup durdurulmuştur. Bu partinin dergisi, Vatan adı altında geçiyordu. İmtiyaz sahibi Mir Mohammad Sıddik Farhang'a aitti, editörünü de Mohammad Ali Khuruş yapıyordu. Derginin baş yazısı, partinin ana programlarını yansıtıyordu. Sivil haklarına dair, bütün hayat alanında demokratik yaşam, siyasi partileri kurmak, istediği gibi işi yapmak, istediği yerde yaşamak, bireysel özgürlüğü, milli ve dini özgürlüğü vb. partinin yayınında, Abdulhay Aziz, Berat Ali Tac, Mir Mohammad Sıddik Farhang, parlemantar demokrasiyi savunan, ekonomik reformaları talebinde

bulunan yazılar yer almaktaydı. Vatan dergisinin toplumun eğitimli kesimi arasında edindiği prestiji, partinin prestijine de olumlu etki bırakmıştı. Bunun için üniversite Hocaları, seçkin etniksel kişiler bu partinin üyesiydi. Bu gruplar arasında Hukuk, Uluslararası İlişkiler bölümünden hocalar, Iktisad Fakültesinin hocaları oldukça partiye yoğun ilgi göstemekteydi (Şefayi, 2014: 135).

Milli Demokrat Partisi: Bu parti, Sardar Davut Han ve Macid Han Zabuli'nin desteğiyle kuruldu. Farouk Osman'a ait bir binada faaliyet gösterdikleri için "Ulusal Kulüp Partisi" olarak anıldılar (Muradi, 2015: 367). Bu partinin ana fikri Şah Mahmudu devirmesi ve Davut Han'ı iktidara getirmesiydi.

Neda-i Halk (Halkın Sesi) Partisi: Bu parti, Dr. Mahmudi ve diğer birçok tanınmış ve aktif entelektüellerden tarafından 1950 senesinde kurulmuştur. Bu partinin nizamnamesinin ve programlarının içeriği de zamanın politik ve entelektüel ikliminden etkilenmiştir. Bu partinin nizamnamesi diğer partilere benzer bir dizi sloganlardan oluşmaktaydı. Halk hukukları için mücadele edilmesi, demokratik bir hükümet kurulması, siyasal partilerin kurulması, basın özgürlüğü, devletin üç gücünün ayrılması, Diyorand Sınır Hattı'nın iptal edilmesi (Pakistan ve Afganistan arasında yeni bir sınır hattının çizilmesi) gibi iddialar, bu partinin en önemli programlarını içermekteydi. İşaret edilen noktalar partinin yayın dergisinin (Neda-ı Halk)'ta ilk sayılarında yayınlamıştır (Muradi, 2015: 382). Bu parti, politik felsefe açısından meşrutiyet krallığını savunuyordu.

> "Neda-ı Halk partisi, Afganistan'ın partili siyaset tarihinin önde gelen partilerinden biridir. Her ne ideolojiye ve düşünce temeline sahip olmuşsa da yine demokratik eylemleri vardı. Çok açık bir dille devleti eleştiriyordu. Partinin yayın organı olan dergi "Neda-i Halk" çok açık devrimci bir aksen ile halkın isteklerini yansıtmıştır" (Şefayi, 2014: 132).

Öğrenciler Birliği: Ekim 1949'da Kabil Üniversitesi Öğrenci Birliği kurma fikri, eğitimli ve entelektüel bir grup öğrenci tarafından ortaya atılmıştır (Muradi, 2015:376). Bu hareket, Bebrek Karmel ve Hassan Şark tarafından yönetiliyordu. Partinin liderleri komünist olduğundan dolayı, partideki komünist öğrenciler, diğer öğrencilerden daha aktifti. Öğrenciler Birliğinin tüzüğü Sürhabi tarafından hazırlandıktan sonra üzerinde daha fazla çalışmak için belirtilen komitesine teslim edilmiştir. Böylece ilk olarak öğrenciler birliği kılığında siyasal bir partinin oluşmasına zemin hazırlayacağı bir yapı tesis edilmiştir. Bir rivayete göre, bu birliğin tüzüğünün, Abdul Rahman Mahmudi, Mir Ghulam Mohammad Ghubar,

Mir Mohammad Sıddik Farhang ve Dr. Abdul Hay Aziz gibi ünlü enlektüeller tarafından hazırlanmıştır.

Aşağıdaki hedefler Öğrenciler Birliğinin tüzüğünde yer almıştır:

- Milli egemenliğinin, ülke bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması.
- Krallık sistemin Cumhuriyete dönüştürülmesi.
- İdari, ekonomik ve finansal reformların yapılması.
- Sosyal adalete, bireysel haklara, kardeşliğe ve eşitliğe zemin sağlanması.
- Toplumun farklı birimlerin (Tajik, Peştun, Hazara, Türkmen, Özbek vb) arasında birliğin kurulması.
- Eğitimin genelleştirilmesi ve ülke çapında okuma yazma oranının yükseltilmesi, özellikle kırsal bölgelere özen gösterilmesi.
- Yüksek öğrenim üzerine yatırım yapılması, ihtiyaç duyulan uzmanların yetiştirilmesi (içeride ve dışarıda).
- Basın ve kolektif programlar yoluyla halkın siyasal, toplumsal, ekonomik bilincinin geliştirilmesi. Çeşitli ayrımcılıklara karşı mücadele edilmesi.
- Ülkenin doğal kaynaklarının uygun şekilde kullanılması.
- Ziraat sisteminin modernleştirilmesi, sulama sisteminin makineleştirilmesi ve ziraat ürünlerinin artırılması.
- Ülkenin bütün şehirlerinin demir yoluyla bağlandırılması.

Afganistan Halk Demokratik Partisi: Demokrasi Dönemi'nde, en önemli siyasi partilerden biri olan Afganistan Halk Demokratik Partisinin çekirdeği 1965 senesinde Kabil şehrinde Nur Mohammad Taraki'nin evinde kurulmuştur (Muradi, 2015: 378). Bu partinin en önemli şahsiyetleri; Ğubar, Sıddık Rohi, Ali Zahma, Akber Kheyber, Taraki, Bebrek Karmel, Tahir Badahşi, Dr. Mahmudi gibi tanınan entelektüellerden oluşmaktaydı. Bu parti çoğunlukla komünizm ilkelerini benimsemiştir, ve bunun için komünist fikir ve politikalara bağlı kalmıştır. Partinin merkezi komitesinde, Afganistan'ın etniksel tablosunda, üç Peştun, iki Tajik, bir Hazara, bir Özbek, yer almaktadır. Geçici kadro olarak, iki Peştun, bir Tajik, bir Hazara, bir Özbek yer almaktadır (Muradi, 2015: 391). Partinin güçlenmesi ile siyasal komitesinde ve yönetim kurulunda değişimler olmaya başlamıştır. Bebrek Karmel ve Nor Mohammad Taraki arasındaki anlaşmazlık nedeniyle, parti iki gruba ayrılarak, Halk ve Parçam adında iki parti ortaya çıkmıştır. 1964 yılında Karmel fraksiyonu, "Parçam" adında bir derginin yayınlanması ile Afganistan Halk

Demokratik Partisi'nden ayrıldığını resmen ilan etmişlerdir. Tam bu zamanda Taraki fraksiyonu, Halk adlı dergisini yayınlamaya başlamıştır. Böylelikle, Komünist Partisi iki ayrı (Halk ve Parçam) gruba bölünmüştür. Halk ve Parçam adında ayrılan partiler oldukça önemli şahsiyetleri içermekteydi. Bu şahsiyetler Afganistan'ın politik gücünü 1979 ile 1990'e kadar ellerinde tutmuş, büyük ölçüde siyasi ve yapısal değişikliklerin öncüsü olmuşlardır. Afganistan demorkratik Halk Partisi'ne paralel biçimde çeşitli partiler kurulup belli bir süre sonra kapatılmıştır. Burda, söz konusu partiler kısaca gözden geçerilecektir.

Sosyal Demokrat Cemiyeti (Afgan Millet): 1964 yılında, Kabil şehrinde 62 kişinin hazır bulunması ile kurulmuştur. Bu parti, Ghulam Mohammad Farhad'ın liderliğiyle 1983 yılına kadar çeşitli milliyetçi siyasi grupların bir araya gelmesi ile faaliyet etmekteydi. Ghulam Mohammad Farhad, on üçüncü dönem parlementoda milletvekiliydi.

Mahfili İntizar (Bekleme Topluluğu): 1967 senesinde Tahir Badahşi ve diğer entelektüel şahsiyetleri tarafından tesis edilmiştir. Bu siyasi akımı, diğer solcu partilere karşı her türlü Moskova ya da Çin komünist partisine bağlı olmadan özgür bir dış politikasını öneriyordu. Bundan dolayı soğuk savaş döneminde, Küba, Vitnam ve Arnavutlukta olduğu gibi komünist kutubuna girmemesi gerektiğine inanırdı. Bu siyasal grup porgramları üzerinden bir ara (Afganistan'ın Ezilen Halk Cebhesi) ve (Milli Birlik Cebhesi) adları ile anılıyordu. Ancak bu isimlerle ilgili özel bir belge parti tarafından kamuya sunulmamıştır (Muradi, 2015). Taher Badahshi, Halk Demokrat Partisini ırkçı fikirlere ve planlara sahip olduğu nedeniyle suçlayarak ayrılır ve azınlık etniklerin haklarını savunmak amacıyla, Mahfili İntizar partisini oluşturmuştur. Bu nedenle, Emin ve Taraki gibi siyasi rakipleri, onun partisini ''Sitemi Milli'' (ulusal baskı) şeklinde adlandırarak, kendisini Paştun düşmanı olarak suçlanmışlardır.

Sazman-i Zehmetkeşan-i Afganistan (Afganistan Emekçiler Partisi): Bu cemiyet 1974 yılında (SAZA)'dan ayrılarak İsmail Akber tarafından kurulmuştur. Bu cemiyet örgütlenmemiş bir gruptu. Bu sayısal grup, 1979 yılında solcu partilerin devriminden bir ay sonra rejime karşı silahlı çatışmaya Badahşan ve Tahar illerinden başlamıştır. Bu gruba ait kadroların çoğunluğu hükümetin bombalamaları ile hayatını kaybetmiştir. En son bu gruba ait savaşçılar hükümet güçleri ile birleşmesi neticesinde tamamen yok olmuştur. Partizan grubun

komutanı, Mülteci Bakanlık'ta bir ara bakan yardımcısı olmuştur (Muradi, 2015: 412).

Müterekki Demokratik Cemiyeti (Ilerici Demokratik Partisi): 1974 yılında Eski Başbakan Haşim Meyvendval tarafından kurulmuştur. Meyvenval hükümetin otoritesinden yararlanarak partinin kuruluşunu ve programlarını, devlet radyosundan ilan etmiştir. Bu partinin programlarını, İslam dinine uygun faaliyet etmek, meşrute krallığını savunmak, Afgan nasyonalizmi güçlendirmek, demokrasi ve sosyalizme dayanmak gibi konuları teşkil etmeteydi. Bu partinin kurulması ile Vişzalmayan partisine mensup olan bazı entelektüeller de bu partiye katılmıştır. Sonuçta, bu partinin içinde iki farklı eğilim ortaya çıktı: Birincisi, Mivendall liderliğindeki eşitlikçi eğilim. Bu eğilime inanan politikacılar, meşrute monarşi çerçevesinde parlamenter demokrasiyi ve milliyetçiliği savunuyordu. İkincisi de Vişzalmayan grubundan Abdul Rauf Binava liderliğindeki sosyal demokrasi ve etnik milliyetçilik fikrine dayanıyordu.

1966 senesinde kurulan Mesavat (Eşitlik) dergisi bu partinin yayın organıydı. Eşitlik Dergisi Meyvenvalın başbakanlıktan istifası ile bir ara durdurulmuştur.

Yeni Demokratik Cemiyeti (Şoale-i Cavid): Solculara yakın entelektüeller ile 1969 senesinde Kabil'de kurulmuştur. Bu partinin kurucuları Mahmudi, Ekram Yari, Azam Dadfer, ve diğer tanınan entelektüellerdir. Haftada bir yayınlayan Şoale-i Cavid Dergisi bu partinin resmi yayın organıydı. Bu dergi 1968 senesinde yayınlamaya başladı. Partinin yayın dergisi, Abdurrahman Mahmudi'nin başyazarlığı ile yayınlıyordu. Bu dergi 11 sayı yayınladıktan sonra kapatılmıştır. Bu parti, felsefi perspektif açısından, Marksizm, Leninizm, Maoizm'a dayanıyordu. 1972 yılında bu partinin üyleri ile İhevan-el Müslimin'in (Müslüman Kardeşleri) üyeleri arasında Kabil Üniversitesinin bahçesinde kavga çıkmış, birbirlerini bıçaklamışlardır. Bu olaydan sonra iki taraftan oldukça fazla yaralı olmuştur. Kabil üniversitenin öğrenciler birliğinin yönetim kurulunda bu partiye ait olanlar çoğunluğu oluştururdu. Bu şekilde Kabil Üniversitesinin hocalar birliğinde de bu partiye ait hocalar çoğunluktaydı. Yeni Demokratik Cemiyeti, 1970 senesinde farklı dallara ayrılıp kapanmıştır.

Zahir Şah'ın yönetiminin son on yılı demokrasi dönemi olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde özgürlük ve baskı olmadığından dolayı, Afganistan'da yeni bir politik ortam oluşmaya başlamıştır. Zahir Şah dönemin son on senesinde

gerçekleşen değişiklikler günümüze uzanan olaylara neden olmaktadır. Örneğin: Büyük partilerin kurulması ve Kabil Ünivesitesinde Öğrenciler Birliği'nin kurulması bu dönemde gerçekleşmiştir. İşaret edilen olaylar her biri Afganistan'ın siyasal tarihinde önemli derecede etkili olmuştur. Devamında demokrasi döneminde ve ardından kurulan partilerin ismi kaydedilmiştir.

- Afganistan İlerlemeci Gençler Topluluğu.
- Afganistan Özgürlük Cemiyeti.
- Afganistan Özgürlükçü Halk Örgütü.
- Devrimci Vatanperestler.
- Afganistan Milleti Özgürlük Örgütü.
- Emekçilerin Özgürlüğü İçin Mücadele Edenler.
- Akhger Fraksiyonu.
- Afganistan İslami Nuhzati.

İsmi geçen partiler, Davut Han döneminde kurulmuşlar ve Dr. Nacibullah dönemine kadar siyasal faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu partilerin bazıları özellikle Afganistan Halk Demokratik Partisi bölünen iki dalın 1979-1990 yılına kadar Afganistan'da ortaya çıkan siyasal değişim ve çalkantılarında önemli rol oynamışlardır. Bu sırada birçoğu İslami partiler solcu partilere karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın devamında İslami partilere yönelmişlerdir.

Zahir Şah saltanatının son on yılında, entelektüel ve modernist gruplar, güç yapılarının tanıtılması, siyasi partilerin kurulması ve özgür basın ve yayınların başlatılması yoluyla ülkenin modernleşmesinde büyük adımlar atmışlardır. Ancak, tüm bunlara rağmen, gerçek şudur ki, bu dönemde ne gerçek demokrasi ne de anayasa beklendiği gibi uygulanmıştır. Ayrıca, hükümetin komünizmleşmesi bu dönemin en acı olaylarından biridir. Bu komünizmleşme daha sonra ülkede olumsuz sonuçlara neden olmuştur.

Demokrasi Dönemi, kraliyet ailesi dışındaki beş başbakanın egemenliği ile başladı ve 1973'te Sardar Daud Han liderliğindeki darbeyle sona ermiş ve Cunhuriyet Dönemi resmen başlamıştır.

> "17 Temmuz 1973 sabahı, Kabil Radyosu normal programını durdurdu ve askeri yürüyüşü takiben, milleti Muhammad Davut Han'ın bu sözlerini dinlemeye davet eder: Aziz vatandaşlar; artık eski hükümet yoktur. Yeni hükümet kurulacaktır. Yeni hükümet Cumhuriyettir. Cumhuriyet aziz İslamın ruhuna uygun bir siyasal sistemdir. Cumhuriyet monarşi hükümeti yerine geçer." (Tanin, 2003: 179).

Bu devrim Zahir Şah'ın Avrupa ziyaretinde bulunduğu zaman gerçekleşmiştir. Davut Han, eski sovyetlere yandaş olan askerlerin yardımıyla kan dökmeden iktidarı devirip krallık sistemine son vermiştir. Darbenin gerçekleşmesi sırasında sadece üç kişi hayatını kaybetmiştir. Hemid Mobariz'in dediği gibi, bu beyaz bir darbeydi (2014: 213). Davut Han, darbeyi kraliyet hükümetinin yolsuzluklarına bir tepki olarak nitelendirmiştir. Zira Davut Han'a göre, kraliyet bir politik sistemle, yeni bir Afganistan'ın inşa etmesi ve modernleşmenin gerçekleştirilmesi mümküm olmayacaktir. Davut Han, bu amaca ulaşmak için, cumhuriyeti en uygun bir sistem olarak savunmuştur. Darbenin ilk gününde darbeye katılanların bulunması ile cumhuriyet komitesini kurmuştur. Bu komite hükümetin önemli kararlarını veriyordu. Davut Han döneminde, hazırlanan anayasasında, yürütme gücün, yasama ve yargı güçlerinden üstün olması kaydedilmiştir.

> "Anayasanın (78, 107, 105, 101) maddeleri, cumhurbaşkanına daha fazla yetki vermişti. Büyük Millet Meclisinin üyelerinin %50'si cumhurbaşkanı tarafından seçiliyordu. Meclisin yetkisi az ve kararnamelerin çıkartılmasına kadar sınırlıydı. Bu anayasasının 40. maddesinde, basın ve medyanın kurulması ayrıcalıklı biçimde devletin hakkı olarak kaydedilmiştir. 47. maddesinde, siyaset alanında tek partinin o da egemen olan partinin (İnkılap Partisi) çalışma hakkı resmî olarak tanınmıştır, devletin yapısı da tek partili biçiminde tasarlanmıştır. 13. ve 18. maddesinde, cumhuriyeti korumak saygı duymak, cumhuriyeti eleştirmemek ve muhalifet etmemek inkılabın amaçları olarak tescil edilmiştir. 13. ve 18. maddesinde, ekonominin devletleşmesini, (28. maddesinde), özgürlüğün koşullu olması öngürülmüştür" (Arifi, 2014: 94-95).

İlk olarak, Davud Han ülkenin ekonomik kalkınmasına odaklanmıştır. Ülkenin ekonomik gelişimi için yedi yıllık bir ekonomik planı hazırlamıştır. Davut uluslararası çapta, yoğun bir diplomasi ile yedi yıllık ekonomik planına finansal kaynağı hazırlamak için daha fazla çaba sarf etmiştir. Bu hedefin doğrultusunda büyük ölçüde başarılara imza atmıştır. Davut Han'ın 1976-1982 yedi yıllık ekonomik planının bütçesi 4 milyar ve 600 milyon dolardan oluşuyordu. Bu para miktarının dağıtılması şöyle planlanmıştır: Doğal madenler ve endüstri için %36.1, tarım ve sulama için %24.7, ulaşım ve telekomunikasiyon için %31.7, sosyal hizmetler için %6 ve çifçilere yardım etmek için %7.1 (Arifi, 2014: 95; Saadet, 2016: 125).

Saadet, Davut Han'ın hazırladığı önemli projelerini şöyle sıralamıştır:

- Kabil ve alt şubelerine İslam-Kala-Herat demiryolunun yaklaşık 1810 km uzunluğunda inşası.
- İran sınırına kadar Laşkergah yolu, Meymene'ye giden Şibirgan çevre yolu ve Herat'a giden Badgis dahil olmak üzere yaklaşık 1100 km uzunluğunda yeni asfalt yol ve yol projeleri inşaatı.
- Laşkergah- İran sınırına kadar, Şibirgan, Badgis, Herat vilayetleri bağlayan anayolu, 1100 kilometre uzunluğunda inşaatı.
- Tüketilen benzinin %20'sini sağlamak üzere yıllık üretim kapasitesi yaklaşık 200.000 ton olan bir petrol rafinerisinin inşaatı.
- Doğalgaz, yeraltı zenginliklerin çıkartılması
- Elekterik üretim fabrikaların kurulması
- Kabil'de yeni uluslararası havalimanın kurulması
- Yeni okulların açılması, eski okulların revize edilmesi
- Sulama ve çiftçilik alanında yeni projeleri hayata geçirmesi (2016: 293).

2.5 KOMÜNİST DÖNEMİ

Sol partiler "Halk Partisi" ve "Perçem Partisi"nden oluşmaktadır. 1978 Nisan'ında Afganistan'da Sovyetler Birliği'nin desteğiyle kanlı bir darbe yaparak ülkeyi ele geçirmiş ve böylelikle komünist hükümetler kurulmuştur. Solcular, sosyalist ideolojiyi destekliyorlar idi ve Afganistan'da bir komünist sistem ve sınıfsız bir toplum inşa etmeyi düşünüyorlardı. Bu nedenle, darbelerini devrimci bir hamlenin başlangıcı olarak ilan etmişler ve Afgan toplumunu sıfırdan dönüştürülmesi gerektiği beyanında bulunmuşturlar. Refah, adalet ve eşitlik, Afganistan'daki komünist hükümetlerin ana sloganları arasındaydı (Tanin, 2004: 239).

Kuruluşunun başlangıcından itibaren, Komünist hükümetler Sovyet yöntemini, yönetimleri için en ufak bir değişiklik olmadan kullanmaya karar vermişlerdir. Bu konuda en büyük zorluk, iki toplumun arasındaki farklılıklardı ve bu devlet adamları tarafından göz ardı edilmiştir. Afganistan'ın geleneksel ve dini toplumunu, Rus sanayi ve Avrupa toplumu tarzında yönetmek istemişlerdir. Geleneksel Afgan toplumundan Sovyetler Birliği gibi sanayileşmiş bir topluma sıçramanın cazibesi, devlet adamları üzerinde öyle bir etki yapmıştı ki, kültürel,

dini ve sosyal farklılıklar hakkında en ufak bir düşünce sahibi olmaksızın, kararnameler ve beyannameler yayınlamışlardır ve bunların her biri kanun hükmünde olmuştur.

Komünist hükümetlerin başa gelmesiyle ilk günlerinde eski anayasayı iptal edilmiştir. Ayrıca bundan sonra devletin tüm işlerinin, Komünist Partiler Merkez Konseyi emriyle uygulanabilir olduğunu ilan etmişlerdir. Daha sonra adı geçen konsey tarafından bir dizi kararname çıkarılmıştır ve bu kararnameler, aslında Afganistan'daki komünist hükümetlerin ana politikasını oluşturmaktadır. Söz konusu karanamelerin bazıları şöyledir:

> "Birinci kararname; Rejimin ismini "Afganistan Demokratik Cumhuriyeti " olarak değiştirildi ve Devrim Konseyi Başkanı ve Başbakan Tereki, Başbakan Yardımcısı Bebrek Karmel, Devrim Konseyi Yardımcısı ve Dış İşleri Bakanı olarak ilan edilmiştir. İkinci kararname; Kabine üyelerinin listesi "Halkın ve Perçem" partilerinden karışık olmak üzere halka duyurulacaktır. Üçüncü kararname; Davud Han dönemindeki anayasa iptal edilmiştir, ancak demokratik amaçlarına uygun olan başka yasalar düzeltildikten sonra uygulamaya konulmuştur. Dördüncü kararname; Azınlık milletlerinin kültürünü ve dilini canlandırmakla ilgilidir. Beşinci kararname; İtalya'nın Roma şehrinde sürgünde olan Eski Kral, Zahir Şah ve ailesinin 22 ferdi Afganistan vatandaşlığından çıkarılacaktır. Altıncı Kararname; Köylüleri 30 milyar Afgani (bir milyar dolar) borcundan muaf tutmuş ve yüzlerce dönümlük arazileri asıl sahipleri olan köylülere verilmiştir. Yedinci kararname; Kadın ve erkek haklarını İnsan Hakları Şartı'na uygun olarak belirlenmiş ve bunlar, zorla evliliklerin önüne geçilmesi, bel kırıcı beyaz eşya masrafları, olgunluk yaşına gelmemiş kızların evlenmesinin engellenmesi, Kızların çeyizi konusu, altı dolara eşdeğer üç yüz Afganistan parası olarak belirlenmiştir. Sekizinci kararname; iki yüz yetmiş bin köylü ailesine parasız bir şekilde arazi verilmiştir (Muradi, 2015: 348).

12.06.1978 tarihinde numarasız bir kararnameyle ulusal bayrak ve onun simgesi tanıtılmıştır. Yeni bayrakta üçlü rengin yerini tamamen kırmızı almış ve ortasında Halk Partisi'nin simgesi bulunmaktadır. Ülkede eğitimsiz kadınların oranı yaklaşık yüzde sekseni bulmuştur. Bu yüzden erkekler ve kadınlar için okuma yazma programı başlatılmıştır (Muradi, 2015: 317).

Bu kararnamelerin yayınlanması Afganistan'ın geleneksel toplumuna uygulanabilirlik imkânı olmadığından her geçen gün anlaşmazlıklar ve çatışmaların artmasına neden olmuştur. Bir yandan gelenekçilerin ve İslami partilerin muhalefeti, diğer yandan feodal sistemin sosyal egemenliği bu emirlerin uygulanmasını zorlaştırmıştır.

Komünist hükümetler on dört yıllık yönetimleri döneminde, bir yandan kendi iç mücadeleleri diğer yandan İslamcı gruplarla mücadeleleri nedeniyle

planlarını tam olarak Afganistan'da uygulayamamışlardır. Ancak bunca şeye rağmen, bu dönemde Afganistan'ı değiştirmek ve modernize etmek için bazı önemli adımlar atılmıştır. Bu eylemlerin en önemlileri, toprak reformu, sosyal reform ve eğitimsizlikle mücadele olarak üç alanda incelenebilir.

Toprak Reformu: Toprak reformu köylülere yardım etmeye ve güçlendirmeye yönelik bu sloganlarla ("Toprak, sadece toprak üzerinde çalışanlara aittir.") başlamıştır. Hükümet, sınıf, etnik köken ya da dine bakmaksızın tüm insanlara adalet getirmeye çalışmıştır. Bu nedenle, toprak dağıtım planı adaleti sağlamak için en önemli hükümet eylemlerinden biri olarak tanımlanmıştır. Arazi reform yönetmeliğinin 10. maddesi "ülkenin feodal statüsünün kaldırılması ve bir ailenin altı hektardan fazla araziye sahip olmaması" gerektiğini belirtmiştir (Saadet, 2017: 316).

Hükümetin amacı, bu yollarla köylüleri ve halk kitlelerini komünist rejimine yöneltmek ve feodal gücü toplumun geleneksel liderlerinden almaktır. Öte yandan, komünist hareketler, feodalizm ve arazi sahipleri ile köylüler arasındaki ilişkilerin, toplumunun geri kalmışlığının en önemli nedenlerinden olarak düşünmekteydiler. Bu düşünceye dayanarak, toprak reform programı vahşice ve şiddetle uygulanmıştır. Ancak toprak reformunun arkasındaki mantık, Afgan toplumunun sosyal gerçekleriyle bağdaşmamaktadır, çünkü Afganistan'da hiçbir zaman kitleleri sömüren belirli bir sınıf olmamıştır. Birçok köylü küçük toprağa sahip olmuş ve toprak sahibi olarak yaşamışlardır ve aksine birçok arazi sahibi yoksulca yaşamışlardır (Tavakol ve arkadaşları, 2017: 125).

Toprak reformu yasasının uygulanması zor olmuş ve her durumda kaos yaratmıştır. Bu kanun çerçevesinde haksızlıkların gözardı edilmesi, şahsi mülkiyet ile kamu mülkiyet arasında ayrım yapılması ve arazisiz insanlara arazi dağıtılması gibi konular, bu kaosu güçlü bir şekilde ortaya çıkmıştır. Komünist yöneticiler, Afganistan tarım topluluğundaki tek üretim unsurunun toprak olduğunu düşünmekteydiler. Eğer köylüler bu unsuru alabilirse, işlerini yaparak ondan sonuç alacağını ve böylelikle bu köylüler hükümet için popüler bir destekçi olacağına inanmaktaydılar. Ancak yeni programda toprak ve işlerden verim alabilmek için su, alet ve düzinelerce malzemeye olan ihtiyaç göz ardı edilmiştir.

Komünistler toplumun gerçeklerini bilmemesine rağmen 8 nolu kararnamenin ilan edilmesiyle toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü

kitlelerin, arazi sahiplerine karşı çıkacaklarını ve devleti desteklemelerini bekliyorlardı.

Böyle bir yanlış varsayıma dayanarak, hükümet "toprak reformu" programını daha kuvvetli ve şiddetli bir şekilde uygulamış ve toplumun hassas konularına bakmaksızın yüzlerce toprak dağıtım kurulunu illere göndermişlerdir. "Temmuz 1979'da hükümet, 2971000 dönümlük araziyi 284.000 aileye dağıttığını açıklamıştır" (Farhang, 2011:435).

Toprak reformu ve arazi dağıtımı araç ve su ihtiyacı göz önünde bulundurmaksızın yapılmıştır ve köylüler belgelerini aldıktan sonra toprağı kullanmak için hiçbir iş fırsatı olmadığını fark etmişlerdir ve bu dönemin hükümeti için toprak reformu alanındaki ilk başarısızlık olmuştur. Bunun yanı sıra yeni hükümetin toprak reformu için başka büyük bir engel daha mevcuttu. Toprak verilen köylüler, köyün manevi rehberi olan imamlara başvurarak, onlardan bu konu hakkında fetvasını istemişlerdir. Ancak imamların bu toprakların gasp olduğunu ve gelirlerinin haram olduğunu söylemiştir, dolaysıyla köylüler yeniden arazi sahiplerine geri dönerek eski anlaşmalara uygun, yeniden çalışmaya başlamışlardır, böylece toprak reformu sonuçsuz kalmıştır.

Yeni hükümete muhalefetin en belirgin noktası, toprak reformları olmuştur ve gittikçe daha çok karmaşık biçim almıştır. Bu muhalefetin en belirgin boyutu halkın, devletin ideolojik programlarından iğrenmesidir. Aynı zamanda Pakistan'daki İslamcı partilerin tarafından desteklenen mollalar, halkın devlete karşı daha fazla muhalif olmalarına teşvik ediyorlar idi.

Sosyal Reformlar: Sosyal reformlar, sosyal adaleti sağlamak ve batıl inançları ortadan kaldırmak suretiyle Komünist hükümetlerin önemli programlarından biriydi. Komünist hükümetlerin bu alanda gerçekleştirdiği en önemli eylemler:

- Faiz alma yasaklandı.
- Beş yılı geçen borçlar ve ipotekler iptal edildi.
- Hukuki açıdan erkekler ve kadınlar arasında tam bir eşitlik ilan edildi.
- Zorla evlendirmeler ve başlık parası iptal edildi.
- Radyo programları ve yayınlar ülkenin bütün dillerinde yayımlanması mümkün kılındı.
- Herkes için eğitim zorunlu kılındı.

- Kadınların özgürlüğü tam anlamıyla dikkate alınmıştır. Kadınların orduya ve polisliğe alınması için gerekli ortam ve alt yapı hazırlanmıştır, ayrıca ekonomik alanda kadınların çalışması için büyük şehirlerde yeni ortamlar yaratılmıştır. (Saadet, 2017: 317; Tavakol ve arkadaşları, 2017: 127).

Sosyal reformlarda aynı toprak reformunda olduğu gibi, köylüler ve halk kitlelerine yardım etmek ve onların desteğini alabilmek amaçlıydı, ancak olumlu bir sonuç vermemekle kalmayıp halkın öfkesine ve hoşnutsuzluğuna yol açmıştır.

Eğitimsizlikle Mücadele: Komünist hükümetlerin odaklandığı diğer sorunlardan biri eğitimsizlikti. Çünkü kısa sürede tüm insanların okuryazar olabileceğini ve ideolojik öğretileriyle komünist inançları kabul edeceğini ve sınıf bilincine ulaşacağını düşünüyorlardı. Yine de, sadece eğitim yoluyla dinin ve din alimlerinin toplumdaki rolünün azaltılabileceğine inanıyorlardı.

Komünist hükümetlerin hedefi, on yıl içinde cehaleti ortadan kaldırmaktı. Hükümet, birinci yılda bir milyon, ikinci yılda iki milyon ve üçüncü yılda üç milyon öğrenciyi eğitim merkezlerine çekecek beş yıllık bir eğitim programı hazırlamıştır (Saadet, 2017: 319). Bu dönemdeki ders kitapları komünist ideoloji içerikli hazırlanmış ve yayınlanmıştır. Komünist hükümetlerin eğitim programları, bir yandan İslam değerlerine aykırı bir şekilde ders kitapların tamamen komünist ideoloji içerikli olarak yayınlanması, diğer taraftan eğitim merkezlerine özellikle de kadınların ve yaşlıların katılım zorunlulukları nedeniyle Afganistan toplumunda engeller ve muhalefetlerle karşı karşıya kalmıştır.

Genel olarak, Komünist hükümetlerin programları modern ve ilericiydi; özgürlük, eşitlik, adalet, ayrımcılığın kaldırılması, toprak reformu, sosyal reform, eğitimsizlikle mücadele, aristokratik sistemin zayıflatılması vb. gibi sloganları içermekteydi ve bunlar halkın istekleriydi. Ancak geleneksel ve dini değerlere zıt olması ve bu programların şiddetli bir şekilde uygulanması, başarısızlığa yol açmıştır. Oliver Roa, bu konuda şu şekilde yazmıştır:

> "Reform hareketin başarısız olmasının nedeni halkın mutlak biçimde muhalif olması değildir, bunun nedeni bu programların şiddet ve baskıyla uygulanma biçimleridir. Zira bu reformlar gerektiği gibi uygun bir biçimde uygulanmamıştır ve daha ziyade ideolojik ve Marksist düşünceleri biçiminde sunulmuştur ve bu durum insanların dini duygularını derinden incitmiştir"(2009: 35).

Komünist Dönemde, çeşitli akımlar Afganistan'ın siyasi ve entelektüel alanına girmiştir. Bunların en önemlisi, komünist ideolojiye şiddetle karşı çıkan

İslamcı hareketlerdir. İslamcılar ilk olarak toplumun ıslahı amacını İslami ilke ve değerlere dayalı olarak tanımlayan kültürel bir hareket olarak ortaya çıkmışlardır. İslamcılar, düşünsel olarak, Mısır'daki Ehvan el Müslüman'ın (Müslüman Kardeşleri) takipçisiydi. Mısır'da El-Ezher Üniversitesinde okuyan Afgan öğretmenleri ve öğrencileri, Müslüman Kardeşler'in fikirlerini Afganistan'a beraberlerinde getirmişlerdir ve bu düşüncelerden komünist ideolojiye tepki olarak yararlanmıştırlar. Seyid Kutub ve Muhammed Kutub'un İran'da çevrilmiş olan kitapları bu eğilimin büyümesinde ve İslamcı gençlerin kendisine çekmekte kilit rol oynamıştır (Tavakol ve arkadaşları, 2017: 128). Şii İslamcılar çoğunlukla İran Devrimi'nden etkilenmişler ve İmam Humeyni, Ali Şeriati ve Morteza Motahhari gibi insanların fikirlerinden yararlamışlardır.

İslamcı faaliyetlerin merkezi, üniversiteler ve akademik alanlar olmuştur. Onlar bu merkezlerde kültürel faaliyetlere başlamışlar ve İslami düşünceyi yayma gayesinde bulunmuşlardır. Ancak komünist hükümetlerin başa gelmesiyle ve İslamcı grupların bastırılmasından sonra, İslamcı hareketin liderleri ve aktif üyeleri ülkeden ayrılmışlar, Pakistan ve İran gibi komşu ülkelere gitmişlerdir. Orada çeşitli siyasi partiler kurmuşlar, ilgili ülkeler tarafından maddi olarak desteklenip, silahlandırılmışlardır. Bunlar toplamda yedi parti Pakistan'da Sünniler tarafından ve sekiz parti de İran'da Şiiler tarafından kurulmuş ve donatılmıştır. Böylelikle Afganistan'ın Sovyet işgaline ve komünist hükümete karşı cihat ilan edilerek silahlı eylemde bulunmuşlardır.

> "Afgan İslamcıları geçen on yıllı reformizm ve entelektüel hareketin ardından artık komünist egemenliğe ve Sovyet saldırganlığına karşı cihat bağlamında devrimci partilerin kılığında ortaya çıkmışlardır. Böyle bir durumda İhvancılar (Müslüman kardeşler), Selefiler, Deobandiler ve Vahabiler gibi çeşitli İslami grupların temas noktası haline gelmiştir. Zira bütün bu gruplar Afganistan'daki komünist hükümete karşı cihada inanıyorlardı" (Şefayi, 2014: 267).

İslami gruplar, 14 yıl boyunca komünist hükümetlere karşı silahlı bir şekilde savaşmışlar ve bu dönem cihat dönemi olarak anılmaktadır. Nihayet 1992'de İslami gruplar, iktidardaki Komünist rejimi devirmeyi başarmışlardır ancak iç anlaşmazlıklar ve etnik çatışmalar nedeniyle iç savaşlara duçar olmuşturlar. Böylelikle Taliban'ın 1994'te ortaya çıkmasına neden olmuşlardır ve Taliban'ın döneminde iç savaşlar daha da artmıştır. 2001 yılına kadar devam etmiştir. İslami grupların Afganistan'ın modernleşme sürecindeki rolü, yalnızca cihat öncesi dönemde, ülkede İslami uyanışı ve dini entelektüalizmi bir dereceye

kadar yayabilmekte entelektüel arenada önemli görünmektedir. Ancak cihat dönemi ve sonrasında hiçbir getirisi olmamıştır. Sadece Afganistan'ın modernleşmemesine katkıda bulunmakla kalmayıp Afganistan'ın modernleşme sürecinin durdurulmasına, ülkeyi krize ve onarılamaz sorunlara sürüklenmesine neden olmuşturlar. Özellikle de Taliban dönemi Afganistan tarihinin en karanlık dönemlerinden biri sayılmaktadır. Bu dönem feci bir şekilde Afganistan'ı geriye götürmüştür.

2.6 YENİ DÖNEMİ

Taliban hükümetinin 2001'de düşmesinden sonra Afganistan'ın siyasi tarihinde yeni bir sayfa açılmıştır. Bu dönemde Afganistan küresel izolasyondan çıkmış ve dünyadaki birçok ülkenin desteğini almıştır. Uluslararası toplumdan gelen kapsamlı yardım Afganistan'ın modernleşme yolunda önemli adımlar atmasına vesile olmuştur. Bu dönemde Afganistan'da demokratik bir siyasi sistem, ulusal bir hükümet ve modern siyasi kurumlar oluşmuştur. Ayrıca işlevsel ve ulusun ihtiyaçlarını karşılayacak bir hükümetin kurulması için önemli adımlar atılmıştır. Böylece halk, ilk kez siyasi hayatları hakkında karar alabilme hakkına sahip olmuştur. Bu süre zarfında Afgan halkı dört cumhurbaşkanlığı seçimi, üç meclis seçimi ve üç il meclisi seçimi geçirmiştir.

Taliban hükümetinin devrilmesinden sonra, Afganistan'ın gerçeklerinin göz ardı edildiği eski anayasa değişmiş ve açıkça Afgan halkının yasal hakları olarak kaydedildiği yeni ve demokratik bir anayasa kabul edilmiştir. Afganistan'ın yeni anayasasında erkeklerin ve kadınların yasal ve hukuki eşitliği, Şii mezhebinin tanınması, mevcut dillerin tanınması, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, siyasi parti ve örgütlerin oluşumu gibi temel hak ve özgürlükler vurgulanmıştır.

İç Savaş sırasında tamamen tahrip olmuş ve altyapısının çoğunu kaybetmiş olan Afganistan, ciddi bir şekilde yeniden imar yapılmaya başlamıştır. Havaalanları, devlet binaları, yeni şehirlerarası yollar, yeni kentler, okullar ve eğitim merkezleri ve çeşitli aktivite ve hizmet merkezleri inşa edilmektedir. Afganistan'daki tahminlere göre başkenti, kuzey, güney, batı ve doğu şehirlere bağlayan kara yollar ile bugüne kadar yaklaşık 8.000 kilometrelik yol asfaltlanmıştır. Ayrıca, özel sektörün güçlendirilmesi, yabancı yatırımların

çekilmesi, Afganistan'ın transit konumunun kullanılması, komşu ülkeler ve bölgedeki ülkeler ile önemli ticaret ve transit anlaşmaları yapılması, Afganistan'ı ekonomik izolasyonunun dışına çıkarmıştır (Bahtyari, 2004: 162).

Bu dönemde eğitim alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Afganistan'da yaklaşık 130 özel devlet üniversitesi aktif olarak faaliyet göstermekteler ve her yıl yükseköğrenime 150.000 öğrenci kaydolmaktadır. Okullara yaklaşık 9 milyon öğrenci katılmaktadır ve bunun yüzde 39'u kızlardan oluşmaktadır. Dünya Bankası raporuna göre, Afganistan'daki okuryazarlık oranları, Taliban'ın düşüşünden bu yana 2015 yılına kadar %34 artış göstermiştir (Tavakol ve arkadaşları, 2017: 138).

Afganistan'da insan hakları ve sivil toplum alanında bazı adımlar atılmıştır. Afganistan'daki İnsan Hakları Komisyonunun bağımsız bir devlet organı olarak gerçekleştirdiği kapsamlı faaliyetlere ek olarak, Afganistan'da insan hakları ve medeni hakları savunan düzinelerce sivil toplum kurumu bulunmaktadır. Ayrıca bu kurumlarda kadınların varlığı da artmaktadır.

2002'den önce Afganistan'da sadece bir devlet haber ajansı ve bir devlet radyosu faaliyet göstermekteydi. Ayrıca Taliban rejiminden önce, yalnızca bir devlet televizyon kanalı Kabil'de faaliyet göstermekteydi. Ancak şimdi yaklaşık 75 televizyon kanalı, 175 radyo ve 177 gazete ve dergi faaliyet göstermektedirler. Afganistan'da, Taliban sonrası, ülkedeki kadınların statüsünü değiştirmek için gerçekten de iyi bir zemin hazırlanmıştır. Kadın İşleri Bakanlığı, her alanda kadınlara yönelik programlar geliştirmek için kurulmuştur. Kadınlar için bazı "olumlu ayrımcılık" kabul edilmiştir. Meclis sandalyelerinin yüzde 25'i kadınlara tahsis edilmiştir, yerel ve uluslararası kurumlar aracılığıyla kadınların kapasitesini artırmaya yönelik çalışmalar güçlü bir şekilde başlamıştır. Artık günümüzde kadınların bulunmadığı alanların çok daha az olduğunu söylemek mümkündür.

Afganistan'ın modernleşmesi için çeşitli alanlarda yapılan önemli çabalara rağmen, çok sayıda iç ve dış faktör nedeniyle, Afganistan'ın yeniden yapılanma sürecinin bu dönemde başarılı olması pek olası değildir. Afganistan'a üç ana hedefle (terörle mücadele, hükümet kurulması / demokrasiyi güçlendirme ve Afganistan'ın yeniden inşası) gelmiş olan ABD ve müttefikleri şimdi 20 yıllık sürecin ardından, üç hedefine ulaşmakta başarısız olduklarını görülmektedirler. Ancak bu dönemde Afganistan'ın dünyanın büyük fırsatları ve imkanlarından etkin bir şekilde faydalanamamasının sebebi, entelektüeller ve seçkinler arasında

düşünce birliğinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Taliban sonrası aydınlar farklı ve zıt düşüncelere ait gruplara ayrılmış ve Afganistan'ın geleceği hakkında ortak ve tutarlı bir vizyon oluşturmada başarısız olmuşlardır. Bu dönemde demokrasinin daha açık olmasıyla, ifade özgürlüğü ve siyasi partiler kurma özgürlüğü, geçmişte solcu, İslamcı, Taliban, cihatçı, laik ve liberal gibi örgütlü gruplar Afganistan siyasetine çelişkili eğilimlerle girmişler ve yeniden faaliyetlerine başlamışlardır (Şefayi, 2014: 420-432).

Bu dönemde iki grup Afganistan'daki mevcut durum üzerinde en fazla etkiye sahiptir, ancak bu gruplar birbirine zıt ve karşıttırlar. Bunlardan biri Batı ve ABD'de eğitim almış liberaller ve teknokratlardır ve Amerika destekli devlet sistemine girmişlerdir (Tavakkol ve arkadaşları, 2017: 142). Bu grup demokrasi, insan hakları, medeni özgürlükler ve Batı dünyasıyla etkileşime girme gibi konuları desteklemektedirler. İkinci grup Taliban'dır. Aşırı bir düşünceye sahip olan Taliban, daha çok demokratik değerlere ve Batı dünyasıyla etkileşime girmeye karşı çıkmaktadır. Ancak bu dönemde seçkinler ve entelektüel gruplar arasındaki ortak olan şey ırkçılıktır. Irkçılık bu dönemde çok büyük sorun olmakla beraber ülkenin kültürel ortamına da hâkim olmuş durumdadır. Ayrıca bu durum siyasi seçkinler ve entelektüeller arasında görüş birliği ve ulusal düşüncenin oluşmasını engellemiştir. Partiler, medya, üniversiteler ve hatta bakanlıklar ve üst düzey siyasi mevkiler etnik kökene göre oluşmaktadır. Toplumun entelektüelleri ve okumuş insanları dahi etnik yaklaşımlarla siyasi arenaya girmektedirler.

Dolayısıyla, bu dönemde entelektüel grupların ve siyasi seçkinlerin dağılması ve etnik kökene göre yaklaşımları ülkedeki modernleşme sürecine ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu durumdan en çok Afganistan'ın modernleşmesine karşı olan Taliban ve diğer gelenekçi gruplar yararlanmaktalar. İşte bu nedenle gün geçtikçe Talibanizm söylemi genişlemekte ve Afganistan'ı modenize etme vadiyle gelen Amerikalılar ve siyasi müttefikleri yenilgilerinin farkına varmaktadırlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN MODERNLEŞME SÜRECİNDE YAPILAN GİRİŞİMLER VE BU SÜRECE YÖNELİK ENTELEKTÜELLERİN YAKLAŞIMLARI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Batılı olmayan ülkeleri modernize etmek için hangi yaklaşım benimsenebilir? Toplumun hangi alanda modernleşme programlarına öncelik verilebilir? Bu sorulara yanıt vermek için, modernleşme tartışmasında görüldüğü gibi, çeşitli teoriler karşımıza çıkmaktadır. Her biri toplumun bir bölümünü vurgulayarak, modernleşmesini önemli ve diğer alanların modernleşmesinin ön koşulu olarak savunur. Halbuki gerçek şu ki, Batı toplumlarında, modernleşme olgusu toplumun farklı alanlarda ve toplumun sahip olduğu iç dinamiklerin işleyişiyle dengeli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Ancak, Batılı olmayan toplumlarda, modernleşme süreci bir karikatür çizgiye benzemektedir. Yani toplumun bazı alanlarını kapsar bazılarını göz ardı eder. Bu durum Afganistan'ın modernleşmesi sürecinde diğer ülkelere kıyasla açıkça görülmektedir. Afganistan'ın modernleşmesini ve entelektüel hareketleri değerlendirmek için, bu konunun iki yönden yani hem modernleşme sürecinde yapılan girişimler açısından hem de bu sürece yönelik entelektüellerin yaklaşımları açısından tartışılması gerekir.

3.1 YAPILAN GİRİŞİMLER ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Afganistan'da Başlangıç/Doğuş ve Uyanış Dönemleri'nde, yani Emir Şir Ali Han (1878-1888) döneminden Amanullah Han (1929-1919) dönemine kadar, Afganistan'ın modernleşme sürecinde yapılan çalışmalar, herhangi bir modernleşme düşüncesi veya ideolojisi olmadan yapılmıştır. Bu dönemlerde yöneticiler, modernleşmeye ilişkin araçsal bir algıya sahip olmuşlardır. Diğer bir ifadeyle, modernleşmenin entelektüel ve kültürel unsurlarına bakılmaksızın, ülkede modern teknolojiyi kullanmaya ve genişletmeye çalışmışlardır. Bu dönemde endüstrilerin geliştirilmesine, şehir planlamasına, ordu ekipmanlarına ve ulaşım

yollarının inşasına daha fazla önem verilmiştir. Toplumdaki hakim kültürel atmosferini ve toplumun geleneksel yapılarını değiştirmek için etkili bir program yapılmamıştır. Bu dönemde, güçlü ve merkezi bir devletin temellerini güçlendirmek için büyük çaba sarf edilmiştir. Bu nedenle modernleşme programları orduyu modernize etmeye, silah fabrikalarını kurmaya, vergi sistemini ve devlet bürokrasi sistemini düzenlemeye daha fazla odaklanmıştır (Roa, 1990: 32). Modernleşmeye yönelik bu tür bir yaklaşımın iki nedeni olabilir; Bunlardan biri Afganistan'daki kabile sistemine karşı devlet aygıtını güçlendirmektir. Çünkü geçmişte, siyasi iktidar daha çok ülkenin siyasi istikrarı her zaman tehdit eden güçlü kabilelerin elindeydi. Bu dönemde bir kabile sisteminin varlığı ve merkezi hükümetin zayıflığı, ülkenin iç boyuttaki geri kalmışlığının temel nedenlerinden biri olarak kabul edilmiştir. İkincisi ise yabancı sömürgesine karşı mücadeledir. Zira Batı sömürgesi, Afganistan'ın geriliğinin arkasında en önemli faktör olarak görülmekteydi.

Dolayısıyla, Afganistan'ın modernleşme sürecinde bu dönemdeki yapılan girişimler, toplum tarafından kabul edilmiştir ve herhangi bir tepki veya muhalefet ile karşılaşmamıştır. Çünkü, Batılı olmayan toplumların modernleşme sürecinde, modernite'nin teknik ve maddi unsurlarının benimsenmesi ve bu unsurları toplumun maddi alanlarında rasyonel ve uygun bir şekilde yerleştirilmesi sorunlu değil, ancak modernizmi ideolojik bir yaklaşım olarak topluma sunmak kaosa yol açmıştır. Çünkü modernizm, modernitenin ideolojisi olarak, kültürel değerler, geleneksel inançlar ve toplumun düşünsel kalıpları ile karşı karşıya kalmış ve geleneksel toplumun duyarlılığını harekete geçirmiştir.

Amanullah Han'ın (1928-1918) egemenliğiyle başlayan İstiklal Dönemi'nde, Afganistan'ın modernleşme süreci tamamen farklı bir niteliğe sahip olmuştur. Bu dönemde modernizm Afganistan'a Batılı ve yabancı bir ideoloji olarak girer ve yöneticiler ve entelektüel gruplar tarafından coşkuyla kucaklanmıştır. Amanullah Han'dan önce, tüm modernleştirici girişimler, reform adı altında yapılmıştır. Modernizm bir ideoloji olarak bu girişimlerin arkasında daha olmamıştır. Entelektüel grupların iddiaları da devlet aygıtının yasallaştırma düzeyine ve ülkede meşrutiyet bir sistemin oluşturulmasına sınırlıydı. Ancak Amanullah Han, Batı yanlısı bir yaklaşımla ülkede modernleşme sürecini hızlandırmaya çalışmıştır. Programlarını, Afganistan'ın modernleşmesi adına ve hatta bunun ötesinde, Afganistan'ın batılılaşması adına yürütmüştür. Bunun için,

modernizm bir düşünce veya ideoloji olarak, geleneksel kültür ve toplumun düşünce tarzıyla karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde, toplumun geleneksel doğası, ülkedeki ilerlemenin ve modernleşmenin önündeki ana engel olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda, din bilginleri ve gelenekçi gruplar, toplumdaki gelenek olgusunu destekleyici ve koruyucu olarak görülür. Böylece, toplumun modernleştirmesi için, iki strateji yöneticiler ve entelektüel gruplar tarafından etkili stratejiler olarak ortaya konulmuştur. Biri, köylülerin eğitimsizliğini ortadan kaldırmak, diğeri ise ülkedeki din bilginlerinin gücünü ve otoritesini sınırlandırmak. Eğitimsizliğini ortadan kaldırmak için ülkenin eğitim sisteminde büyük ölçüde reformlar yapılmıştır. Bu reformların sonucunda, eğitim içeriğinin büyük kısmı dini inançlar ve toplumun geleneksel değerleri ile çelişki bir hale bulunmuştur. Eğitim reformlarının yanı sıra, ulusu psikolojik olarak yeniliği kabul etmeye hazırlamak için medya da önemli bir araç olarak görülmüştür. Entelektüeller de büyük ölçüde medyaya katılırlar. Bu dönemde, medyanın ana sloganı "Köylülerimizin ihtiyacı olan şey tam bir beyin yıkamadır." olmuştur (Roa, 1990: 34).

Dolayısıyla, bu dönemin tüm modernleşme programları eğitim sisteminde reform yapmak, geleneksel unsurları kaldırmak ve merkezi hükümete karşı dini katmanları zayıflatmakla ilgilidir. Modernleşmeye yönelik bu tür bir yaklaşım, bir yandan modernleşmenin yabancı, Batılı bir fenomeni ve toplumun değerlerine aykırı olarak anlaşılmasına, öbür taraftan ise din bilginlerinin hükümete ve entelektüel gruplara karşı muhalefetinin derinleştirmesine yol açmıştır. Nihayetinde, modernleşme çabaları olumlu bir sonuca ulaşmak yerine, gerici ve anti-modernist hükümetlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

1963 yılından komünist hükümetlerin ortaya çıkmasına kadar süren Demokrasi ve Cumhuriyet Dönemi’nde, iki ideoloji aynı anda Afganistan'daki modernleşme yaklaşımına galip olmuştur. Birincisi, İkinci Meşrutiyetçi Hareketle Amanullah Han döneminde ülkeye giren modernizm ideolojisi, diğeri ise bu dönemde ortaya çıkan etnik milliyetçilik ideolojisi (Şefayi, 2014: 144-145). Zahir Şah yönetiminin son on yılını ve Davud Han'ın yönetiminin beş yılını içeren bu dönemde, Afganistan modernleşme sürecine iki tür yaklaşımın var olduğunu görülebilir. Biri Zahir Şah'ın politik yaklaşımı, diğeri ise Davud Han'ın uyguladığı ekonomik yaklaşımı. Siyasal modernleşme teorisinden etkilenen Zahir Şah, ülkenin modernleşmesinin bir demokrasi sistemin yaratılması ve siyasi partilerin

güçlendirilmesiyle başarılabileceğini düşünmüşlerdi. Bu nedenle, tüm modernleşme programını demokrasiyi güçlendirmeye ve siyasi partileri desteklemeye odaklamıştır. Davud Han ise, ekonomik modernleşme teorilerinden etkilenenek ekonomik gelişmesini ülkenin modernleşmesinin ön koşul olarak düşünüyordu. Bu nedenle tüm programlarını ekonomik alanda uygulamıştır. Ancak, etnik milliyetçilik ideolojisi bu dönemde çok yaygın olduğu için hem Zahir Şah'ın siyasal planları hem de Davud Han'ın ekonomik planları etnik meselesinin yolunu açmıştır. Zahir Şah'ın siyasi planları etnik partilerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu partiler çoğu faaliyetlerini kendi etnik eksenine odaklamıştır. Ayrıca, parlamento üyeleri çoğunlukla etnik partiler ve gruplar arasından seçilmiştir. Oliver Roa'ya göre, parlamentodaki bu temsilciler etnik tartışmaları büyük ölçüde alevlendirip ulusal ruhunu zayıflatmışlardır (Roa, 1990: 44). Benzer şekilde, Davud Han'ın etnik bir yaklaşımla yürüttüğü ekonomik programları Afgan halkı arasında etnik eşitsizlik ve sosyal adaletsizlik konusunu gündeme getirmiştir.

Dolayısıyla, Demokrasi ve Cumhuriyet Dönemi'nde, modernizm ideolojisi ve etnik milliyetçilik ideolojisine temellenen modernleşme yaklaşımı, bir yandan hükümet ile Afganistan'ın geleneksel toplumu arasında daha derin bir mesafeye neden olmuş, öte yandan, bir toplumda modernleşmenin temel ön koşulu olan uluslaşma sürecinin zayıflatmasına sebep olmuştur.

Komünist Dönemi'nde, modernleşme süreci tamamen sosyalizm ideolojisinden etkilenmiştir. Komünist hükümetler, modernizm ideolojisine, kapitalizmin mantığına ve etnik milliyetçiliğe dayanan geçmişteki modernleşme yaklaşımlarını eşitsizliğin ve toplumsal adaletsizliğin ana nedeni olarak düşünerek sosyalizm ideolojisinin benimsenmesini ve Sovyetler Birliğinin modernleşme modelinin uygulanmasını, ülkenin modernleşmesi için bir çözüm olarak kabul etmişlerdir.

Dolayısıyla, bu dönemde de Afganistan halkı, modernleşme sürecini ve bu sürece egemen olan sosyalizm ideolojisini yabancı bir fenomeni ve kendilerinin değerleri ile bağdaşmaz bir şey olarak hissetmişlerdir. Komünist Dönemi'inin modernleşme planları, diğer dönemlerden daha fazla, toplumun dini inançlarına ve geleneksel değerlerine karşı çıkmıştır. Bu nedenle, ulusun modernleşme sürecine katılmasını engellemiş ve tüm planların uygulanması hükümet ve resmi kurumlar düzeyinde sınırlı kalmıştır. Halbuki, bir toplumun modernleşmesi için ulusun modernleşme sürecine katılımı esastır.

2001'den bu yana devam eden Yeni Dönemi'nde, yine de Afganistan modernleşme sürecine yerel bir yaklaşımın olmadığı görülmektedir. Bu dönemde, çeşitli siyasi gruplar Afganistan'a girmiş ve her biri kendi düşünsel eğilimlerine göre ülkenin modernleşmesi için bir model sunmuştur. Fakat genel olarak, Amerikalılar ve yerli liberaller tarafından desteklenen Batılı modernizm yaklaşımı, mevcut modernleşme sürecini etkilemiştir. Bu dönemde, modernleşme planları çoğu Afganistan Hükümeti'nin yabancı danışmanları tarafından tasarlanmış ve uluslararası kurumların yardımıyla uygulanmıştır. Bu dönemde de milletin modernleşme sürecine katılmadığını söylenebilir. Çünkü toplumun modernleşmesi hükümet ve uluslararası kurumlar tarafından tepeden inme bir yaklaşımıyla yapılmıştır. Bu dönemde modernleşme programları geçmişte olduğu gibi dengeli değildir ve daha çok ülkenin askeri ve güvenlik sektörlerine odaklanmıştır. Bu dönemde etnik milliyetçilik de uluslaşma sürecine meydan okumuştur. Talibanizm ideolojisi, anti-modern bir tavır olarak da topluma büyük ölçüde girmiş, birçok modernleşme programının uygulanmasını engellemiştir.

Afganistan'ın modernleşme süreci hakkında şu ana kadar tartışılanları göz önüne alındığında, bu süreci, yöneticiler tarafından yapılan girişimlerin boyutunda dört özellikle değerlendirilebilir.

3.1.1 Amirane ve Tepeden İnme Yönetim

Barrington Moore, "Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri" kitabında modernleşmemiş ülkeler modernleşme haline geçişin başlıca üç tarihsel yol izlediğini belirtmiştir (2012: 21).

- Demokratik modernleşme yolu; Moore'e göre, bu model İngiliz, Fransız ve Amerikan toplumlarında burjuva devrimleri ile gerçekleşmiştir. Bu model aynı zamanda aşağıdan yukarıya modernleşmenin bir yoludur.
- Faşist modernleşme yolu; bu yol tepeden inme bir devrime varır (Moore,2012: 22). Moore'e göre, Almanya ve Jopanya toplumların modernleşmesi bu yolun örnekleridir.
- Komünist modernleşme yolu; Rusya ve Çin gibi ülkelerin modernleşmesi bu yolun örnekleridir.

Moore'ün Söylediklerinin ışığında, Afganistan'daki modernleşme sürecini tepeden inme bir süreç olarak söyleyebiliriz. Amirane ve tepeden inme yönetimi

Afganistan'daki yöneticilerin ve modernleştiricilerin ilk eksikliği olarak görülmektedir.

19. yüzyılın başlarında, Afganistan toplumundaki durumu entelektüellerin ve siyasi liderlerin zorunlu reformlar yapmasını ve modernleşme programlarını yukarıdan aşağıya uygulamasını gerektirmişti. Dış ülkelerin etkisi, ülke içindeki gücü elde etme mücadelesi, aşiret liderlerinin ve güçlü yerel grupların varlığı, toplumun feodal yapısı, ekonomik zayıflığı ve okuma yazma bilmeyenlerin oranının yüksek olması gibi durumlar, Afganistan'ın entelektüellerini ve politikacılarını iki konu üzerine odaklanmalarına zemin sağlamıştır. Bunlardan birisi, modern ve otoriter bir devletin kurulması ve ikincisi de toplumun hızlı bir şekilde modernleştirilmesiydi. Böylece, Emir Şir Ali Han döneminde ilk kez, modern bir devletin kurulması ve modernleşme sürecinin başlangıcı, eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir. O zamandan beri, modernleşme ve reform programlarının uygulanmasını merkezileşmiş devletler tek başına üstlenmektedir. Muhammed Akram Arifi'nin de "Afganistan'daki Siyasi Gelişim" kitabında yazdığı gibi:

> "Afganistan'da reform hareketlerinin oryantasyonu her zaman yukarıdan aşağıya doğru bir süreç olmuştur. Ülkedeki otoriter hükümetlerin varlığı, sivil kurumların oluşumunu engellemiştir ve sivil kurumların yokluğunda, hükümetler modernizasyon sürecini yönlendiren en güçlü kurum haline gelmişledir" (2014: 251).

Afganistan'daki otoriter hükümetler, bir yandan merkezi güçlerini arttırmak ve diğer yandan modernleşme sürecini hızlandırmak için, çoğunlukla diğer ülkelerin modernleşme programlarını benimsemiş ve onları topluma uyarlamaya çalışmışlardır. Ancak bunlar Afgan toplumunun gerçekleriyle hiçbir ilgisi yoktur. Örneğin, Emir Şir Ali Han, Hindistan'a gittikten sonra, modernleşme düşünceleri ve planları benimsemiş ve Hindistan modeline dayanarak bunları uygulamaya çalışmıştır. (Çelikbilek, 2017: 102). Benzer şekilde, Habibullah Han, İran ve Türkiye'deki modernleşme programlarından etkilenmiştir. Bu iki ülkedeki düşünceler ve modernleşme programları, özellikle de Türkiye'nin bu konudaki deneyimleri, Mahmud Tarzi ve Türk öğretmenler tarafından Afganistan'da yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır (Arifi, 2014: 63). Yine aynı şekilde, Amanullah Han, altı aylık bir Avrupa ziyaretinden sonra, reform planlarını Avrupa ülkelerinden etkilenerek uygulamaya çalışmıştır. Amanullah Han'ın kendisinin Avrupa gezisinden döndükten sonra yaptığı konuşmada bu konuyu açıkça belirtmiştir:

"Bu geziden amacım, Avrupa'nın şaşırtıcı gelişiminin sırrını öğrenmektir, benim düşüncem toplumun gelişmesi için gerekli olan tüm altyapıyı hazırlamaktır. Ben içtenlikle ülkemin her alanda hızlı bir şekilde başarılı olduğunu görmek istiyorum... "(Gregorian, 2016: 321).

Benzer şekilde, Afganistan'ı Sovyet modeline göre modernize etmeye çalışan Komünist hükümetler, Sovyetteki sosyalistler tarafından öngörülen programları uygulamışlardır.

Dolayısıyla, bir yandan modernleşme programlarının hızlı ve yukarıdan aşağıya doğru uygulanması, diğer yandan Afgan toplumunun doğası ile uyumsuzluğu, ülkedeki modernleşme sürecinin başarısızlığına yol açmıştır.

Peki, devletler neden planlarını zorunlu ve yukarıdan toplumun üzerinde uyarlamaya eğilimindedir? Bu sorunun cevabı, belki modern ve otoriter devletlerin doğasını ve özü kavramıyla verilebilir. Batılı olmayan toplumlarda, modern devletler kendilerini modern bilim ve teknolojiye aşina görmekteler ve toplumlarını krizden ve geri kalmışlıktan kurtarmak için ütopik planları benimsemektedirler. Bunları zorunlu bir şekilde uygulamaya çalışmışlardır. Çoğunlukla bu tür eylemlerin sonucu büyük ölçüde krize ve büyük felaketlere yol açmıştır.

Amerikalı araştırmacı Jamse Scott "Devlet Gibi Görmek" adlı kitabında, Asya, Afrika, Orta Doğu ve Doğu Avrupa'daki modern devletleri incelemiş ve bu devletlerin planları, eylemleri ve sonuçları arasındaki ortaklıkları araştırmıştır.

Scott'ın görüşüne göre, bilimcilik ve yüksek modernizmin ideolojisinden etkilenen modern devletler, insan fenomenlerinin basitleştirildiğin ve bütün insani sorunların bilim, teknoloji ve mühendislik bir görüşle çözülebileceğini düşünmektedirler. Buna göre toplum için ütopik programlar planlanmaktadır. Bu tür projelerin uygulanması, insanın durumunu geliştirmek yerine büyük insani felaketlere yol açmıştır (2008: 24-13).

Afganistan'da da bilimsel bilgiden ve modernizm ideolojisinden etkilenen yöneticiler, şiddet aracına başvurarak devlet planlarına uygun şekilde kendi geri kalmış toplumunu geliştirmeye çaba göstermişlerdir. Ancak bu planlarda göz ardı edilen şey, toplumun karmaşıklıkları, hassasiyetleri ve gerçek ihtiyaçlarıdır. İşte bu sebeplerden dolayı modernist devletlerin modernleşme planları, gelenekçilerin isyanları da beraberinde getirmiştir. Yüzeysel olarak aceleci, gerçekçi olmayan ve çelişkili modellerle uygulanan modernleşme programları gelenekçilik tepkilerini de

güçlendirmiştir. Muhafazakâr ve gelenekçi gruplar, toplumun geleneksel yapısından faydalanarak durumu kendi lehlerine fırsata çevirmişler, modernleşmeyi toplumun değerlerine ve inançlarına aykırı olduğunu göstererek halkın bu duruma karşı nefret duygusunu kışkırtmışlardır. Buna göre, Afganistan modernleşme sürecinde, bütün modernleştirici girişimler başarılı olmak bir yana, bilakis zıt haraketlerin fışkırmasına sebep olmuştur. Örneğin, Emir Şir Ali Han'ın reformları Abdul Rahman Han'ın despotizmine yol açmıştır, Amanullah Han'ın modernizmi Kalakanli Habibullah'ın gericiliği ile son bulmuş, Zahir Şah döneminin liberalizm ve demokrasi anlayışı Davud Han'ın faşizmine yol açmış, sosyalizm modernist İslamcılığ'a dönüşmüş ve daha sonra modernist İslamizm karşısında, İhevan el Müslimin (Müslüman kardeşler) ve Talibanizm ortaya çıkmıştır. Sonunda olarak günümüzde ise demokrasi ve liberalizm söylemi Talibanizm ve aşırıcılık söylemi tarafından tehdit edilmektedir.

3.1.2 Modernleşme Programlarının Dengesizliği ve Tek Boyutluluğu

Afganistan'daki modernleşme sürecini engelleyen en önemli etkenlerden biri ülkedeki modernleşme programlarının dengesizliği ve tek boyutluluğudur. Modernleşme programları hiçbir zaman toplumun farklı boyutlarında eş zamanlı olarak uygulanmamıştır. Bu nedenle Afganistan'da köklü bir değişikliğe yol açmamış ve modernleşme süreci başarısızlığa uğramıştır. Elbette burada programlarının tek boyutluluğunu göstermek için biraz daha açıklama yapılması gerekmektedir.

1919-1928 yılları arasında ilk kez Aamanullah Han, Afganistan'ı modernleştirmek için birçok eylemde bulunmuştur, ancak eylemlerin çoğu kültürel alanda yapılmıştır. Çünkü Amanullah Han, halkların düşüncelerini, geleneksel değerlerini dini inançlarını ve davranış modellerini değiştirerek toplumun modernleşmeye doğru hareket edebileceğini düşünmüştü. Bu nedenle aşağıdaki alanlarda birçok program uygulamıştır: Eğitimi modernize etmek, basını genişletmek, kadınların rolünü güçlendirmek, geleneksel kalıpları değiştirmek vb. Ancak, tek boyutluluğundan dolayı, bu programlar sadece düzeltici etkilerini kaybetmekle kalmamış, aynı zamanda kültürel ve davranışsal anomalliklere neden olmuş ve bunun neticesinde günden güne insanlar arasında şikâyet ve hoşnutsuzluk artmıştır.

Amanullah Han, kendi kültürel programlarını, ekonomik durumun iyileştirilmesi, siyasi katılımın arttırılması, sosyal yapıların değiştirilmesi ve sosyal kurumların daha verimli hale getirilmesi gibi diğer programları, ile koordine edememiştir. Kültürel modernleşme sürecini modernleşmenin diğer boyutlarından ayırmak ile bu süreci topyekün tehlikeler karşısında bırakmıştır. Çünkü tek boyutlu planlarıyla, çeşitli sosyal grupların beklentilerine cevap verememiş ve onların desteklerini kaybetmiştir (Arifi, 2014: 336).

Davud Han'ın 1953-1963 yılları arasında Afganistan'ı modernize etme çabaları tamamen ekonomiktir. Davud Han, Amanullah Han'ın aksine, ancak halkın ekonomik durumunu iyileştirerek ülkenin ilerlemesine yol açabileceğini düşünüyordu ve bu nedenle beş yıllık ekonomik program yaparak uygulamaya geçirmiştir. Davud Han'ın çabaları da siyasal, kültürel ve toplumsal boyutlarından yoksun olduğu için olumlu bir sonuca yol açamamıştır. Örneğin bazı faktörlerden dolayı; Feodal sistemin varlığı, yetenekli uzmanların eksikliği, siyasal baskı ve toplumun geleneksel yapıları gibi ekonomik programların etkinliğinin yitirmesine neden olmuştur.

1963-1973 yılları arasında liberaller ve teknokratlar tarafından yaratılan bir başka modernleşme programları dalgası tamamen toplumun siyasal arenasına odaklanmıştır. Ancak bu dönemde, ülkenin siyasi alanında olumlu değişiklikler gerçekleşmiştir. Örneğin: Siyasi katılımın artışı, siyasi partilerin kuruluşu, sivil kurumların güçlendirilmesi, üç devlet yetki organının ayrılması vb. Ancak bu eylemlerde tek boyutlu olduğu için, toplumun kültürel, ekonomik ve sosyal alanlarında değişiklikler yaratmadığından bir sonuç alamamış ve yenilgiye uğramıştır.

> "Bu eylemeler ekonomik alanı ihmal etmesi ve feodal yapıların değiştirilmesi için planlanma olmaması nedeniyle, politik modernleşmenin temellerinin kurulmasına yol açamamıştır. Bu programların tek boyutlu olması politik istikrarsızlığın artmasına neden olmuş ve diktatörlüğün gelmesini sağlamıştır" (Arifi, 2014: 337).

Aynı şekilde, Afganistan'ın modernleşmesi için toplumun sosyal boyutuna tamamen odaklanan başka programlardan söz edilebilir. Bu programlar 1979 ile 1992 arasında solcu ve komünist hükümetler tarafından yapılmıştır. Demokratik Sosyalistlerin çabaları, din adamları, aristokratlar ve feodallar gibi geleneksel toplum sınıflarını marjinalleştirerek ve bunların yerine köylüler, işçiler ve etnik ve dilsel azınlıklar gibi orta sınıfları güçlendirmeyi hedeflemiş ve bu amaca ulaşmak

için, sosyal reformlara daha fazla odaklanmıştır. Diğer hükümetler gibi, komünist rejimler de bütün alanları içerebilecek bir politika üretememişlerdir ve siyasi alanda tek partili diktatörlük rejimini ülkeye hâkim kılmışlardır. Böylelikle diğer partileri siyasi katılımdan mahrum kılmışlardır. Kültürel alanda ise komünist ideolojiyi desteklemişler ve bu ideoloji muhalif düşünceleri şiddetle reddetmiştir. Ayrıca ekonomik alanda ise devlet odaklı bir politika izlenmiş ve özel sektör faaliyetlerini ciddi şekilde kısıtlanmıştır.

Yukarıdaki tartışmadan şu sonucu elde edebiliriz, Afganistan'daki modernleşme programları hiçbir zaman dengeli, çok boyutlu ve kapsamlı olmamıştır. Tüm modernleşme planları, toplumun yalnızca bir kısmına odaklanmış ve diğer kısımları da gözden kaçırılmıştır. Bu, yöneticilerin en büyük eksikliği ve Afganistan'daki modernleşme sürecinin başarısızlığının ana nedeni olabilir.

3.1.3 Geleneğe Karşı Çıkmak

Afganistan modernleşme süreci, modernizm ve sosyalizm ideolojilerin etkisinin altında olduğu ve modernleşme programları genellikle modernist hükümetler tarafından uygulandığından dolayı, Afganistan tarihinde modernleşme esas itibariyle geleneğe karşı bir fenomen olarak algılanmıştır. Afganistan'ı farklı dönemlerde modernize etmek için uygulanan programların çoğu, içerik olarak toplumun geleneklerine aykırı olmuştur. Örneğin; İstiklal Döneminde, Amanullah Han'ın uyguladığı reform programları (tıpkı kadınların başörtüsünün kaldırılması, cumadan pazar gününe tatilin değiştirilmesi, okullarda kız ve erkek sınıflarının birleştirilmesi ve devlet görevlileri için sakal traş edilmesinin zorlanması gibi) toplumdaki hâkim geleneklerle çelişmiş ve ulusun öfkesinin kışkırtmasına neden olmuştur. Sonunda, Amanullah Han dinsizlikle suçlanmış ve din adamları tarafından resmen takfir/aforoz edilmiş ve onun yönetimi ulusun ayaklanmalarıyla devrilmiştir.

Benzer şekilde, komünist döneminde, modernleşme planları toplumun geleneklerine aykırı olarak tasarlanmasından ziyade, bu programların uygulanması için gelenekçi grupları da büyük ölçüde bastırmaya ve öldürmeye çalışılmıştır. Komünist hükümetler, eğitimsizlikle mücadele kisvesi altında, ülkenin eğitim sisteminde büyük değişiklikler getirdiler ve eğitim sisteminin içeriğini tamamen sosyalist fikirler ile değiştirdiler. Komünist dönemde, camilerin ve dini okulların

faaliyetleri sona ermiş, okullarda ve üniversitelerde Marx ve Lenin'in fikirlerinin öğretilmesi zorunlu hale gelmiş, radyo ve televizyonda İslami programların yayınlanması yasaklanmış ve eğtim kurumlarda dini içerikli derslerin anlatılması yasaklanmıştır (Şefayi, 2014: 218).

Yeni döneminde, birçok modernleşme planlarının toplumun gelenekleriyle çeliştiği de görülmektedir. Bu dönemde demokrasinin gelişiyle birlikte, insan hakları, ifade özgürlüğü, laiklik vb. kavramlar da Afganistan'a girmiştir. Demokratik değerleri ve insan haklarını destekleme kisvesi altında, Amerikalılar ve uluslararası örgütler Afgan halkının tarihi ve geleneksel değerlerine aykırı programlar uygulamışlardır.

Dolayısıyla, geleneğe karşı çıkma, Afganistan'daki yöneticilerin modernleştirme planlarının ana özelliklerinden biri olduğunu söylenebilir. Afganistan modernleşme sürecinin başarısız olmasının nedenlerinden biri de modernistlerin geleneğe muhalefetidir. Üç dönemde (İstiklal Dönemi, Komünist Dönemi ve Yeni Dönemi), modernleşme planlarını daha hızlı ve ciddi bir şekilde uygulayan hükümetler ulusun ayaklanmaları ve darbeler ile karşı karşıya kalmıştır. Amanullah Han'ın yönetimi Habibullah Kalakani'nin darbesi ile düşer, komünist hükümetleri 8 Nisan 1979 tarihindeki darbe ile sona erer ve mevcut hükümet geleneğin savunucuları olarak Taliban savaşına girmektedir. Afganistan modernleşme tarihinde, modernist hükümetlere karşı ulus tarafından yapılmış ayaklanmaların hedefleri, toplumun geleneklerinin ve tarihsel değerlerinin kurulmasından başka bir şey olmamıştır. Dolayısıyla, söylenebilir ki, Afganistan'daki modernist yöneticiler, Afgan toplumunun geleneklsel gerçekleri hakkında hiçbir zaman doğru bir anlayışa sahip olmamışlardır. Bu nedenle, modernleşme programlarını toplumun gerçekleri ile uzlaştırmayı asla başaramamışlardır.

3.1.4 Etnik'e Dayalı Modernleşme Planları

Afganistan'da, etnik sorunların uzun bir geçmişi vardır. Çünkü demografik açısından çok etnikli bir yapıya sahip olan bir ülkedir. Afganistan'da etnik çatışmalar ulus inşası sürecine sürekli meydan okumuş ve ulusal kimlik krizine de büyük ölçüde yol açmıştır. Afganistan'ın siyasi tarihinde, tek bir ulus olgusu hiçbir zaman anlam bulamamıştır. Başlangıç /Doğuş Dönemi'nde, milliyetçilik ve pan-

İslamcılık gibi kavramlar Seyyid Cemallüdin Afghani tarafından ortaya atılmış ve entelektüel gruplar tarafından memnuniyetle karşılanmış olmasına rağmen, daha sonraki dönemlerde milliyetçilik yerini ırkçılığa vermiştir. Ayrıca birçok modernleşme planı etnik bir nitelik taşımaktadır. Afganistan'ın modernleşme tarihinde, yöneticiler tarafından etniğe dayalı yapılmış icraatların örneklerini açıkça görebilmektedir. Örneğin; Emir Şir Ali Han, tüm askeri ve idari terimleri siyasi iktidara egemen olan kabilenin diline (Peştuca olarak) çevirmiştir. Emir Abdül Rahman Han, Hazara halkının hükümetinin modernleşme planlarına karşı olduğu iddiasıyla, Haraza kabilesinden yaklaşık 60.000 kişiye saldırmış ve katletmiştir.

Amanullah Han döneminde, etnik azınlıkları Peştun kabilesine entegre etmeye ve Peştuca dilini diğer dillere dayatmaya çalışan bir etnik asimilasyonun politikası uygulanmıştır. Çünkü, yöneticiler etnik asimilasyonunun yoluyla, Afganistan'da uluslaşma sürecinin güçlendirebileceğini düşünmüşlerdir (Tavakol ve diğerleri, 2017: 238).

Demokrasi ve Cumhuriyet Dönemi'nde de modernleşme şemsiyesi altındaki etnik hedefler yöneticiler tarafından takip edilmiştir. Bu dönemde, hükümetin tarafından inşa edilmiş tüm şehirler, caddeler ve binalar, iktidara egemen olan etniğin simgelelerine göre adlandırılmıştır. Ulusal terimler, milli marşı, para birimi ve resmi mektuplar, hep iktidara egemen olan etniğin dilinde (Peştuca) yapılmış ve diğer etnik gruplara empoze edilmiştir.

Yeni Dönemi de ırkçılığa ve etnik çıkarlarına temellenen eylemler, politikacılar arasında diğer dönemlerden daha fazla görülür. Bakanlıklar ve yüksek devlet pozisyonları etnik kriterlere göre tahsis edilmektedir. Siyasi partiler, medya ve hatta üniversiteler etnik ekseninde kurulmaktadır. Benzer şekilde, etnik azınlıklara karşı sistematik ayrımcılık, hükümet kalkınma programlarında açıkça görülmektedir.

Afganistan modernleşme sürecinde yöneticilerin uyguladıkları programların özellikleri üzerine yapılan tartışmalardan şu sonuç ele alınabilir ki, Afganistan'da modernleşme süreci toplumun iç dinamiklerinin işleyişiyle gerçekleşmemiştir. Modernleşme planları genellikle eksik, hızlandırılmış ve farklı ideolojilerle karıştırılmış bir biçimde modern devletler tarafından yukarıdan aşağıya doğru bir yaklaşımla uygulanmıştır. Yöneticiler toplumun gerçekleri içinde hareket etmek yerine, oryantalist bir algıyla toplumu modernleştirmeye

çalışmışlardır. Bu nedenle beklenen sonuç asla elde edilememiştir. Modernleşme çabaları sadece sonuçsuz olmakla kalmadı, aynı zamanda Afgan halkı arasında bir ulusal kimlik krizine ve tarihsel çatışmaya da neden olmuştur. Bu çatışmalar tarih boyunca iki yönde yoğunlaşmıştır. Biri geleneksel ve modernist gruplar arasında, diğeri ise etnik gruplar arasında. Buna göre, Afganistan'daki mevcut çatışmaları, gelenek ve modernite arasında tarihsel çatışmaların gölgesinde anlaşılabilir ve öte yandan etnisite meselesi de bu çatışmalar için bir tür katalizör olmuştur.

3.2 ENTELEKTÜEL ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Afganistan'daki entelektüeller hiçbir zaman düzenli ve sürekli bir akım halinde olmamıştır. Entelektüel gruplar belirli zamanlarda ortaya çıkıp kendi dönemlerinin durumuna ilişkin kesitsel tepkiler ve yaklaşımlar almışlardır. Afganistan'daki entelektüel akım dağınık ve belirsiz olduğu için bu akımın incelenmesini görece zorlaştırmıştır. Buna rağmen, Afganistan'daki entelektüel hareketleri daha doğru bir şekilde değerlendirebilmek ve bu ülkedeki modernleşme süreciyle ilişkisini belirlemek için bu konuyu iki açıdan ele almak gerekir. Biri, Afganistan'ın modernleşme sürecine yönelik entelektüellerin yaklaşımları, diğeri ise Afganistan'da entelektüelliğin doğası.

3.2.1 Afganistan'ın Modernleşme Sürecine Yönelik Entelektüellerin Yaklaşımları

Genel olarak, Afganistan'da modernleşme sürecine yönelik entelektüellerin yaklaşımları dört kategoriye ayrılabilir:

- Kanun yönelimli milliyetçi yaklaşım
- Adalet yönelimli solcu yaklaşım
- Geleneksel yönelimli İslamcı yaklaşım
- Özgürlük ve demokrasi yönelimli liberalist yaklaşım

Aşağıda bu yaklaşımların her biri detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

3.2.1 Kanun Yönelimli Milliyetçi Yaklaşım

Bu düşünce ve yaklaşım Afganistan'daki ilk entelektüel hareketi oluşturmaktadır ve bu yeni bir dünya ile iletişim kurulması ve Afganistan'ın geri

kalma nedenleri düşüncesi altında meşrutiyetçi hareketlerinden etkilenerek oluşmuştur.

Seyyid Jamallüdin ve daha sonra Mahmud Tarzi'nin fikirlerinden etkilenen meşrutiyetçi hareketlerin yaklaşımı daha çok "nasyonalizm" ve "hukukçuluk" ilkelerine dayanmaktaydı. Çünkü Seyyid Jamallüdin, Pan-İslamcı ve anti-sömürgeci düşüncenin öncülerinden biriydi ve bu nedenle Afgan entelektüelleri arasında milliyetçilik ve sömürgecilik karşıtlığı anlayışını büyük ölçüde arttırmıştır. Ayrıca, Türk meşrutiyetçi ve milliyetçilerinden güçlü bir şekilde etkilenen Mahmud Tarzi, Afganistan'daki entelektüel ve modernistleri arasında bir meşrutiyet ve milliyetçilik duygusunu da pekiştirmiştir. Dolayısıyla bu dönemin aydınları için, birisi yabancı sömürgecilik ve diğeri de iç tiranlık olmak üzere iki endişe kaynağı mevcuttu. Bu nedenle yabancı sömürgeciliğe karşı milliyetçilik ve iç tiranlığa karşı da meşrutiyetçilik ve hukukçuluk öne sürülmüştür.

Bu dönemin aydınları ve modernistleri Afganistan'daki yabancı sömürgeciliğini ülkenin geri kalmışlığının ana nedeni olarak görmüşlerdi. Ayrıca İngilizlerin milletler arasında fitne ve ayrımcılık çıkararak, sömürgecilik yaptığına inanmış ve bu sömürgeciliğe karşı, başarının sırrını milletin birlik ve beraberliğinde görmüşlerdir. Bu nedenle, sömürgeciliği yenmenin tek yolu olarak Afgan milliyetçiliğini vurgulamışlardır. Bu dönemde Afgan aydınları ulus kavramının yeni bir anlam kazanması için çaba sarf etmişlerdir. Onlar bir taraftan sömürgeciliğe karşı ve diğer tarafta birinci dünya savaşı sonrası bölgedeki ülkelerin nasyonalizm hareketlerin etkisi altında, Afganistan'daki etnik çeşitlilik sorunlarını çözmeye çalışmışlar. Gregorian'ın yazdığı gibi:

> "1930'ların milliyetçileri, ülkedeki ırksal farklılıklar konusunda endişeliydiler ve 19. yüzyılın tarihçileri ve araştırmacıları, daha çok Patan (Afgan) kabilelerinin kişisel soyları ve Afganların kendine özgü karakteri ve kimliği araştırmayı ön planda tutuyorlardı. Bu dönemin yazarları tüm Afganlar için ortak bir tarih, dini geçmiş ve etnik köken üzerinde çalışıyorlardı." (2009: 424).

Ancak bu dönemin entelektüelleri, sömürgeciliğin doğasını anlama ve sömürgecilikle mücadele için uygun seçenekler aramaya odaklanmak yerine, insanların duygularını kışkırtarak, İngilizlerle savaştırmaya çalışmışlardı.

Bu dönemin entelektüellerinin görüşüne göre, hukuk ve düzen en önemli olan şey idi. Toplumun yapısına ve halkın zihniyetine bakmaksızın, onlara göre padişahın mutlak kraliyeti ve siyasi baskısı, sadece hukuk ve düzenin boşluğundan

kaynaklanmıştır. Bu yüzden kanunları düzelterek ve yenilerini oluşturarak, bir yandan padişahın gücünü kısıtlamayı diğer yandan da siyasi despotizme son vererek her şeyin kanun çerçevesinde yürütülmesini hedeflemişlerdi (Amiri, 2012: 33).

Meşrutiyetçiler ülkenin geri kalmışlığını mevcut siyasi despotizmden kaynaklandığını düşünümüş ve eğitimi modernleştirerek, yasalara dayalı insan haklarını geri alarak ve kadın haklarını gözeterek insanların iradesine dayalı bir sistem oluşturabileceklerine inanmışlardı.

Milliyetçilik fikri zamanın hükümetleri için bir sorun yaratmamıştır, fakat meşrutiyetçilik ve yetkileri yasalar üzerinden kısıtlama, zamanın devlet adamları için büyük bir sorun sebep olmuştur (Holusi, 2016: 171). Bu da hükümetin bu dönemin entelektüel ve modernist akımlarıyla karşı karşıya gelerek onlara müdahalede bulunmasına neden olmuştur.

Görüldüğü gibi, milliyetçi yaklaşımın ana kaygısı hukuk, meşrutiyet ve milliyetçiliktir. Ancak, bu kavramları epistemolojik çerçevesinde algılayamadıkları için bu endişeyi bir söylem haline getiremediler ve bu nedenle sonuçsuz kalmıştır. Bu konuya ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

3.2.2 Adalet Yönelimli Solcu Yaklaşım

Meşrutiyet hareketlerin çöküşüyle birlikte sosyalist ve solcu hareketler Afgan toplumunda yükselmeye başlamıştır ve bu nedenle Afgan modernleşmesi başka bir aşamaya geçmiştir.

20. yüzyılın 40'lı yılları Afganistan'da demokrasi yılları olarak anılmaktadır. Bu dönemde siyasi ortamın daha özgür bir biçim alması, partilerin kurulması ve basın özgürlüğün oluşumu ile, entelektüellerin çoğunluğu faaliyetlerini partiler ve siyasi hareketler şeklinde yapmışlardır. Bu akımların çoğunluğu solcu ve sosyalist eğilimler halinde ortaya çıkmıştır. Bu hareketler Afgan halkının düşünce ihtiyacını karşılamaktan daha ziyade Afganistan dışındaki Marxist ideolojiden etkilenmişlerdir. Ali Amiri, bu konuda şu şekilde yazmıştır:

> "Afgan sosyalizmi, Afgan halkının ihtiyaçlarından kaynaklanan bir hareket olmak yerine, 60'lı ve 70'li yıllarda Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki dezavantajlı ulusları birleştiren uluslararası sol hareketten ilham almıştır ve bu bölgelerdeki sömürgeciliğe karşı en etkin harekettir" (2012: 35).

Afgan solcu aydınların ve sosyalistlerinin yaklaşımı adalete yönelik bir yaklaşımdı ve modernleşmenin ancak toplumsal adaletle sağlanabileceğine inanmışlardı. Onlar bu sorunların nedenini, ülkedeki siyasi ve ekonomik sistemde görmüş ve bu sebepten dolayı sistemin yönetici sınıfını zayıflatarak ve ekonomiyi onların tekelinden çıkararak adil şekilde olan bir sistemi gözden geçirmeye çalışmışlardır. En belirgin örneklerinden biri ise arazi tahsis programları Afgan toplumunda uygulanmasıdır.

Bu dönemin entelektüelleri, her zamankinden daha fazla siyasallaşmış ve politik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu siyasallaşma iki açıdan anlaşılabilir: Birincisi, partiler çerçevesinde çalışan entelektüeller, partinin ve entelektüel faaliyetlerin ötesinde daha çok solcu hükümetlerle, özellikle de Sovyetler Birliği ile geniş bir iletişim sağlamanın peşinde olmuşlardır. İkincisi, ideolojilerini ülkenin politik ve güvenlik kurumlarında eğitim aracılığıyla yaygınlaşmasını hedeflemişlerdir. Bu çalışmaların sonucunda ise daha sonra gerçekleşen iki kanlı darbe olayı olmuştur (Holusi, 2016: 177).

Tıpkı meşrutiyetçiler "hak ve hukuku" bir bilinç sistemine dönüştüremediği ve onu bir söylem haline getiremediği gibi, sosyalistler de "adaleti" bir söylem haline dönüştüremediler. Daha sonrasında ise bu dönemdeki entelektüeller de adaleti sağlamak için şiddet ve devrim araçlarına başvurmuşlardır.

Modernist adalet yaklaşımı, baskı ve şiddet araçlarına başvurarak modernleşmenin yolunu açmadığı gibi başarısız da olmuştur.

3.2.3 Geleneksel Yönelimli İslamcı Yaklaşım

Afganistan'daki İslamcılık hareketlerinin süreci bazı Arap ülkelerine göre daha yavaş gerçekleşmiştir. Ancak Afganistan toplumunun bir yandan İslami ideolojileri çekme ve özümseme kabiliyeti yüksek olduğu ve diğer yandan siyasal gelişmeleri ardışık biçimde yaşadığı için, İslamcılık Afganistan'nın siyasi ve toplumsal hayatında derin bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Öyle ki 1970'lerden bu yana Afganistan, İslamcı grupların ana merkezi olarak tanınmaktadır. Günümüzde bu grupların faaliyetleri Afganistan'ın coğrafyasını aşmış ve dünyayı etkilemektedir (Şefayi, 2014: 242).

Afganistan'da İslamcı entelektüeller iki akıma karşı olarak faaliyetlerine başlamışlardır. Bunlardan biri solcu hareketlerdir ve bunlar Afganistan'daki

Marksist ideolojinin öncüsüdürler. Afganistan'daki sol partiler komünist ideolojiyi bilimsel ve ilerici bir ideoloji olarak desteklemişlerdir ve bunun sonucunda dini inanç ve değerler büyük ölçüde etkilenmiştir. Öte yandan, Amanullah Han döneminde başlayan ve Davud Han döneminde yoğunlaşan sekülerleşme süreci de İslamcıların öfkesini arttırmıştır.

> "Devlet ülkeyi sekülerleştirmek için birçok çaba sarf etmiştir. Hicap kaldırılması, kız ve erkek öğrencilerin aynı sınıfta okuyabilmeleri, fabrikalarda kadın istihdam ve eğitim sistemini Batılılaştırmak bu durumun en bariz örnekleridir. Afganistan'ın geleneksel toplumuna yabancı olan bu tür eylemler doğal olarak Müslüman kitlelerin öfkesini kışkırtmıştır" (Holusi, 2016: 179).

Devletin sekülarist politikaları ve komünist ideolojisin ülkedeki yükselişi, İslamcıların ayaklanmasına neden olmuş ve bu eylemler ilk defa Kabil Üniversitesi'nde Ghulam Muhammed Niazi tarafından organize edilmiş ve yönetilmiştir. Ghulam Mohammad Nazi'nin önderlik ettiği İslamcı hareket, Mısır Müslüman Kardeşleri'nin düşüncelerinden etkilenmiştir. Hareket başlangıçta akademik çevrelerle sınırlıydı, ancak daha sonra hükümetin üyelerine ve liderlerine karşı yürüttüğü katı eylem, İslamcı liderleri ve entelektüelleri diğer ülkelere göç etmeye yöneltmiştir. Böylelikle İslamcı hareketler ve dış ülkeler arasında özellikle de İran ve Pakistan ile bağlantılar sağlamıştır. Ve bunun sonucunda bu iki ülkenin desteği ile cihatçı partiler kurulmuştur.

İslamcı hareketin modernleşme yaklaşımı gelenek odaklı bir yaklaşımdı ve bu yüzden Marksist ve meşrutiyetçi hareketlerinin yerini almaya çalışmışlardır. Onlara göre İslam ebedi kurtuluşun yanında dünyevi hayat için de önemli planlara sahiptir, eğer İslam'daki siyasi ve ekonomik sistem hayata geçirilirse, zulmün önüne geçilecek, toplum içinde adalet sağlanacaktır (Amiri, 2012: 39-40).

Tıpkı hukuk yönelimli milliyetçilik ve adalet yönelimli solculuk, hukuk ve adaleti bir epistemolojik söylemi haline getiremediği gibi, gelenek yönelimli İslamcılık da gelenek söylemi oluşturup onu bir meşruiyet kaynağına dönüştürememiştir. Bu hareket gelenek anlayışını uygun bir şekilde halka sunamadığı gibi, ülkenin modernleşmesi için gereken siyasi-ekonomik bir politika da üretememiştir ve diğerleri gibi kendi düşüncelerini koruma aracı olarak şiddete başvurmuştur. Bunun en belirgin örneklerini 80'li ve 90'lı yıllardaki iç savaşta ve Taliban rejimi döneminde görülmektedir.

3.2.4 Özgürlük ve Demokrasi Yönelimli Liberalist Yaklaşım

Afganistan'ın modernleşmesindeki dördüncü yaklaşım özgürlük ve demokrasi yönelimli liberalist yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu hareket Zahir Şah yönetiminin son on yılında (demokrasi dönemi olarak anılmakta) ortaya çıkmıştır. Ancak rakip grupların liberalist demokratlar için siyasi alanı sınırlandırmaları ve diğer yandan da Afganistan'daki demokratikleşme sürecinin erken durdurulması, bu hareketin güçlü bir şekilde faaliyet göstermesine engel olmuştur. Taliban'ın düşmesi ve ABD'nin Afganistan'daki varlığından sonra bu yaklaşım güçlü bir şekilde yeniden ortaya çıkmıştır. Bu dönemde demokrasi ve özgürlük Afganistan devletini liberal ilkelere dayanarak tasarlamaya çalışan entelektüeller için bir tartışma merkezi haline gelmiştir. Uluslararası toplumun ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nin bireysel özgürlükler ve demokratik değerlerin ülkede yayılması için verdiği destek bu hareketin entelektüelleri güçlendirmiştir. Ayrıca hükümet, ülkede demokratik bir sistem kurmak için büyük çaba sarf etmiştir. Anayasanın 6. maddesinde belirtildiği gibi:

> "Devlet, sosyal adalete, insan onurunun korunmasına, insan haklarının korunmasına, demokrasinin gerçekleşmesine, ulusal birliğin korunmasına, halklar arasında eşitlik ve ülkenin tüm bölgelerinde dengeli kalkınmaya dayalı refah içinde bir toplum inşa etmekle yükümlüdür" (Biniş, 2004: 29-30).

Bu aşamada liberalizm ülkede kültürel, politik ve ekonomik olmak üzere üç ana boyutla ortaya çıkmıştır. Özgürlük, bireycilik, çoğulculuk, cinsiyet eşitliği vb. gibi kavramlar kültürel alanda yaygın bir şekilde reklam edilmiş ve gelişmekte olan sosyal kurumlar da bunu desteklemiştir. Siyasi arenada ise cumhuriyetçi sistem demokratik bir anayasa tarafından kurulmuş, vatandaşların ve siyasi partilerin siyasi katılımı için gerekli fırsat sağlanmıştır. Ekonomik alanda ilk kez serbest piyasa ekonomik modeli yaygın olarak uygulanmış ve özel sektör, çeşitli alanlarda yoğun yatırımlar yapmaya başlamıştır (Arifi, 2014: 233).

Bu dönemin en belirgin özelliği, dış koşulların ve faktörlerin Afganistan'ın modernleşmesi ve demokratikleşmesi sürecinde iç faktörlerden daha çok etkin olmasıdır. Uluslararası güçlerin varlığı, çeşitli yabancı kuruluşların ve kurumların katılımı modernleşme sürecini bu aşamada şekillendirmek için en temel rolü oynamıştır.

Özgürlük ve demokrasi yönelimli liberalist yaklaşım, dünyanın büyük güçleri tarafından Afganistan'daki politikacı ve entelektüellerine sunulmuş ve onlar da bu düşünceyi memnuniyetle karşılamaktalardır. Ancak bu hareket Afganistan halkının demokrasiye olan güvenini kaybetmesi ve gelecek kaygısı nedeni ile giderek umutsuz bir biçim almıştır. Bu umutsuzluğun nedeni ise demokrasiden değil, ülkenin politikacılar ve entelektüellerinden kaynaklanmaktadır (Deresufi, 2011: 186). Geçmişte olduğu gibi entelektüeller ve modernist gruplar düşüncelerini bir söylem haline getiremedikleri gibi özgürlük ve demokrasi yönelimli liberallar da aynı sorunla karşı karşıya kalmışlardı.

Afganistan modernleşme sürecine yönelik yukarıda bahsi geçen dört yaklaşımı inceledikten sonra karşımıza çıkacak olan en önemli soru şudur: Afganistan'da modernleşme süreci neden başarısızlığa uğramıştır? Ayrıca neden dört yaklaşımdan biri Afganistan'da modernleşmenin etkili bir versiyonu olamamıştır?

3.2.2 Afganistan'daki Entelektüellik Doğası

Afganistan'da son 150 yılda, halk hem Batı eğilimini hem de Batı karşıtlı eğilimi tecrübe etmişlerdir. Bu yüzden Afganistan'daki modernist entelektüeller tarihsel durumu gelenek ve modernite arasındaki mücadele olarak açıklamışlardır. Bu nedenle Afganistan'ın çağdaş tarihi, modernistler ile gelenekçiler arasındaki uzlaşmaz bir mücadeleye sahne olmuştur.

Afganistan modernleşme tarihinde, epistomolojik açından problemlerin teşhis edilmemesi ve onun bir söylem olarak formüle edilememesi, en büyük sorun olarak görülmüştür. Bu yüzden modernleşme çabaları boşa çıkmıştır. Burada söylemin formülasyonu entelektüeller tarafından yanlış yapılmıştır demekten kastımız şudur ki, Afganistan modernleşme tarihinde "gelenek ve modernite arasında bir mücadele" olmamıştır, belki var olan şey "gelenek ve modernite arasındaki belirsizlik" durumu olmuştur.

Gelenek ve modernite arasındaki sorunların bir mücadele anlamı kazanması için bu ikisinin bütün boyutları ve detaylarıyla, bir söylem olarak Afganistan entelektüel cemaatinin bilincinde olması gerekmekte ve öte yandan bu iki söylem (gelenek ve modernite) arasında birbirlerine üstün gelmek için bir mücadele olması gerekmektedir.

Dolayısıyla, Afganistan modernleşme sürecinde entelektüeller arasında gelenek bir söylem olarak ve bir "bilinç sistemi" olarak oluşturulmamıştır. Bir yandan gelenekle ilgili doğru bir anlayışın ortaya çıkmış olduğu, öte yandan bu geleneksel farkındalık toplum tarihinde de devam ettiği, gelenek bir söylem ve bilinç sistemi halinde şekillendiği söylenebilir. Bu iki konunun Afganistan'daki entelektüellerin bilincinde olmaması nedeniyle "gelenek ve modernite arasındaki mücadele" diye bir şey olmamıştır. Aksine Afganistan'da modernizm, gelenek ile modernite arasında "arafta" yaşamıştır. Afganistan'daki entelektüeller, Hannah Arendt'in dediği gibi, "geçmiş ile gelecek arasında" âvâre kalmışlardır (2019: 23-24).

Afgan entelektüellerinde geleneğe dayalı bir bilgi sistemi oluşmamıştır. Yani onlar, eski Yunanistanis'daki Platon ve Aristoteles'e ya da çağdaş Batı'daki Hegel, Husserl ve Heidegger gibi düşünürlere yabancı oldukları kadar, İbn-i Sina, Farabi, İbn-i Rüşt ve Sühreverdi'ye de yabancı kalmışlardır. Böylece, Afgan entelektüelleri ve modernistleri geçmişten kopmuş, geleceğe ulaşamamışlar. Dolayısıyla ne geleneksel ne de modern olabilmişlerdir.

Batılı olmayan toplumlarda modernleşme, geleneğin reddedilmesi ile değil, aksine geleneğin modernleşmesi ile gerçekleşecektir. Öyle ki Batı'da gerçekleşmiştir. Batı'daki modernleşme, şimdiki ile geçmişteki entelektüeller arasında tartışmalarının bir sonucudur. Geçmişteki düşünceler üzerinde tartışmalar, tarihsel gelişmesinde tam bir düşünce kesilmesine veya epistemolojik kopuşa yol açmıştır. Batıdaki modernleşme, geleneğin modernleşmesidir. Batı'daki modernite teolojiden kök almaktadır ve modernizmin ortaya çıkışını yalnızca Hıristiyanlık teolojisinin değişim tarihi ile anlaşılabilir. Amiri'nin yazdığı gibi; Modern çağın güçlü yasa koyucuları, aydınlanma çağının ve önceki dönemlerinin kahhâr tanrısıdır (Amiri, 2012:16-17).

Ama, Afganistan toplumunda hiçbir zaman gelenekte modernleşme gerçekleşmemiştir. Yani geleneksel unsurlar epistemolojik bir çerçevesinde tartışılmamıştır. Afganistan'daki modernleşme süreci incelendiğinde, ülkedeki tüm modernleşme deneyimlerinin ve yaklaşımlarının başarısız olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü Afganistan'ın entelektüelleri modernite karşısında bir söylem yaratamamışlardır. Öyle bir söylem ki geçmiş ile bağlantılı ve geçmişteki düşünceleri bir bilinç sistemi olarak günümüze aktarmış ve gelecek ile ilgili uygun bir ilişki haritası belirtmiş olsun. Bu nedenle Afganistan'daki entelektüeller, üç

tarihsel boyutta veya üç farklı dünya (İslam öncesi dünyası, İslam dünyası ve modern dünyası) arasında mantıklı bir bağlantı kuramamışlardır.

Afgan entelektüelleri bir söylem ve bilinç sisteminden yoksun olduklarından, Batı karşısında teslim olmuş; yani Batı'daki modernleşme deneyimini kendileri için tam bir versiyonu olarak görmüşler ve körü körüne onlara uyarlamışlardır. Batı medeniyetinden herhangi bir yararlanmayı küfür (İslam'dan çıkma) olarak kabul eden bir Batı'ya karşı düşmanlık ve muhalefet halindeydiler.

Afgan entelektüelleri, Batı karşısında iki konuyu (ister modernite ile gelenek arasındaki karşılaşma ister iki dünya çatışması veya ister yeni ve eskinin karşılaşması olarak adlandıralım) dikkate almamışlardır ve bu temelde iki tür bilincin yüzleşmesinden başka bir şey değildir. Gelenek ve modernite, özel toplumsal yapılara veya oluşumlara indirgenmekten ziyade her biri kendi doğasında bir vicdan ve bilinç şeklidir. Dolayısıyla modernleşme süreci özünde modernite bilincinin genişlemesinden başka bir şey değildir (Amiri, 2012: 43). Modern olaylara uyarlanabilmemiz için, ilk önce bu bilince ortak olmamız gerekir. Afgan entelektüelleri bunu hiçbir zaman başaramamış ve bu nedenle modern olaylara istedikleri şekilde uyarlanamamışlardır. Bu soruya cevaben, neden modern bilince ortak olarak, modern olguları yakalayamadılar? Afganistan'ın entelektüelleri ve modernistlerinin iki temel görevi başarıyla yerine getiremedikleri söylenebilir:

- Modern dünyanın epistemolojik sistemindeki her olguyu anlamak;

Afganistan aydınları uzun zamandan beri modern bilim, demokrasi, insan hakları ve teknoloji gibi modern olaylara ilgi duymaktadırlar, ancak hiçbir zaman bu kavramları, modern dünyanın epistemolojik sistemi içinde anlamaya çalışmamışlar, bu olguları yanlış anlayarak denemeye kalkışmışlar veya bu olguları modern dünyanın epistemolojik sisteminden ayırarak kendi düşünceleri çerçevesinde anlam kazandırmaya çalışmışlardır. Örneğin, demokrasiyi, şura veya biata (bağlılık) indirgemişler ve insan haklarını, Kurân'ın Beni Adam ayetinden (Şüphesiz Adem'in çocuklarını onurlandırdık) alıntı yapmışlardır. Dolayısıyla, Afganistan entelektüelleri modern olayları, modern dünya epistemolojisinin çerçevesinde bir durum olarak algılayamadıkları veya istemedikleri anlamına gelmektedir. Bu nedenle bu dünyaya ortak olamadılar.

- Bilinç fenomeni gelenek dünyasına aktarmak;

Afganistan'ın entelektüelleri, iki sebepten dolayı modernite'yi gelenek dünyasına getirememişlerdir. Bunlardan birisi, modern fenomenleri kendi epistemolojik bağlamlarında anlayamadılar ve bir diğeri geleneğin devam etmemesi ve entelektüellik bir söylem haline getirmemesi nedeniyle. Biz yalnızca bir şeyi anlayış yoluyla benimsedikten sonra ve onu daha önce kendi özel epistemolojik sisteminde anladıktan sonra aktarılabiliriz. Anlamadığımız bir şeyi insanlara nasıl aktarabiliriz ki? Ayrıca, bilincin geleneğin dünyasına aktarılması, yalnızca geleneğin devam ettiği ve bir söylem olarak var olduğu zaman anlamına gelir. Eski epistemolojik dünyasından ayrılarak, geçmişi unutarak ve geleneklerden uzaklaşarak, modern fenomenleri aktarabileceğimiz için artık bir dünyamız olmayacaktır. İşte bu nedenle modernite bir şeyi elde etmek değil, aksine kendinizi bir yola vermektir.

Afganistan'daki modernleşme sürecinin başarısızlığı, bilinç krizinden ötürü ve bunun entelektüeller tarafından ihmal edilmesi sonucudur. Bilinç krizinin ihmali, bu "problem"i anlayamamak kendisinin bir "problem" olduğunu bizlere ifade etmektedir. Şimdi en temel soru şudur:

Afganistan'ın entelektüelleri, neden böyle bir bilinç krizi geçirmişlerdir? Daha da kötüsü, neden bilinç krizi bir "problem" olarak Afganistan'daki entelektüel topluluk tarafından ihmal edildi? Bu soruların cevaplarını, Afganistan'daki entelektüellerin düşüncelerinin ve faaliyetlerinin doğasında aranabilir.

Afganistan'ın günümüzdeki yazarlarından birisi olan Ali Amiri, "Aklın Uykusu" isimli kitabında bölgesel entelektüelleri veya Batılı olmayan entelektüellerini üç kategoride sınıflandırmaktadır: Metodist entelektüeller, karakterist entelektüeller ve eyleme yönelik entelektüeller (2012: 220-230).

Amiri'nin bakış açısına göre, Metodist entelektüeller, Batı'nın deneyimlerini kendi toplumları için uygulanması gerektiğini düşünen kişilerdir. Bu entelektüellerin görüşüne göre, Batılı olmayan toplumlarının şu anki durumu, Batı'nın eski hali ve şu anki Batı toplumlarının durumu, ülkelerinin geleceği olacaktır: Metodist entelektüeller kendi toplumlarının sorunlarını Batı'daki toplumların sorunları ile aynı görmekteler ve bu nedenle kendi toplumlarına özgü bir teori üretmek yerine çözümü Batı teorilerinde aramaktadırlar. Metodist entelektüeller kendi toplumları için yeni sorular sormayı tercih etmez çünkü onlara

göre, Batı'nın sorduğu sorular ve verdiği cevaplar kendi soruları ile aynıdır (2012: 220-222).

Karakterist entelektüeller, periferik toplumları ile Batı arasındaki doğal bir uçurum ve tarihsel farklılık olduğunu iyi bilmektedirler. Bu nedenle kendi toplumunun sorunlarını Batı toplumlarının sorunlarından farklı olduğunu ve bu sorunların belirli bir mantıkla açıklanması gerektiğini bilmekte ve bunun uygulamaya konması için önceden belirlenmiş bir kılavuzunun olmadığının farkındadırlar. Amiri'ye göre, karakterist entelektüeller, kendilerini Batı'nın geçmişi olarak ve Batı'yı kendi gelecekleri olarak görmek yerine Batı'yla nasıl ilişki kurulabileceğini düşünmektelerdir (Amiri, 2012: 224).

Karakterist entelektüeller sorgulayıcıdırlar ve kendi toplumunu sorunlarını sorguya çekerler ve bu sorular Batı'nın tarafından empoze edilmiş sorular değil, kendi toplumunun gerçeklerinden kaynaklanmaktadır. Belirtilmelidir ki Batılı olamayan ülkelerinde bu tür entelektüellerin sayısı oldukça azdır.

Eylemci entelektüeller, gerçek manada aydın değiller ve daha çok kendilerini entelektüel gibi göstermeye çalışırlar. Sartre'in belirtiği gibi bu tür entelektüelleri sahte entelektüel söylenebilir (2000: 36-146). Bu aydınlar, karakterist entelektüeller gibi toplumların sorunlarını bularak onlar için bir yerel çözüm üretmeye çalışmazlar. Ayrıca metodist entelektüeller gibi Batı fikirlerini ve deneyimlerini bile aramaya tenezzül etmezler. Ne geleneklere bağlı kalmışlar ne de modernite'yi doğru bir şekilde algılamışlardır. Geçmişlerinden kopmuş ve geleceğe giden yolları belirsiz bir durumdadır. Bu entelektüeller, entelektüellik aktiviteleri bir yaşam tarzı olarak seçmemişler, sadece şöhret ve ayrıcalık kazanmak için çaba sarf etmekteler ve kendileri için entelektüel olduklarını iddia etmektelerdir. Amiri, bu entelektüel grubu için birkaç özellik belirtmiştir:

Eylemci entelektüellerin en önemli özellikleri bilgisizliktir. Bu entelektüeller kendi dönemlerinin bilgilerini gerekli ölçüde öğrenmemiş ve bu cehaletlerini, görünüşleri ile kapatma peşindedirler. Bu grup için hiçbir "problem" önem arz etmiyor, vicdanlarını uyandırmıyor ve bu onların ikinci belirgin özellikleridir. Üçüncü özellikleri ise bu entelektüeller hiçbir sosyal konuma sahip olmayan adamlardır, bu grup gelenek, modernite dünyası, din ve bilim aleminden dışlanmıştır. Bu tür kişiler ne akla ne de inanca aşinalardır. Eylemci entelektüellerin diğer bir özelliği ise her şeyi bildiğin sanmalarıdır, halbuki her konu hakkında bildikleri ya yanlıştır ya da yetersizdir. Çünkü her şeyi anlamak,

yetersiz olmak demektir. Nihayet siyasallaşma bu entelektüellerin bir başka özelliğidir, bu tür entelektüeller, faaliyetlerini çoğunlukla hükümet çıkarlarıyla koordine ederler ve bu nedenle kolayca yöneticilerin elinde bir araç haline gelirler (2012: 226-230).

Şimdi, yukarıda belirtilen konular bağlamında Afganistan'daki entelektüel çalışmaların doğasına bakıldığında, Afganistan'daki entelektüellerin çoğunun metodik veya eyleme yönelik entelektüel türü olduğunu söylenebilir. Ancak Seyyid Jamallüdin Afgani, Allameh Selcuki ve İsmail Mubelliğ istisnadırlar, bu kişiler karakterist entelektüel olarak bilinmektedir. Ama ne yazık ki Afganistan'ın entelektüel tarihinde, onların fikirleri ve yolları peşinden gidilmemiştir ve maalesef kısa sürede unutulmuştur.

Burada Afganistan entelektüellerinin çoğunun metodik ya da eylem odaklı olduğunu söylediğimizde biraz daha fazla detaylandırmamız gerekiyor.

Afganistan entelektüel tarihinin en parlak dönemi olarak kabul edilen meşrutiyetçi dönemi, entelektüel ve teorik hareket olmaktan ziyade siyasi hareketler gibi öne çıkmışlardır, bir başka deyişle, bu hareketlerin kesinlikle teorik temelleri yoktur ve iktidara dayalı hareketlerdir.

Meşrutiyetçi entelektüeller sorunlara karşı duyarsız, sorusuz ve cevapsızdırlar, yalnızca politik tiranlığa ve yabancı sömürgeciliğe karşı tepki göstermişler, eğer böyle olmasaydı, anayasal siyasi literatür, meşrutiyet hareketin yanında olması gerekirdi. Örneğin, İran meşrutiyet hareketinde bu teorik temellerin ve meşrutiyetçilik siyasal edebiyatın oluşumuna şahit oluyoruz. Mesela, Bay Nayini, hukuk ve ilkeler açısından, meşrutiyet ve politik Şiilik arasındaki ilişkiyi ele almış ve "Kamu gözetimini", "İsmet" (günahsızlık) ile değiştirmeye çalışmaktadır. (Şii mezhebinde ismet, siyasi otorite edinmenin temel şartıdır). Nayini, bu şekilde meşrutiyet için güçlü bir teorik temel sağlamaya çalışmıştır (Amiri, 2012: 234). Ama Afganistan meşrutiyetçileri arasında, meşrutiyeti açıklamaya dair yazılı on sayfalık bir tez bile yoktur. Afganistan'daki meşrutiyetçi entelektüeller, politik despotizmi reddetmek, İslam'daki siyasi fikirlerle ilişkilerini ve meşrutiyete dair anlayışlarını açıklamamışlardır.

Amanullah Han dönemi, ülkedeki meşrutiyetçilerin doruk noktasıdır ve bütün entelektüeller hukuk ve sistemin hukuksallaştığından söz etmektedir. Ancak ünlü Afgan tarihçisi olan Farhang, o dönemde tek bir hukuk uzmanı bile

olmadığını yazmış ve İstanbul polis şefinin bir dizi Osmanlı hükümet kanununu hazırladığını ve Afganistan'a teslim ettiğini belirtmektedir. (1998: 545).

Benzer bir şekilde, Afganistan'ın on yıllık demokrasi döneminde bile Afgan entelektüeller topluma demokrasi ve demokratik değerler konusunda doğru bir anlayış sağlayamamış ve demokrasi ile İslam'daki siyasi düşüncenin yerini belirtememişlerdir. Bu dönemde entelektüellerin ve demokratların epistemolojik sistemi sayesinde doğru bir anlayış sağladıklarını gösterecek düşünce ve eserin ortaya çıkmadığı görülmektedir. Şefayi, bunun hakkında şu şekilde yazmıştır:

> "Demokratik entelektüellerin karşılaştığı ilk zorluk, bilinçsizliktir. Demokrasinin ne olduğu konusunda net bilgi ve perspektiften yoksun kaldılar ve demokrasiyi yalnızca hükümete karşı eleştiri ve protesto olarak anladılar" (2014: 124).

Benzer şekilde, Marxsizm geldiği zaman bile entelektüeller aydınlanamamış ve Marxsizm'i orijinal kaynaklarından araştıran ve anlayan tek bir Afgan'ın dahi olmadığını kesin bir şekilde söylenebilir. Dr. Mahmoudi, Mir Akbar Heyber ve Tahir Badahşi, gibi entelektüeller ülkedeki Marxist hareketlerin liderleri ve ideologları olarak kabul edilmektedir. Ancak bu kişilerin dahi Marxsizm'i anladıklarını gösterebilecek önemli eserler bırakmamışlardır. Amiri'ye göre, onlar Marx'ı düşünürden ziyade bir peygamber olarak görmüşler ve Marx'ı anlamak yerine onu övmeye başlamışlardır (2012: 236).

İslamcıların fikir ve planları ise İslam'ı yeniden yorumlamak yerine kendi çıkarları ve hoşgörülerine göre olmuş ve Marxsistlerden daha kötü bir duruma düşmüşlerdir. İslamcılar, Afganistan toplumunun gerçeklerini göz önünde bulundurarak İslam'ın ile modernite karşılaşmasını açıklayamamış ve İslam geleneği bağlamından siyasal ve ekonomik İslami felsefesinin kapısını açamamışlardır. Modern unsurların İslam'ın düşünceleri ve dünya görüşü çerçevesinde yorumlanması için gerekli ortamı sağlayamamışlardır. Aksine İslamcılık şiddetin ve aşırılığın yayılmasına yol açmış ve Taliban düşüncesi bunun sonucu olmuştur.

Günümüzde, yani Taliban rejiminin çöküşünden bu yana, hâlâ Afganistan'daki entelektüel çalışmaların doğasında herhangi bir değişikliğe şahit değiliz. Günümüzde Afganistan'daki entelektüeller, düşünsel uyum ve epistemolojik perspektife sahip olmayan sadece eğitimli kişilerdir ve onlar ne İslami rasyonalitenin ne de Batı'daki rasyonalitenin sonucudur.

Afganistan'da 2001'den sonra nispeten uygun bir siyasi ortam oluşmuştur, bu sayede entelektüeller, mevcut durumu eleştirmek, reformleri yönlendirmek, modernleşme sürecine yol göstermek gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Ancak bu fırsat yüzeysel sorunlar ve siyasal zorluklar nedeniyle kaybedilmiştir. Entelektüeller değişim ve modernleşme için düşünce üretme, reform yapma ve entelektüel modeller yaratma konusunda başarılı olamamışlardır.

Mevcut durumda Afgan entelektüellerin en büyük sorunlarından biri ırkçılık olduğu belirtilmeli ve bu durum entelektüel akımına zarar verdiği bilinmelidir. Öyle ki bugün Afganistan'daki entelektüeller bile etnik aydınlar olarak tanınmaktadır. Muhammed Tavakjol ve arkadaşları şu şekilde yazmıştır:

> "Günümüzde Afganistan'daki entelektüeller büyük ölçüde ırkçılığa düşmşlerdir. Bütün Afganistan'in entelektüelleri, etnik bağlamında düşünmekte ve hatta özgürlük, adalet ve insan hakları gibi en değerli kavramları dahi etnik penceresinden bakmaktadırlar" (Tavakol ve arkadaşları, 1986: 226).

Afganistan'daki modernleşme süreci başarılı bir deneyim olmamıştır. Farklı tarihsel dönemlerde, modernleşme sürecinde farklı yaklaşımlarla yapılan girşimlerin hiçbiri iyi sonuçlanmamıştır. Hatta zaman zaman kaosa da yol açmıştır. Zira modernleşme programları eksik olduğu ve Batılı ülkelerden teklit edildiğinden dolayı, Afganistan toplumunun gerçekleriyle uyum sağlayamamıştır. Öte yandan Afgan entelektüelleri düşünce yoksulluğu ve epistemolojik bir sistemin yaratmaktan aciz olmaları nedeniyle geçmiş, şimdi ile gelecekteki durumlar arasında mantıksal bir bağlantı kuramamışlardır.

Sonunda bu soruyu cevaplamak gerekir; Afganistan'daki mevcut durumu göz önüne alındığında, hangi entelektüel modeli Afganistan'da en uygun ve etkili olacaktır?

3.2.3 Önerilen Model

Afganistan'daki modernleşme süreci ve entelektüel hareketlerin değerlendirmesi göz önünde bulundurularak, bu tez Afganistan'da dini entelektüel modelini önermektedir. Aşağıdaki nedenlerden dolayı, dini entelektüel modeli Afganistan'daki mevcut duruma uygun görülmektedir:

1- Afganistan İslam kültürüne sahip dini ve geleneksel bir toplumdur. Ancak Afganistan'da farklı düşüncelere sahip olan çeşitli İslamcı grupların var olduğundan dolayı, toplumda İslam öğretilerinden ortak bir yorum ve anlayış

ortaya çıkmamıştır. İslam öretilerin farklı şekillerde yorumlanması Afganistan'da modernleşmeye yönelik farklı yaklaşımlar getirmiştir (Arifi, 2014: 263). Bu nedenle dini entelektüellik, İslam öğretilerinin ortak bir anlayışını sağlayabilecek, diyalog yoluyla İslam ile modern unsurlar arasında uygun bir karşılaşmaya zemin sağlayabilecktir. Ayrıca modernleşme konusunda hem dini ve gelenekçi gruplar tarafından hem de modernistler tarafından ortaya konulmuş düşünceleri ve iddiaları bir araya getirip, İslam öğretilere ve toplumun gerçeklerine uyum sağlayabilecek yerli bir perspektifin yaratılmasına zemin hazırlayacak. Dini entelektüeller eğer böyle bir perspektifin yaratmasına beceremezseler bile, en azından modernistler ile gelenekçiler arasındaki uygun bir köprü kuracaklardır.

2- Büyük ölçüde eğitimsizlik ve aşırı dindarlık gibi nedenlerden ötürü Afganistan'daki kitleler her türlü değişikliğe karşı çıkmaktalardır. Afganistan halkının büyük çoğunluğu değişimlerden korkuyorlar ve modern fenomenlerin kendilerine yabancı, dini ve geleneksel değerlerine aykırı olduğunu düşünüyorlar. Bu nedenle, hükümetlerin üstlendiği modernleşme programlarına her zaman karşı çıkmışlardır. Mesela, Emir Şir Ali Han'ın reformları, Amanullah Han'ın reformları, demokrasi dönemindeki reformlar ve solcuların reformları, hepsi toplumun dini ve geleneksel kesimlerinin ayaklanması ve muhalefetleriyle durdurulmuştur.

Mahmud Tarzi, ülkesine hitapta bulunarak tam şu sözleri dile getirmiştir:

> "Ne yazık ki, vatandaşlarımız dünyadan habersizler, durumlarını anlamıyorlar, gaflet perdesi gözlerini köreltmiş durumda, eğitim ve gelişim için düşünmüyorlar, zihinleri birbirinin can ve malına meşgul olmuş durumda ..." (Deresufi, 2011: 175).

Bu nedenle, dini entelektüellerden başka hiç kimse, halkın geleneksel ve dini inançlarında olumlu değişiklikler getiremez ve toplumun zihniyetini modernleşme yönünde hazırlayamaz.

3- Afganistan'daki dini entelektüellik, daha uygun bir düşünsel geçmişe sahiptir. Afganistan'da entelektüellik düşüncesi ve söylem yaratması açısından, yegâne başarılı olan modeli, dini entelektüellik modelini söyleyebiliriz. Örneğin: Sayyid Jamallüdin Afgani, Seyyid İsmail Balhi, İsmail Moballiğ ve Allameh Selahüdin Selcuki, hepsi çok zengin bir miras bırakmış olan dini entelektüellerdir. Bu entelektüellerin perspektifinde hem gelenek hem de tarihsel geçmiş devam etmiş ve rasyonel bir söylemle Batı ile ilişkilerini belirlemeye çalışmışlardır. Ne yazık ki, bu aydınların fikirleri unutulmuş ve onlardan sonra gelen aydınlar

tarafından takip edilmemiştir. Ancak bu fikirler Afganistan'daki bugünün dini entelektüeller için harika bir fırsat ve büyük bir mirastır.

4- Günümüzde Afganistan'da modernizme karşı olan söylemlerden biri Talibanizm veya aşırılıktır (Tacik ve arkadaşları, 2008: 39). Ne yazık ki bu söylem her gün daha çok yayılmakta ve günümüz neslinin akıllarına zehir gibi enjekte edilmektedir. Aşırılık söyleminin yaygınlaşmasının sebebi, din adını kullanması ve Afganistan toplumunun dini ve geleneksel bağlamlarından faydalanmasıdır. Dolayısıyla, böyle bir durumda, dini entelektüel modeli dışında, diğer entelektüel modeller Afganistan'daki modernleşmenin önündeki en büyük engel olarak aşırılığın zayıflamasına başaramaz.

5- İslamcılar ve dini entelektüel adını taşıyanlar bugün Afganistan halkı arasında yüksek bir duruşa sahiplerdir. Ayrıca okullar, camiler ve medya gibi önemli araçları da ellerinde bulundurmaktadırlar. İşte bu yüzden bu entelektüel grubu, kamuoyunun düşüncelerini kolayca etkileyebilir ve kamu zihniyetini hedefleri ve planları doğrultularında koordine edebilirler.

6- Son olarak, dini entelektüeller diğer entelektüel modellerden daha ılımlı bir tavır sergileme eğilimindedirler. Yani, bir yandan insanların inançlarına, dini değerlerine ve geleneklerine bağlılar, diğer yandan ise demokrasi, bireysel özgürlükler, kadınların toplumdaki geleneksel rolünün değiştirilmesi, insan hakları, muhalif düşüncelere saygı duyma vb. karşısında daha esnek ve ılımlılardır (Arifi, 2014: 265).

Bahsedilen nedenlere dayanarak, Afganistan'daki mevcut durumun dini bir entelektüel hareketin oluşumuna hazır olduğunu söyleyebiliriz. Ancak aynı zamanda böyle bir sürecin oluşumuyla ilgili var olan ve şüphe duyulan endişe, ülkedeki bilinç ve epistemolojik krizidir. Ancak hâlâ dini entelektüellerin epistemolojilerinde entelektüel bir söylem yaratamayacaklarına dair korkular mevcut, ancak her şeye rağmen başarabileceğini umulmaktadır.

SONUÇ

Modernite, Batılı toplumların eski bir dünyadan yeni bir dünyaya veya çağa geçişine işaret etmektedir. Bu geçişin bir sonucu olarak, Batılı toplumlar hem siyasi hem ekonomik açıdan alt üst olmakla kalmayıp aynı zamanda büyük bir düşünsel dönüşüme de uğramıştır. Akılcılık, bilimcilik, ilerlemecilik ve bireycillik bu düşünsel dönüşümün önemli göstergeleridir.

Batı'da modernite olgusu yaşamın maddi alanında gelişme fırsatına büyük ölçüde zemin sağlamıştır. Aynı zamanda yaşamın farklı boyutlarında, zararlı ve istenmeyen sonuçlara da yol açmıştır. Modern düşüncesi, bir yandan, eski dünyanın varlıklarını ve insanın ihtiyaç duyduğu unsurlarını adım adım zayıflatarak, insanı geçmişinden koparark yersiz ve yurtsuz bir birey haline dönüştürmüştür. Öte yandan, kapitalizmin amaçlarına hizmet ederek, insan yaşamında tahakküm faktörü haline gelmiştir.

Modernite'nin düşünsel unsurları, entelektüeller tarafından modernizm ideolojisi çerçevesinde geliştirilmiş olup evrensel bir reçete olarak dünyaya sunulmaktadır. Bu küresel reçete, Avrupa emperyalizmi ve sömürgeci güçlerin işgaliyle birlikte modernleşme projesi şeklinde Batılı olmayan toplumlara sunulmuştur. Aynı zamanda, Batılı olmayan toplumların çoğu, modernleşmenin felsefi ve epistemolojik temellerini soruşturmadan, Batılı modernite'nin Doğulu geleneğiyle değiştirilmesini hayal etmektedirler. Bununla birlikte toplumların modernleştirmek için, Batı'daki modernleşme deneyimini eksiksiz ve kusursuz bir model olarak kabul ederler. Afganistan da bu minvalde hayallerini gerçekleştirmek için çabalamaya çalışan, ancak bu doğrultuda verimli olmayan adımları atan ülkelerden biridir.

Afganistan'ın modernleşmesi ve entelektüel hareketler hakkında yaptığımız tartışmalardan, açık ve birbirleriyle ilişkili üç konu sonuç olarak ele alınabilir.

Birinci olarak Afganistan'da, modernleşme doğal bir süreç olarak yaşanmamıştır. Yani toplumun düşünsel gelişmelerinin ve iç dinamiklerinin işleyişinin sonucunda gerçekleşen bir süreç olmamıştır. Aksine, Afganistan'ın modernleşmesi entelektüellerin ve politikacıların bilinçli eylemlerinin bir ürünüdür. Başka bir deyişle, Afganistan'da, modernleşme Oryantalizm algısından etkilenmiş olan entelektüeller ve yöneticilerin müdahaleleriyle gerçekleşen ve Batı

modernleşmesini yansıtan bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, toplumun alt ve orta sınıfları modernleşme sürecinde hiçbir rol oynamamışlardır. Aynı zamanda, modernite ve modernleşme gibi kavramlar kitleler tarafından tamamen yabancı ve korkutucu bir fenomen olarak tesevvur edilmişlerdir. Buna göre, söyleyebiliriz ki, modernleştirici çabalar uygun zamanından önce başlanmıştır.

İkinci olarak Afganistan'da, modernleşme süreci doğal bir şekilde gerçekleşebilen, aşamalı ve yavaş bir süreç olarak gerçekleşmemiştir. Aksine, modernleştirici çabalar ani ve hızlı bir biçimde yürütülmüştür. Bu acelecilik, modernleşme planlarında farklı alanlar (politik, ekonomik, kültürel, teknik ve sosyal) arasında bariz dengesizliklere ve tutarsızlıklara yol açmıştır. Bu dengesizlik hem içerik açısından hem de farklı bölgelerde ve farklı etnik gruplar arasında nasıl uygulandığı açısından anlamlıdır. Bu dengesizliklerin sonucunda, bir yandan bir tür kültürel gecikmesinin ortaya çıkmasına tanık olmaktayız. Başka bir ifadeyle, modernite tezahürlerine dayalı uygulanan modernleştirici planlar, yaşam tarzında düzeysel değişiklikler getirmiş, ancak toplumun düşüncesinin tarzı ve kültürel kalıpları durgun olup ve olumlu değişikliklerden uzak kalmıştır. Öte yandan ise, toplumsal adaletsizliği, etnik azınlıkların memnuniyetsizliği ve ırkçılık gibi olayların ortaya çıktığını görmekteyiz. Dolayısıyla, aceleci ve dengesiz modernleştirici girişimlerinden kaynaklanan kültürel gecikmesi ve etnik sorunları hem modernizm ve gelenek arasındaki hem de etnik gruplar arasında çatışmayı derinleştirerek bugüne kadar devam etmesine sebep olmuştur.

Üçüncü olarak ise Afganistan'ın modernleşme modeli yerli bir düşünceye dayanmamıştır. Aksine, Batılı modernleşme deneyimi kusursuz bir model olarak kullanılmıştır. Böyle zahmetsizce Batı modelini taklit edildiği, toplumun entelektüel katmanlarının düşünce ufuklarını sınırlandırarak fikir yaratmasına engel olmuştur. Zira taklit etmek, aramayı engeller. Afganistan'da entelektüel akımları epistemolojik olarak yeteneksiz ve kimliksiz bir hale getiren ana faktörlerden biri, Afganistan'daki entelektüellerinin yabancı entelektüel akımlarını körü körüne taklit ettiklerini söyleyebiliriz. Afganistan'daki entelektüeller tarafından hem sorulan sorular yabancı entelektüellerden ödünç alınmış hem de verdikleri cevaplar. Afgan aydınları hiçbir zaman Afganistan'ın koşullarına uygun fikirleri yerelleştirmeye çalışmamışlar. Bu nedenle Afganistan'ın modernleşme süreci, yerel bir epistemolojik sistemden beslenmemiştir. Yerli olmayan her şey

başarısızlığa mahkumdur. Marshall Berman'ın dediği gibi, “Katı olan her şey duman haline geliyor ve havada buharlaşıyor.”

Son olarak, vurgulanması gereken nokta şudur ki, Afganistan tarihinde modernleşme sürecinin ve bu sürece yönelik entelektüellerin çabalarının başarısız olmasına rağmen, tarihsel bir deneyim oluşabilmiştir. Bu tarihsel deneyimin üzerine daha fazla araştırmak ve eleştirmek, ülkenin gelecekteki modernleşme sürecine yardımcı olabilir ve onu istenen yönde yönlendirebilir. Bu tezin bu yöndeki bir alana ve araştırmacılara katkı sağlayacağı umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- AFRUĞ İmadi, "Nakt ve Beresi Roykertha ve Nezeriyehayi Asli der Zemine Tevsia Cehani Sivom ve Didgahi Pişnihadi Mebni ber Nizami İctimai", (İçinde) *Mecmua Makalehayi Seminari Camia Şinasi ve Tevsia*, Cilt I., Tihran: Semt Yayınları, 1994.
- AL AHMET Celal, *Der Hidmet ve Hiyaneti Roşenfikran*, Tihran: Harezmi Yayınları, 1996.
- AL AHMET Celal, *Ğarb Zedegi*, Tihran: Firdevs Yayınları, 1998.
- ALTUN Fahrettin, "Modernleşme Kuramı ve Gelişme Sorunu", Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, 2000, ss. 123-186. https://www.divandergisi.com/tr/Dergi/Makale /8/72
- AMİRİ Ali, *Habi Hired:Taamulati der Babi Zamani Hal*, Kabil: Amiri Yayınları, 2012.
- ARBLASTER Anthony, *Libralizmi Ğarb: Zohur ve SoKut*, Çev. Abaas Mokhbir, Tihran: Merkez Yayımları, 1998.
- ARENDT Hannah, *Miyani Guzeşte ve Ayinde*, Çev. Said Mukaddam, Tihran: Ahtaran Yayınları, 2019.
- ARİFİ Muhammad Akrem, *Tevsia Siyasi der Afganistan: Mevani ve Çalişha*, Kabil: Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, 2014.
- ARTAN ÖZORAN Beris, "Modernite ve Postmodernite Kavramları Çerçevesinde Reklamlar: Hürriyet Gazetesi Örneği", *Ulakbilge*, Cilt V., 2017, Sayı 19, Volume 5, İssue 19. https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makaledetay&Alan=null&Id=AW6xlFehyZgeuuwfertd
- AYDIN Hasan, "Modern Bilime Yönelik Postmodern Eleştiriler ve Etik Değeri", Samsun: OMÜ Eğitim Fakültesi, 1993. http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/hasan_aydin_modern_bilim_postmodern_elestiri.pdf
- AYDIN Suavi, *Modernleşme ve Milliyetçilik*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- AZKİYA Mustafa, *Camia Şinasi Tevsia*, 11. Baskı, Tihran: Keyhan Yayınları, 2014.
- BAŞER Doğa, *Zygmunt Bauman'da müpheklik ve toplumsal yaşam*, (yüsek lisans tezi), Afyonkarahisar: Afyon Kocacepe Üniversitesi, 2011.
- BAUDRILLARD Jean, *Tüketim Toplumu*, 6. Basım, Çev. Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- BAUDRILLARD, Jean. "The Year 2000 has Already Happened", *Body Invaders: Panic Sex in America*, Ed.: Arthur ve Marilouise Kroker. Montreal: The New World Perspectives, 1988, ss. 35-44.
- BAUMAN Zygmunt, *Modernite ve Holocaust*, Çev: Süha Sertabiboğlu, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.
- BAUMAN Zygmunt, *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.
- BAUMAN Zygmunt, *Postmoderm Etik*, Çev: A. Türker, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- BAUMAN Zygmunt, *Yasa Koyucular ile Yorumcular*, 2. Baskı, Yayıma haz. Meltem Ahıska, Yıldırım Türker, Çev: Kemal Atakay, İstanbul: Metis yayınları, 1996.
- BERGER Peter L., Luckmann, Thomas, *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Kirizi: Modern İnsanın Yönelimi*, 1. Basım, Yayına haz. Levent Ündaldı, Çev: Mustafa derviş Dereli, Ankara: Heretik Basın Yayın Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, 2015.

- BERMAN Marshal, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Çev. Ümit Altuğ ve Bülent Peker, 16. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
- BEST Steven, KELLNER Douglas, *Postmodern Teori (Eleştirel Soruşturmalar),* 2. Baskı, Çev: Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- BEŞİRİYE Husain, *Camia Şinasi Siyasi*, Tihran: Ney Yayınları, 1995.
- BEYAZYÜZ Selim, "Batıcılık ve Modernleşme Kavramları Üzerinden Türk Sinemasına Bir Bakış", Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2017, ss. 125-151. https://www.researchgate.net/publication/3322699159
- BİNİŞ Muhammad Vehid, "Kanun Asasi ve Merdumsalari der Afganistan", *Goftmani Nev*, Yıl 1., Sayı 1., Kabul: Stratejik Araştırmalr yayınları, 2002, ss. 29-36.
- BİNİŞ Muhammad Vehid, "Taamuli Ber Endişe Meşrutiyet der Afganistan", *Nibras*, , Yıl 3., Sayı 3-4., Kabil: Nibras Yayınları, 2010, ss. 95-110.
- BORHANİ Muhammad Cevad, "Nekşi Seyid Cemallüdin der Cunbiş İslahi Afganistan", *Hati Sivom*, Sayı: 3/4, Tihran: Vizaret Ferhang ve İrşadi İslami, 2003, ss. 68-74.
- BORUCİRDİ Mihrzad, *Revşenfikrani İrani ve Ğerb*, Çev. Cemşid Şirazi, Tihran: Forozani Roz Yayınları, 1998.
- BOTTOMORE Tom B., *Nuhbegan ve Camia*, Çev. Ali Riza Teyib, Tihran: Tihran Üniversitesi Yayınları, 1992.
- BOTTOMORE Tom, *Frankfurt Okulu*, 2. Basım, Çev. Ahmet Çiğdem, Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- BURY J.B. *The İdia of Progress: An İnquiry İnto İts Origin Growth*, London: Macmillan, 1920.
- BYAR BRAVO Işıl, *"Tarihin Sonu, İlerleme ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme*", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: XXVI, Adana: 2005, ss.125-138.
- CAVİD Seyid Muhammad Ali, *Afganistan der Gozeri Zaman*, Cilt IV., Kabil: Nigâr Yayınları, 2018.
- CEHANBAKLU Ramin, *Beyni Gozeşte ve Ayinde*, Tihran: Ney Yayınları, 2005.
- CEHANBAKLU Ramin, *Demokrasi, Modernite ve Revşenfikran*, Tihran: Merkez Yayınları, 2009.

  CEHANİYAN Nasir, "Fretgrayi ve Nizami Libral-Sermayedari", *Kitabi Nakt* Dergisi, 1999, Sayı 3.

  CEVİZCİ Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, 6. Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2005.
- COLEMAN Jame S. "The Development Sydndrome: Differentiation-Equality-Capacity", (İçinde) *Crises and Sequences in Political Development*. (SPD-7), Leonard Binder, Joseph La Palombara, Princeton University Press, 2015.
- CONDORCET, *İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı*, Çev. Oğuz Peltek, İstanbul: MEB Yayınları, 1990.
- CORCUFF Philippe, *Bireycilik Meselesi*, Çev. Aziz Ufuk Kılıç, Ankara: Heretik Basın Yayın Sanayi ve Ticaret Limited Şirketi, 2019.
- ÇELİKBİLEK Abdul Metin, "Afganistan Emîri Şir Ali Han'ın Modernleşme Çabaları", Bartın Üniversitesi, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırma* E Dergisi, 2017, Cilt:4, Sayı: 2, ss. 94-110.
- ÇETİN Oye Beklan, *Toplumsal Değişme Kuramları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013, Seri: 2133.
- ÇİĞDEM Ahmat, *Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- DANİŞ BAHTYARİ Muhammad Kasim, "Revendi Demokratize Şudeni Afganistan", *Goftmani Nev*, Yıl 1., Sayı 1. Kabul: Stratejik Araştırmalr yayınları, 2004, ss. 23-39.

- DARİZ Aminullah, *Afganistan der Karni 20.,* Kabil: Daniş Yayınları, 2000.
- DE TOCQUEVİLLE Alexis, *Amerika'da Demokrasi*, Çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- DEMİRHAN Ahmet, *Modernlik*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- DERESUFİ Muzeffer, "Mevchayi Biavc: Nimnigahi Be Kise Demokrasi Hahi der Afganistan", *Nibras* Dergisi, 2011, Yıl 2-3, Sayı 5-6.
- DESCARTES Renatus, *Yöntem üzerine konuşma*, Çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013.
- DUMAN Fatih, "Akılcılık Bağlamında İki Aydınlanma Geleneği: Fransız Aydınlanması Versus İskoç Aydınlanması", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2006, ss. 1-61. https://www.researchgate.net/publication/304425794
- EİSENSTADT Shmuel N. *The Basic Characteristics of Modernization*, Themenportal Europäische Geschichte, www. europa.clio-online.de 1966.
- EİSENSTADT Shmuel N., *Multiple Modernities*, Published by: The MIT Press on behalf of American Academy of Arts & Sciences Stable URL, 2000, http://www.jstor.org/stable/20027613. Accessed: 03/01/2011 09:02.
- ELLİOTT Anthony, LEMERT Charles, *Yeni Bireycilik: Küreselleşmenin Duygusal Bedelleri*, Çev. Başak Kıcır, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2011.
- FARHANG Mir Muhammad Saddık, *Afganistan der Peync Karni Ahir*, Kum: Muhammad Vefayi Yayınevi, 2011.
- FAZİLİ Nimetullah, "Arzyabi İntikadi Nezeriye Nevsazi", *Name Pojohiş*, Sayı. 1., ss. 245-266. http://ensani.ir/fa/article/download/280915
- FIRINCIOĞLULARI Sevra, "Moernizme Çok Yönlü Bir Eleştiri ve Frankfurt Okulu", Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi, Sayı (37), 2018, Dol: 10.17498/kdeniz. 334717, ss. 49-59. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kdeniz/issue/36223/334717
- FİDAN Tuncer, "Talcott Parsons ve Niklas Luhmann'da Meşruiyet Düşüncesi: Örgütsel ve İşlemsel meşruiyet", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü dergisi, 2017, Cilt IX, Sayı 20, ss. 265-282. https://www.researchgate.net/publication/320185991
- FOUCAULT Michel, *Entellektüelin Siyasi İşlevi –Seçme Yazılar 1*-, 3. Basım, Yayıma haz. Ferda Keskin, çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay-Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- FRİSBY Devid, "Georg Simmel- Modernitenin İlk Sosyoloğu", *Modern Kültürde Çatışma, Georg Simmel*, Çev: Tanıl Bora ve arkadaşşarı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- FUKUYAMA Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, 2. Basım, Çev: Zülfü Dicleli, İstanbul: Dün Yayıncılık, 1999.
- GENCER Bedri, *İslam'da Modernleşme* (1839-1939), Yayına Hazırlayan: Harun Ak, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 20012.
- GENÇ Ernur, *Sosyolojik Açıdan Entelektüel Kavramlaştırmaları*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, 2006.
- GENTİLE Emilio, *Demokraside Halk Her Zaman Egemendir (Yalan*!), Çev. Volkan Çandar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- GİDDENS Anthony, *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Birinci Baskı, Yayın Yönetmeni: Aslı Kurtsoy Hısım, Çev: Ümit Tatlıcan, Editör: Sinan Köseoğlu, İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- GİDDENS Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, 1. Basım, Yayıma hazırlayan. Tuncay Birkan, Çev. Ernis Kuşdil, İstanbul: Renk Basımevi, 1994.

- GÖNÇ Şavran, ve arkadaşları, , *Klasik Sosyoloji Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayını 2011, Seri. 2284.
- GRAMSCİ Antonio, *Peydayişi Revşenfikran*, Çev. Menuçihr Hezarkani, Areş Dergisi, 1967, Sayı 15, ss. 27-36. http://ensani.ir/fa/article/download/315658
- GREGORİAN Vartan, *Zohuri Afganistani Nevin*, 1. Baskı, Çev. Ali Kirmani, Kabil: İrfan Yayınları, 2016.
- GÜNGÖRMEZ Bengül, "Muhafazakarlığın Sosyolog Havarisi: Robert Nisbet", *Modernliğin Gölgesiğnde: Gelenek*, Dağo Batı Düşünce Dergisi*, Yayın* Yönetmeni: Taşkın Takış, Yayın Kurulu: Halil İnalcık v. d., Danışma Kurulu: Tülin Bumin v.d., Sanat Yönetmeni: Özlem Özkal, Ankara: Batı Doğu Yayınları, 2003, Yıl: 7, Sayı: 25, ss. 147-157.
- GÜNGÖRMEZ Bengül, *Modernite ve Kıyamet*, Ankara: Kadim Yayınları, 2014.
- ĞUBAR Mir Ğulam Muhammad, *Afganistan der Mesir Tarih*, Pişaver: Envarulkuran Yayınları, 1996.
- HABERMAS Jürgen, "Modernity: An Unfinished Project", (içinde) *Habermas and the Unfinished Project of Modernity,* (der) Maurizio Passerin d'Entrèves & Şeyla Benhabib, Cambridge & Massachusetts: MIT Press, 1997.
- HABERMAS JÜRGEN, "Modernlik: Tamamlanmamış bir Proje", N. Zekâ (drl.), *Postmodernizm* içinde, İstanbul: Kıyı, 1990, ss. 31-74.
- HABERMAS Jürgen, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, 5. Baskı, Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- HABİBİ Abdulhey, *Cunbişi Meşrutiyrt der Afganistan*, Kabil, Devleti Mabaaçılık, 1993.
- HAMİDİYE Bihzad, "Bazşinasi Fertgrayi ve Payamethayi An", *Rahbord Asır*, 2006 Seri 2., Sayı 6, ss. 242-203. http://ensani.ir/fa/article/download/104840
- HAMŞİOĞLU Oğuz, *Afgan modernleşmesi ve Türkiye* (1880-1933), (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, Ankara: 2006.
- HARVEY David, *Paris, Modernitenin Başkenti*, 1. Basım, Çev: Berna Kılınçer, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012.
- HEGEL G.W.F., *Tarihte Akıl*, Çev. Aziz Yardımlı, Kabalcı Yayıncılık, 2011
- HEİDEGGER Martin, *Tekniğe İlişkin Soruşturma*, Çev: Doğan Özlem, İstanbu: Pradigma Yayınları, 1998.
- HEKİMİ Hadi, MABUDİ Muhammad Taki, "Tahlili Ber Teory Nevsazi Tevsia" *Rahbord Tevsia*, Tihran: 2017, Sayı. 51, ss. 29-59. http://rahbord-mag.ir/WebUsers/tscr/ UploadFiles/OK/13970404195748112950-F.pdf
- HOLLİNGER Robert, *Postmodernizm ve Sosyalbilimler (Tematik Bir Yaklaşım*), Çev: Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2005.
- HOLUSİ Muhammad Husain, "Vakavi Cunbiş Revşenfikri der Afganistan", *Endişe Muasir* Dergisi, Yıl 1., Sayı 4., Kabil: Amiri Yanıları, 2016, ss. 169-186.
- HORKHEİMER Max, *Akıl Tutulması*, 9. Basım, Çev. Orhan Koçak, İstanbul: Metis yayıncılık, 2013.
- IŞIK Sever, "Akideden Mite: Antikite'den 20. Yüzyıla İlerleme Kavramı", Gaziantep University Journal of Social Science, 2018, Sayı 17 (1), ss. 15-31.
- İNCE Abdullah, "Modern Dönemde Yaşlanma ve Din", The Journal of Academic Social Science Studies, 2012, Volume 5, Issue 8, ss. 743-759.
- İNKELES Alex, *Making Men Modern: On the Causes and Consequences of Individual Change in Six Developing Countries*, Source: American Journal of Sociology, Vol. 75, No. 2 (Sep. 1969), pp. 208-225 Published by: The University of

Chicago Press Stable URL, 1969, http://www.jstor.org/stable/2776103. Accessed: 20/10/2014 09:35.
- JEANNİERE Abel, "Modernlik Nedir?", *Modernite Versus Postmodernite*, Der. Mehmet Küçük, Çev. Nilgün Tutal Küçük, Ankara: Vadi Yayınları, 1993.
- KADİRİ Ali, "Cehani Şuden ve Tevsia" *Afganistani Maa* Gazatesi, 2013, www.dailyafghanistan.com .
- KADİRİ Tahire, "Mektebi Nevsazi ve Mazeli Tebyini Teğir ve Tevsia" *İtilaati Siyasi ve İktisadi* Dergisi, Sayı 142, ss. 126-133.
- KANT İmmamuel, *Kılgısal Usun Eleştirisi*, Çev: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdia Yayınevi, 2006.
- KAYA Mahmut, *Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları*, 2. Cilt, Birey ve Toplum, 2012, Sayı 4.
- KESKİN İbrahim, "İslamda Modernleşme Girişiminde Oryanyalizmin İzleri", *Bilimname*, Cilt. XXIII, 2012, Sayı. 2, ss. 173-185.
- KEYMAN E. Fuat, "Globalleşme, Oryantalizm ve Öteki Sorunu: 11 Eyşül Sonrası Dünya ve Adalet" *Oryantalizm II*, Dagu Batı Düşünce Dergisi, Cilt II, Yayın Kurulu: Halil İnalcık v. d., Danışma Kurulu: Tülin Bumin v.d., Sanat Yönetmeni: Özlem Özkal, Ankara: Batı Doğu Yayınları, 2002, Yıl: 4, Sayı: 20, ss. 11-32.
- KOÇAK Turhanoğlu, FERYAL Ayşın, *Toplumsal Değişme Kuramları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2013, Seri: 2133.
- KÖKER Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- KÖKTAŞ M. Emin, *Din ve Siyaset; Siyasal Davranış ve Dindarlık*, Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- LERNER Daniel, *The Passing of Traditional Society*. 4. Pirinting, New York: Free Press, 1968.
- LYOTARD Jean François, *Postmodern Durum*, Çev. İsmet Birkan, Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2013.
- MANHIEM Karl, *İdeoloji ve Ütopiya,* 1. Baskı, Çev. Frizer Mecidi, Tihran: Semt Yayınları, 2001.
- MANNHEİM Karl, *İdeoloji ve Ütopya*, Çev. Mehmet Okyayuz, Ankara: Epos Yayınları, 2002.
- MARSHALL Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, 1. Basım, Çevirenler: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- MAŞUF Mir Muhammad, *Seyri Haraketi Cunbiş Revşenfikri der Afganistan*, Kabil, Said Yayınları, 2014.
- McCLELAND Devid, *The Achieving Society*, New York: D. Van Nostrand Company, İNC, 1961.
- MEBARİZ Abdul Hemid, *Meşrute Sivom ve Ağazi Demikrasi der Afganistan*, Kabil: Meyvand Yayınları, 2014.
- MİLL J. Stuart, *Der Bare Azadi: Azadi Ferd ve Qudreti Devled*, Çev: Mehmud Sanai, Tihran: Revşenfikran ve Mutaliati Zenan Yayınları, 2009.
- MOORE Barrington, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Çevirenler: Şirin Tekeli- Alâeddin Şenel, 3. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2012.
- MOSEVİ Seyid Ali, *Tarih Tahlili Afganistan Az Zahir Şah Ta Karzey*, Kabil: Balh Yayınları, 2009.
- MURADİ Sahipnazar, *Afganistan Der Sidde Bistum (Az Abdul Rahman Ta Kerzey),* Kabil: Meyven Yayınları, 2015.

- NARSKİ I. S., ''Pozitivizmin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi'' (İçinde) *Pozitivizm (Bilim ve Düşünce Kitap Dizisi* 3), İkinci Baskı, Çev: Olcay Geridönmez, İstanbu: Evrensel Basım Yayın, 2012.
- NEVİD Senzil, *Afganistan der Ahdi Amaniye,* Çev. Neim Mucededi, Kabil: İhrari Yayınları, 2009.
- NİSBET Robert, *History oh The İdea of Progress*, USA: Transaction Publisher, 1998.
- NİSBET Robert, *Muhafazakarlık; Düş ve Gerçek*, 3. Baskı, Çev. Kudret Bülbül ve M. Fatih Serenli, Ankara: Kadim Yayınları, 2014.
- NİSBET Robert, *Sosyolojik Düşünce Geleneği*, 2. Baskı, Çev. Yusuf Kaplan, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2016.
- NİSBET Robert, *Sosyolojik Düşünce Geleneği,* Çev: Yusuf Kaplan, Ed. Hüsamettin Arslan, İstanbul, Paradigma, 2013.
- NOZERİ Husain Ali, *Modernite ve Modernizm*, 3. Baskı, Tihran: Nakşi Cehan Yayınları, 1013.
- NOZERİ Husain Ali, *"Taamuli der Revendi Paradigmi Nevsazi ve Mutaliati Tevsia, Nezeriye Vabestegi ve Cehani Şuden* (Nekt ve Beresi)", Karaj Azad Üniversitesi, Siyaset Bilimi Dergisi, Sayı. 8, ss. 291-311.
- OJILİ Enrico, MURPHY Crig, "Karbordi Didgah Gramsci der Revabit Beynulmilel Ba Nigahi Be Rabite Eyalati Mutehide Ba Cehani Sivom", Çev. Humeyra Meşirzadeh, *Rahbord* Dergisi, 1994, Sayı 5.
- ONUR Farhet, "Horkheimer'da Akıl", Kilikya Felsefe Dergisi, 2016, Sayı (1) ss. 74-89.
- ÖZTAŞ Zülal, *Türk Modernleşmesi ve Ahmet Hamdi Tanpınar*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enistitüsü Kamu Yöntemi ve Siyaset Bilimi Anabilim dalı, 2003.
- POHANYAR Seyid Masud, *Zohuri Meşrutiyet ve Kurbaniyani İstibdat Der Afganistan*, Kabil: Meyven Yayınları, 1996.
- PULTAR Gönül ve arkadaşları, *Kültür ve Modernite*, İstanbul: Tetragon İletişim Hizmetleri, 2003.
- RİTZER George, *Sociological Theory,* New York: McGrow-Hill, 1996.
- ROA Oliver, *Afganistan, İslam ve Nevgerayi Siyasi*, Çev. Abulhasen Serukadmukedem, Meşhet: Kuds Rezevi Yayınları, 1990.
- ROSTOW Walt W., *The Stages of Economic Growth: A NonCommunist Manifesto.* London: Cambridge University Press, 1960.
- SAADET Evez Ali, *Tarihi Tehevulati Siyasi der Afganistani Muasir*, Kabil: Bunyadi Endişe Yayınları, 2017.
- SAİD Edward, *Entellektüel -Sürgün, Marjinal, Yabancı*, çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Ayrıntı Yay, 1995.
- SALGAR Ercan, "İlerleme Kavramı Üzerine Tarihsel Bir İnceleme", FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Degisi), 2015, Sayı 19, ss. 311-324.
- SARTRE Jean Paul, *Der Difa Az Revşenfikran*, Çev. Riza Seyid Husaini, Tihran: Nilüfer Yayınları, 2001.
- SARTRE Jean-Paul, *Aydınlar Üzerine,* 3. Baskı, Çev. Aysel Bora, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2010.
- SCOTT Jamse, *Devlet Gibi Görmek (İnsanlık Durumu Geliştirmeye yönelik Projeler Nasıl Başarsız oldu),* Yayına haz. Aydın Ekim Savran, Çev. Nil Erdoğan, İstanbul: Can Matbaacılık, 2008.

- SEÇER Barış, ÇINAR Efe, "Bireycilik ve Yeni Kariyer Yönelimleri", Yöntem ve Ekonomi dergisi, 2011, Cilt 18, Sayı 2.
- SEMİMİ Şir Ali, *Tarihi Measiri Afganistan: Az Sultanat Ta Cumhuriyet,* Kabil: Farhang Yayınları, 2018.
- SEYİD Resul, *Nigahi Ber Ahdi Amani*, 5. Baskı, Kabil: Server Saadet Yayınları, 2016.
- SHAVERZ Beşir, *Terzi ve Sirac Al Ahbar*, Tihran: İrfan Yayınları, 2007.
- SİMMEL Georg, *Bireysellik ve Kültür*, Yayıma haz. Müge Görsüy Sökmen, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayıncılar, 2009.
- SKLAİR Leslie, *Camia Şinasi Nizami Cehani*, 1. Baskı, Çev. Ali Haşimi Gilaniş, Tihran: Vizareti Farhang ve İrşadi İslami Yayınları, 1997.
- SMELSER Neil J. *Social Change in the Industrial Revolution: An Application of Theory to the British Cotton Industry,* Chicago: The University of Chicago Press, 1959.
- SOLMAZ Bünyamin, "Modernlik ve Modrnleşme Kuramlarına Yöneltilen Eleştiriler", Konya: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, Sayı 32, ss. 35-58.
- SPENCER Herbert, *First Principles,* Cilt II., The Project Gutenberg E-Book, 1863, produced by Richard Tonsing and the Online Distributed Proofreading Team at http: //www.pgdp.net.
- STAN MARK Mikhail, *Elmgerayi Çist*, Çev: Ali Sabağiyan, Rehyaft Dergisi, 1998, Sayı: 19, s. 92-103.
  http://rahyaft.nrisp.ac.ir/article_13229_520dfe21e281bf025704d353e3799221.pdf
- SU Alvin, *Teğiri İctimai ve Tevsia*, 4. Baskı, Çev. Mehmud Habibi Muzahiri, Tihran: Pojohişkede Mutaliati Rahbordi Yayınları, 2009.
- SUN İPEKEŞEN Serçin, "Batı Dışı Modernleşme Afganistan ve İran Örneği", Akademik Bakış dergisi, 2013, Sayı 34.
- SZTOMPKA Piotr, "Nezeriyehayi Nevsazi Kadim ve Cedit", Çev. Ğulam Riza Arcumandi, *Peyki Nor* Dergisi, Yıl 1., Sayı 1., Tihran: 2003, ss. 11-23.
- ŞEFAYİ Amanullah, *Ceryan Şinasi Tarihi Afganistani Muasir,* Kabil: Amiri Yayınları, 2014.
- ŞERİATİ Ali, *Roşenfikr ve Mesüliyethayi O Der Camia*, Meşhed: Bunyadi Farhangi Doktor Ali Şeriati Mezinani Yayınları, 2011.
- ŞEYHİ Halid, "Revşenfikr ve Risaleti Revşenfikri", *Zeribar* Dergisi, 2005, Yıl 9., Sayı 56/57, ss. 275-314.
- ŞİMŞEK Mehmet, *Modernite, Postmodernite ve Bauman*, İstanbu: Belge Uluslararası Yayıncılık, 2016.
- TACİK Muhammad Riza, Diğerleri, "Mevani Goftmani Demokrasi der Afganistan", Siyaset Bilimleri Dergisi, 2008, Yıl 12., Sayı 46
- TALU Nilüfer, "Modernlik Söylemi: Endişeli Bakışlarda Modern Birey", METU Jfa 1(27:2), 2010, ss. 141-171.
- TANİN Zahir, *Afganistan der Karni 20*., Tihran: İrfan Yayınları, 2005.
- TAYLOR Charles, *Modern Toplumsal Tahayyüller*, 1. Basım, Yayıma hazırlayanlar. Ebru Kılıç ve diğerleri, Çev. Hamide Koyukan, İstanbul: Metis Yayınları, 2006.
- TAZEGÜL Murat, *Modernleşme Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Babil Yayınları, 2005.
- TAVAKOL Muhammad ve arkadaşları, *Revşenfikri der Afganistan; Nigahi Camia Şinahti*, Tihran: Ney Yayınları, 2017.
- TEZCAN Mahmut, "Çoklu Modernlikler Sosyolojisi ve Türkiye, Sosyoloji Konferansları", 2017, Sayı: 55, ss. 315-331.

- TOURAİNE Alain, *Eşitliklerimiz ve Farklılarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz*? 4. Baskı, Çev. Olcay Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- TOURAİNE Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, 4. Baskın, Çev. Hülya Tufan, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 2002.
- TURNER H. Jonathan, *Nezeriyahayi Nevini Camia Şinasi*, 1. Baskı, Çev. Ali Asğer Mukadas, Meryem Soruş, Tihran: Camia Şinasan Yayınları, 2015.
- TÜRKMEN Sevinç, "Ekolojide Akılcılık Eleştirisinin Eleştirisi", Beytulhikme An İnternational Journal of philosophy, 2017, Sayı 7 (1), ss. 225-243.
- VATTİMO Gianni, *Modernliğin Sonu: Postmodern Kültürde Nihilizm ve Hermenötik*, Çev. Şehabettin Yalçın, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- VEKİLİ POPALZAYİ Azizüdin, *Dar Al Kaza der Afganistan Az Avayili İslam Ta Ahdi Cumhuriyet*, 1. Baskı, Kabil: Meyvand Yayınları, 1990.
- WAGNER Peter, *Modernliğin Sosyolojisi*, Çev: Mehmet Küçük, Ankara: Doruk Yayınları, 2003.
- WEBER Max, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev: Zeynep Gürata, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999.
- WEBER Max, *Sosyoloji Yazıları*, 6. Baskı, Çev. Taha Parla, İstanbul: İletişim yayınları, 2004.
- WEBSTER Andrew, *İntroductıon To the Soscıology Of Development*, Second Edition, American: Macmillan, 1991
- WEST David, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, 4. Baskı, Çev. Ahmet Cevizci ve Hüsametin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2016.
- WILLIAMS, Raymond, *Anahtar Sözcükler; Kültür ve Toplumun Sözvalığı*, Editör: Asena Günal ve arkadaşları, Çeviren: Savaş Kılıç, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.
- YAVAŞGEL Emine, *Siyasal Modernleşme: Türk Siyasetinde Kadının Temsil Sorunu*, İstanbul: Derin Yayınları, 2014.
- ZAMANİ Abdul Rahman, *Baznigeri Devri Amani ve Tevtia İngilis*, Celalabad: Muska Yayınevi, 2012.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyad	SAID ABDUL SAMAD		MOSHTAQ	
Doğum Yeri ve Tarihi				
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce	Farsça	Türkçe	Peştuca

Eğitim Durumu	Başlama-Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	1987	1999	Dihsurh Lisesi
Lisans	2001	2005	Kabil Üniversitesi
Yüksek Lisans	2012	2014	Azad-I İslami Üniversitesi- Tihran
Doktora	2016	2020	Bursa Uludağ Ünivesitesi
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama-Bitirme Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2006	Şimdşye kadar	Kabil Eğtim-Öğretim Üniversitesi
2.			
3.			

Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar	Kabil Eğtim-Öğretim Üniversitesinin Kadrosu
Katıldığı Proje ve Toplantılar	
Yayınlar:	1- ASSESSING THE POLITICAL PARTICIPATION OF YOUTH AND ITS INFLUENTIAL FACTORS IN AFGHANISTAN CASE STUDY: KABUL CITY 2- AFGANİSTAN'DA KADINA YÖNELİK ŞİDDET ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Diğer	Farsça olarak Yayınlanan Kitaplar: 1- Kalkınma ve Afganistan Toplumu 2- Sosyal Patolojisi
İletişim (e-poste)	

Tartih	5/ 7 / 2021
İmza	
Adı-Soyadı	Said Abdul Samad Moshtaq